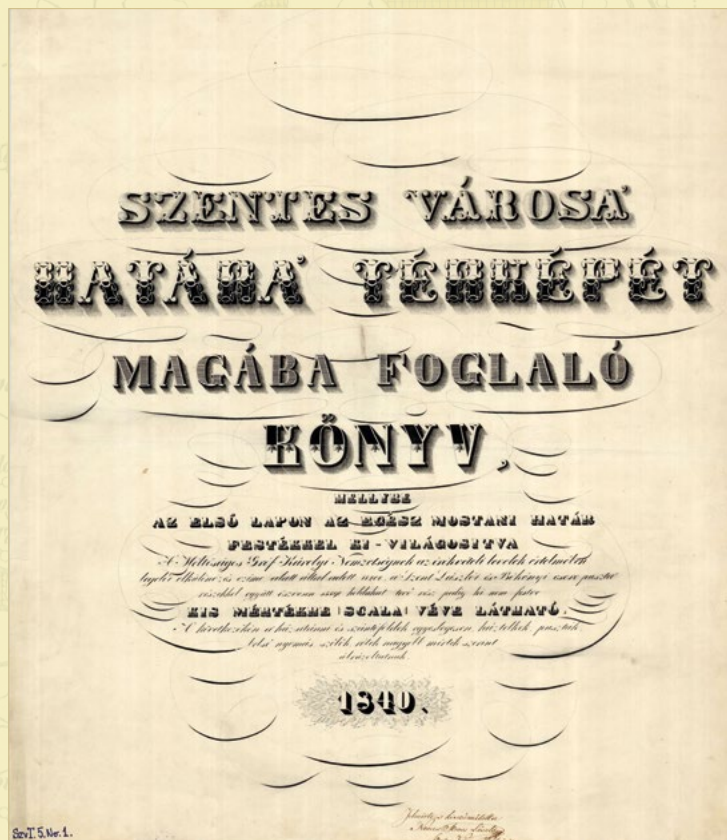

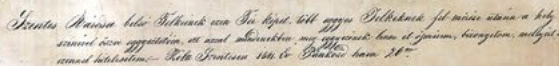
CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASZTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Labádi Lajos: A szentesi örökváltság története (1836–1837)
- Labádi Lajos: Seress László (1803–1872) földmérő-mérnök életútja
- Labádi Lajos: Szentes birtoknyilvántartási térképe
- Rózsa Gábor: Szentes város és határrészei térképének leírása
- Tánczos Roland: Rózsa Gábor mérnök-muzeológus emlékezete
- Schmidt Anikó: Szentes dűlőnkénti felmérése
- Török Enikő: Szentes részletes felmérése
- Závoczki Adrienn: Szentes felmérését végző kataszteri mérnökök
- Filep Antal: Táj, település, határhazsnaút Szentes birtoktérképén

Yours truly,
John C. Lamb

Schinas György
Főtanácsos és Kincstárnok
Díjazta az Arany János-díjjal

■ ■ ■ KARÁCSONYI SZÁM, SZENTESNEK SZENTELVE

A *Catastrum* szerkesztői arra törekednek, hogy a kataszteri felmérés (szervezet, személyzet, tevékenység, teljesítmény) történetére vonatkozó emlékanyagot, továbbá az azokból építkező feldolgozásokat tegye közzé, ezzel segítve a múlt megismerését és a további kutatásokat is.

E célkitűzés keretében most – bízva abban, hogy nem utoljára, sőt – egy településre, Szentes (mező) városára vonatkozó kataszteri dokumentációt (térképek és iratok) mutatjuk be. A város azon kevesek egyike, ahol már az országos kataszteri felmérés megindulása előtt olyan térképet készítettek, amely adattartalmában, kivitelében joggal tekinthető protokataszteri munkának. A térkép megszületésének történeti háttérét, a térképkészítőt és munkáját, valamint az eredményt és az utókor adatfeltáróját az MNL CsML Szentesi Levéltár munkatársai érték dolgozatai ismertetik. Az ideiglenes és részletes kataszteri felmérés dokumentációinak őrzőhelyeit, valamint a közreműködő személyzetet az MNL Országos Levéltárának (fő)levéltárosai mutatják be. Végül pedig a néprajztudós elemzése bizonyítja, hogy a (proto)kataszteri térképek alapján más módon nehezebben vagy sehogy nem igazolható megállapítások tehetők.

A szám elkészítését a Földmérési és Távérzékelési Intézet Szolgáltatási Igazgatósága (Némethné Meier Éva) tudományos együttműködése segítette, az intézmény és a kollégánok segítségét ezúton is köszönjük.

■ ■ ■ TARTALOM

■ Labádi Lajos: A szentesi örökvltság története (1836–1837)	3
■ Labádi Lajos: Seress László (1803–1872) földmérő-mérnök életútja	11
■ Labádi Lajos: Szentes város első részletes birtoknyilvántartási térképének elkészítése (1837–1840)	15
■ Rózsza Gábor: Leírás Seres László Szentes város és határreszeinek 1840-re elkészült felméréséről.....	23
■ Tánzos Roland: Rózsza Gábor mérnök-muzeológus emlékezete	30
■ Schmidt Anikó: Szentes dűlönkénti felmérése.....	32
■ Török Enikő: Szentes részletes felmérése	38
■ Závoczki Adrienn: Szentes felmérését végző kataszteri mérnökök.....	47
■ Filep Antal: Táj, település, határhasználat Szentes mezővárosa 1840-ben készített birtoktérképén	51

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ III. évfolyam, 4. szám

Címlap és borító: Seress László: Szentes város birtoktérképe, 1840 (MNL CsML SzL Szentes város térképei. SzvT. 5. No. 1–27.). A címlapon a térkép címe (borító), a hátoldalon a térkép áttekintő lapja (2. szelvény), a belső borítókön a belterület részletesebb térképe (bal, 1. szelvény) és a Hékédi szőlők (jobb, 17. szelvény) látható.

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid főigazgató ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

dr. Simon Attila István (Nemzeti Földalapkezelő Szervezet, Birtokpolitikai Tanács), Fekete Gábor (Földmérési és Távérzékelési Intézet, FÖMI), dr. Mezőszentgyörgyi Dávid (HOI), Kása Csaba (történész), Reisz T. Csaba (MNL)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

■ www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felicián (FÖMI), Osskó András (FÖMI) ■ Kézirat-előkészítés: Markovics Réka
A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/H

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Földművelésügyi Minisztérium

ISSN 2064-5805

SUMMARY

LABÁDI Lajos: The History of Redemption in Szentes (1836/37)

labadil@szentes.hu

See the resume at the end of the article.

LABÁDI Lajos: The Life of Seress László (1803–1872) Surveyor-Engineer

The contract about its redemption with the landlord made it necessary to employ a land-surveyor engineer permanently in Szentes. SERESS László engineer was employed who was born in a noble family in Nyitra County. He was hired by the town between 1837 and 1843. He had completed a great deal of work, however for several reasons his employment was terminated.

LABÁDI Lajos: The Preparation of the First Detailed Cadastral Map of Szentes (1837–1840)

See the resume at the end of the article.

TÁNCZOS Roland: Remembrance of Rózsa Gábor Engineer-museologist

tanczos.roland@mnl.gov.hu

Although RÓZSA Gábor had started his career as an engineer, his devotion to the treasures of the past led him to the County Museum. He was collecting the records of the past as an employee of the József Koszta Museum from 1983. The collection and description of the maps of Csongrád County was his true legacy. He researched the artists, craftsmen and cavalrymen. He read lectures, wrote publications and had exhibitions about his results to the public.

SCHMIDT Anikó: The Concretual Survey of Szentes

schmidt.aniko@mnl.gov.hu

The cadastral units ('Flurs') and the agricultural branches can be studied on the documents of the concretual survey of Szentes made between 1852 and 1854. The detailed survey started in 1882, the documents prepared during the temporary cadastral units survey had been used till then, the changes of the coming decades were documented in these papers. The maps and the documents serve as excellent sources about the economy and local history of Szentes.

TÖRÖK Enikő: The Detailed Survey of Szentes

torok.eniko@mnl.gov.hu

The detailed survey of Szentes was completed upon the instruction in 1869. We know only a part of these documents, which can be found in four different institutes. After the triangulation and preparation (1881) the survey was completed in 1882, and the preparation of the written documents, and the cadastral maps were made in 1883. More than 30 cadastral employees (inspector, engineer, assistant, cadastral trainee, clerk) participated in the work.

ZÁVOCZKI Adrienn: The Cadastral Engineers of Szentes

zavoczki.adrienn@mnl.gov.hu

Due to the huge area where Szentes lies more engineers participated in the cadastral work than usual. Only one of them, István Berczeli was born in the town. About 37 engineers participated in the survey of the settlement for some period besides him.

FILEP Antal: Landscape, Settlement and Land-Use on the Map of Szentes in 1840

filepantal@hotmail.com

See the resume at the end of the article.

LABÁDI LAJOS

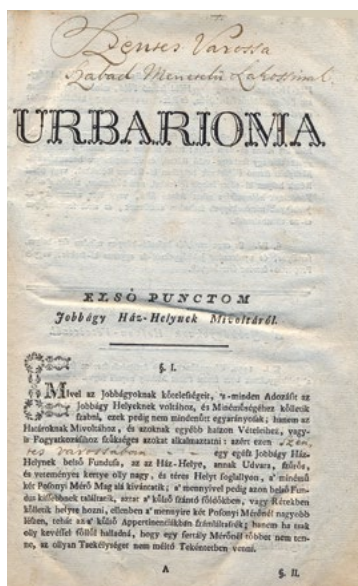
A szentesi örökváltság története (1836–1837)

Az örökváltság előzményei

A szentesi jobbágyság gazdasági-jogi helyzete a feudalizmus viszonyai között az általánosnál kedvezőbbnek volt mondható. Erre nézve Barta László – a korszak és a téma jeles kutatója – találoán állapította meg: „Szentesen a török hódoltság alatt felbomlott feudális kötelékek újjászervezése, a törvényes és szokásos földesúri jogok érvényesítésének folyamata az urbárium előtt éppen csak megindult. A földesúr józan ítélőképessége a földesúri jogokat egyelőre csak olyan mértékben terjesztette ki, amennyire saját érdekében és a szentesi úrbéres társadalom megszervezése végett feltétlenül szükség volt. A szentesiek számára később ez az időszak jelentette azt az állapotot és helyzetet, amelybe visszajutni óhajtottak.” A Mária Terézia által 1767-ben kibocsátott úrbéres rendelet a szentesiekre nézve nem jelentett semmiféle új előnyt, mivel *taksás jobbágyság* lévén, eddig is szerződések szabályozták a földesúr és a lakosság közötti viszonyt, illetve a város közönsége állandóan haszonbérben bírta az összes úri jogokat. Az urbárium bevezetése inkább az eddigiéknél aránytalanul nagyobb terhek meghonosítását jelenthette. A szentesiek számára az igazi tét az volt, hogy mennyi lesz a kiosztandó föld, illetve mekkora lesz egy jobbágytelek (*sessio*) kiterjedése. Többszöri fellebbezés után a szentesi jobbágytelkek méretét – holdját 1100 négyszögöllel számítva – 56 holdban állapították meg, ebből 34 hold volt a szántóföld és 22 hold a legelő.

Az úrbéres telkek kiosztása 1776-ban kezdődött meg. A jobbágytelkek száma 558 (ebből a városé 17, ténylegesen kiosztva 540). A kiosztott föld mennyisége összesen 31 806 hold (ebből szántó 19 530 hold, legelő és rét 12 276 hold, a legelőből a városé 1000 hold). Az úrbéres telkeken 535 gazda (köztük 10 nemes) osztozkodott. A telkek nagyság szerinti megoszlása a következő volt: egész vagy több telkes 197, féltelkes 253, negyedtelkes 81, nyolcad telkes 4. A szőlősgazdák

száma 371 volt, akik kb. 1000 holdat műveltek. A telkes gazdák nagyobb része szőlősgazda is volt, tekintélyes jószágállománnyal, így erős gazdasági alappal rendelkeztek a további vagyonosodáshoz. A földrendezésből a zsellérség kimaradt. Számuk az urbárium bevezetésekor 1128 (ebből házas zsellér 841, házatlan zsellér 287).

■ A szentesi jobbágyság urbáriuma, 1772 (MNL CsML SzL)

Az urbárium bevezetése után kötött úrbérpótló szerződések véget vetettek annak a fél évszázados szokásnak, hogy a város lakói évi egy összegben megváltották minden szolgáltatásukat, és a földesúr nem avatkozott be a város ügyeibe. A terheket növelő erőteljesebb intézkedések már a gróf Károlyi család nevéhez fűződtek. Báró Harruckern Ferenc halálával a család férfiágon kihalt (1775), ezért a szentesi uradalom báró Harruckern Jozefa – özv. gróf Károlyi Antalné – birtokába ment át.

Az uradalom várományosa fia, gróf Károlyi József volt, aki már anyja életében átvette a szentesi uradalom kormányzását. Az új földesúr 1803-ban – 35 éves korában – váratlanul elhunyt, három fiú- és három leánygyermeket hagyva maga után. Fiatal özvegye, gróf Waldstein Erzsébet hamarosan férjhez ment gróf Keglevich Ágostonhoz, aki mint a Károlyi-uradalmak teljhatalmú kormányzója, ugyanazon rendet léptette életbe a szentesi uradalomban is, mint saját birtokain. Ezek pedig jóval szigorúbbak voltak a korábban megszokottnál. Tovább rom-

■ Szentes 1742-ben vésetett pecsétnyomója (MNL CsML SzL)

lott a helyzet az 1810-es évektől, amikor a kiskorú grófok – István, Lajos és György – gyámja, gróf Waldstein Emánuel vette át a Károlyi-birtokok irányítását.

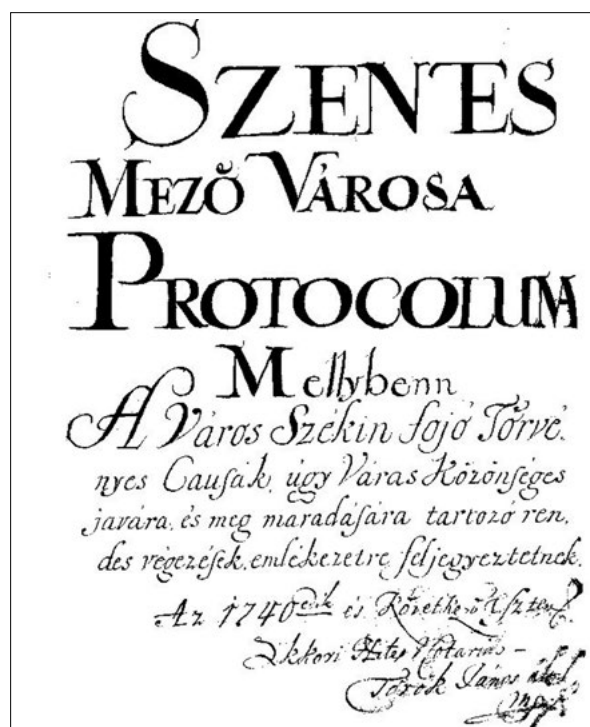
Az uradalom már az 1790-es évek végétől minden korábbinál nagyobb és kedvezőtlenebb szolgáltatásokat követelt a szentesi jobbágyoktól, és amikor a pénz fokozatos elértéktelenedése miatt a felhalmozódó pénzvagyron valóságos értéke nagyot csökkent, számos addig pénzben megváltott szolgáltatást természetben hajtott be. A szentesi úrbéres telki állományt jogi eszközökkel és nyílt erőszakkal csökkentette, ugyanakkor – a feudális jogra és az urbáriumra hivatkozva – igyekezett kiterjeszteni befolyását a város belső életének minden lehetséges területére. A megszokott korábbi gyakorlattól eltérően mind erőteljesebben beleszólt a városi tanács és a hivatalnokok megválasztásába, a bíróválasztáson pedig érvényesítette kandidálási jogát. Hatalmi szóval a 24 tagú tanács létszámát a felére csökkentette, megszüntetve az esküdtek élethossziglan tartó megbízatását.

A jogi alávetettség kiterjesztésére irányuló földesúri törekvések egy része megtört ugyan a „régisabadsághoz” ragaszkodó szentesi jobbágynép ellenállásán, ezzel azonban az úrbéres perek özönét zúdította magára a város.

Az urbárium bevezetése óta eltelt fél évszázad alatt Szentes társadalmi képe jelentősen megváltozott. A népesség számában, foglalkozás szerinti tagolódásában, felekezeti megoszlásában bekövetkezett változások jól nyomon követhetők az 1828. évi országos adóösszeírás és a megyei népösszeírás adatai alapján. Eszerint a város lakosainak száma: 16 134 fő (férfi 8277, nő 7857). A családok száma 2979; a házak száma 2282. A népesség foglalkozás szerinti megoszlása: honorácior (értelmiségi) 5, telkes gazda 625, zsellér 1491, házatlan zsellér 729, cseléd 253, cselédlány 70, iparos 320, segéd 93, kalmár 7, kereskedő 17. A férfiak felekezeti meg-

oszlása: református 5298, római katolikus 2499, evangélikus 197, görögkeleti 178, zsidó 76.

A gazdálkodás alapvető formája és kerete továbbra is az úrbéres paraszti birtok volt. A Károlyi grófok 1827. évi birtokosztálya idején a nyilvántartásba vett 610 telkes gazda közül 236 egy egész vagy több telken gazdálkodott, 335 fél, 39 negyed telken. A legtekintélyesebb gazdák is csak 2-3 szolgát (bérest, cselédet) tartottak; ezek látták el az állatokat és végezték a ház körüli teendőket. Idénymunka idején a gazda a zsellérek közül bér munkásokat fogadott, ők végezték a szántást, vetést, aratást, cséplést, vagy gazdájuk helyett ro-

■ Szentes fennmaradt első tanácsülési jegyzőkönyvének címlapja, 1740 (MNL CsML SzL)

botra mentek a majorsági földekre. Az egész- vagy többtelkes jobbágy már inkább irányítója, mint kétkezi dolgozója volt gazdaságának. Az irányítás mellett legfőbb gondja a termés és az állatok értékesítése volt. A módosabbak gazdasága kiegészült némi szőlővel, esetleg malommal, sőt a másoktól vagy a várostól bérelt földekkel is. A város vagyonos nagygazdáinak elsőrendű érdeke volt a szolgáltatásoktól örökre megszabadulni, hogy birtokaik és egyéb vagyonuk gyümölcseit korlátozás nélkül hasznosítsák és élvezhessék.

A zsellérek kategóriája meglehetősen heterogén társadalmi réteget jelöl. Nagyobb részük saját házzal és töredék telekkel rendelkezett. Több mint

■ Szentes címere a pálmafás ősi címerképpel (MNL CsML SzL)

200 zsellér szőlőtulajdonos is volt, néhányan pedig kocsmák, mészárszékek stb. haszonbérloői voltak. A házatlan zsellérek között is akadtak haszonbérloők, kereskedők, így a zsellér kategóriába sorolt lakosság-nak valójában csak kisebb része volt vagyontalan.

Az egyre szaporodó iparosok főleg a mezőgazdasággal kapcsolatos ipart űzték. Fazekasok, szűrszabók, csizmadiák, bognárok, kovácsok voltak a legtöbben. Céhekbe tömörülve folytatták mesteriségüket, többségük segéd nélkül. Közülük a jobb módúaknak bérelt szántóföldjük és szőlejük is volt. Kereskedő viszonylag kevés volt, mert a kisiparosok és a lakosság közt közvetítésre alig volt szükség.

Szentesen ez időben 74 nemes élt. Nemesi jogon nem volt földjük, úrbéres telken gazdálkodtak (összesen 39 1/2 telekállományon). Főleg földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, de voltak köztük árendások és iparosok is. A földesúri szolgáltatások tekintetében semmiféle kiváltságot nem élveztek; fizették a földesúri járandóságokat, és végezték a város által kivetett közmunkát is. Érdekeik védelmét választott hadnagyra bízták. A városi tanácsba nemesi jogon nem kerülhettek be.

Az 1830-as évek első felében a szolgáltatásokat (robot, kilenced, tized, kisebb haszonvételek stb.) sikerült ismét pénzben megváltani a földesuraktól, és ez a tény elősegítette a szabadabb gazdálkodást. A város lakói, elsősorban a föld- és állattulajdonos gazdák, szabadulni akartak az úrbéres nyűgöktől,

még akkor is, ha az sokba kerülne. Az országos események kedveztek e törekvéseknek, és a földesurak részéről sem mutatkozott merev ellenállás. Az 1832–36. évi országgyűlésen a liberális nemesség reformprogramjának egyik sarokkövét épp a jobbágyfelszabadítás ügye képezte.

A rendek első lépésként a jobbágytelkek haszonvételét akarták a jobbágy szabad rendelkezésére bocsátani, s ebből kiindulva megvalósítani a polgári átalakulás legalapvetőbb fel-tételét: a jobbágy „bírhatalmi jogának” kimondását és a jobbágyfelszabadítást önkéntes örökváltság útján. A szabad polgári tulajdon örökváltság útján való megteremtését Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlése is támogatta. A Károlyi grófok számoltak azzal, hogy az örökváltsági törvény rövid időn belül megszületik, és az várhatóan szabályozni fogja a megváltás módozatait, illetve a megváltási összeget is.

Érdeklükben állott tehát, hogy az örökváltság megkötésével megelőzzék a törvényt, amely vélhetően lehetetlenné tenné a tetszés szerinti feltételek

■ A Szentesi Csizmadia Céh ládája, 1791 (Kosztai József Múzeum, Szentes)

megállapítását. A szentesiek előtt tehát felcsillant a reális és közeli lehetőség, hogy az örökös megváltás terheit vállalva „jobbágyközségből polgárvárossá”, módosabb lakói pedig alávetett jobbágyokból szabad birtokkal rendelkező parasztpolgárokká váljanak.

Az Örökváltsági szerződés megkötése

Az örökváltság ügyében 1835 februárjában megkezdődtek a tárgyalások. A várost Boros Sámuel jegyző képviselte, aki már számos jogi ügyletben járt el eredményesen, bizonyítva rátermettségét. Tudni kell róla, hogy a Jászkun kerülethez tarto-

zó Túrkeve mezővárosában született 1787-ben. 1816–1818 között Szentes másodjegyzője volt, majd néhány év kihagyás után, 1825-ben ismét a város jegyzőjévé választották; tisztségét ezúttal 1837-ig, főbíróvá történt megválasztásáig megtartotta. Fél-éves alkudozás után megérkezett gróf Károlyi Lajos értesítése, amelyben tudatta, hogy a „méltóságos grófi nemzetség ezen jobbágyközséget kifogás nélkül való, teljes kiváltságra kívánja bocsátani”. A pénzbeli kérdések tisztázása után, 1836. január 10-én a földesurak megbízottai és Szentes birtokos lakói aláírták az örökváltsági és legelőelkülönítési szerződést.

■ Gróf Károlyi Lajos (H. Schlesinger festménye, 1838. Koszta József Múzeum, Szentes)

Ennek értelmében a földesurak átadják a törvényhatóságot (a helyi közigazgatást és a jogszolgáltatást), a külső és belső telkeket, az uradalom Szentesen lévő épületeit és mindezek jövedelmét, mindenféle haszonvételt és a birtoklással járó kötelezettségeket. Mindezt Szentes fizet 1000 császári aranyat azonnal, 1 357 072 forintot ezüstben, két részletben, legkésőbb 1837. január 1-jéig. Ez a summa 25 évi földesúri szolgáltatás összege volt.

E rendkívül magas összeg vállalásával Szentes óriási terhet vett magára. Ennyi pénzt Magyarországon vagy a birodalomban kölcsönözni lehetetlennek bizonyult. Bár Boros Sámuel és a mellé ki-

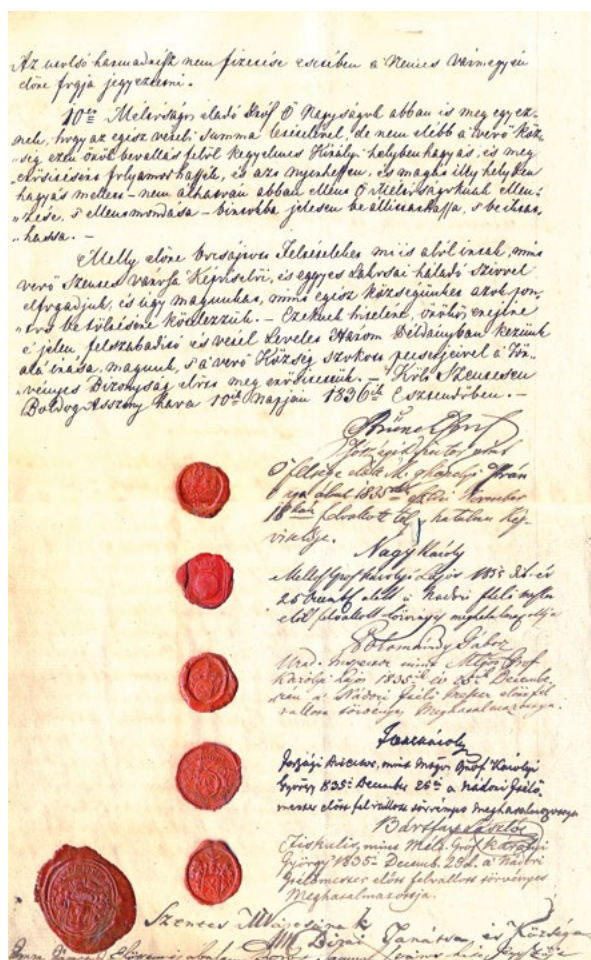

■ Boros Sámuel szentesi jegyző, majd főbíró (Ifj. Kiss Bálint festménye, 1836. A szentesi városháza közgyűlési termében. Koszta József Múzeum, Szentes)

jelölt megbízottak hetekig járták Pestet és Bécsét, tárgyaltak bel- és külföldi bankházakkal, sikert nem értek el. Az adósságok halmozódtak, újabb kölcsönökből régieket törlesztett a város. Az örökváltság veszélybe került. Megmentése érdekében a szentesi birtokosok 1837. április 19-én pótszerződést kötöttek a grófokkal. Ez az örökváltság legtöbb pontját érintetlenül hagyta, de a törlesztés módjában gyökeres változást hozott. A váltságösszeget 20 év alatt kellett letörleszteni 5%-os kamattal. A tulajdonba való beiktatás a kétharmad váltságösszeg lerovása után vált esedékessé, addig a város csak haszonbéresként élvezhette a megváltandó javakat. A tartozás zálogául Szentes 20 000 hold földet leköötött a grófok számára. A pótszerződés szerint, ha a váltság így sem sikerülne, a város visszaesik régi, úrbéres állapotába.

Általánosságban kimondható, hogy a nehézségek ellenére az Örökváltsági szerződés megkötése révén Szentes kiemelkedett az egyre súlyosabb válságba sülyedő hűbéri rendszerből. A gyakorlati megvalósulás során azonban igen hamar felszínre kerültek az ellentmondások. Gazdasági téren részben fennmaradt a feudális függés, mivel a váltsági összeg kétharmadának lefizetéséig a volt úrbéres

földek jog szerint a grófok tulajdonában maradtak. A város a fenti hányad letörlesztéséig haszonbérbe kapta a megváltás alatt levő javadalmakat, és ezzel gyakorlatilag a város lépett a földesúr helyébe, vagyis Szentessé saját lakosainak földesurává vált. Szedte a váltásági hozzájárulásokat és élvezte a különféle haszonvételek jövedelmét, melyekből rendszeresen

■ Az Örökváltság szerződés hitelesítési záradéka, 1836 (MNL CsML SzL)

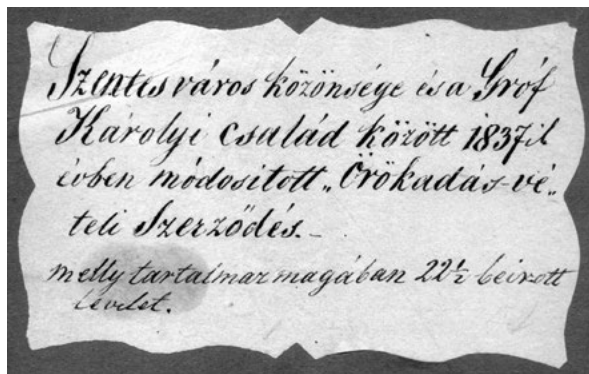
fizette a váltásági összeg részleteit, csakúgy, mint azelőtt a jobbágyszolgáltatásokat. A terhek mellett természetesen a szerződés előnyei is jelentkeztek, melyek főleg a társadalmi életben voltak észrevehetőek. A város lakosságának gazdasági és társadalmi súlyra legjelentősebb – telkes gazdákból álló – rétege félig szabad paraszti birtokhoz jutott, és a közvetlen feudális szolgáltatások megszűnésével teljes gazdasági erejével birtokának fellendítéséhez láthatott. Nem kellett robotolnia sem személyesen, sem mást küldve maga helyett. A természetbeni szolgáltatások megszűnése kedvező helyzetet teremtett az árutermelő gazdálkodás fejlesztésére. A zsellérség

életkörülményei lényegesen nem változtak. Földhöz nem jutottak, hiszen az örökváltságot nem követte földosztás. A pótszerződés értelmében ugyan szabadon vásárolhattak birtokot, ezzel a lehetőséggel azonban csak kevesen tudtak élni. A robot megszűnésével teljes munkaerejük felszabadult, ezt kamatoztathatták a telkes gazdák birtokain. Vagyis kicsiben itt már 1836-ban megvalósult az, ami országos méretekben 1848-ban: a parasztság egy része szabad birtokossá vált, nagy többsége azonban a felszabadulás után is kielégítetlen maradt. E felemás helyzetből következett, hogy a társadalmi ütközések súlypontja a földesúr–jobbágy kapcsolatról a telkes gazda–zsellér viszonyra helyeződött át. A jogi-közigazgatási apparátus kézbentartása már nem a földesúr hatalmát jelentette a város fölött, hanem elsősorban a telkes gazdák uralmát a zsellérség és más társadalmi rétegek fölött.

Új községi közigazgatási rend bevezetése

A pótszerződés függelékét képezte az ún. koordináció, amely közigazgatási szempontból megfelelt a város szervezési szabályrendeletének. Pontosan meghatározta a testületek, a tisztviselők és az alkalmazottak választási módját, jogkörét, kötelességeit és ellenőrzését; intézkedett a város gazdálkodásáról, az első folyamodású bíróság és a városi közigazgatás, valamint a pénzkezelés rendjéről, a szaktisztviselők és alkalmazottak fizetéséről. A lényegében rendezett tanácsú önkormányzati és hivatali szervezetet tükröző szabályrendelet kidolgozója Klauzál Gábor, Csongrád vármegye törvényszéki bírója és országgyűlési követe volt.

Az átmenetinek szánt igazgatási szabályzat bevezette a pártfogó intézményt, aki

■ A pótszerződés címlapja, 1837 (MNL CsML SzL)

senkinek sem tartozik felelősséggel, ellenőrizi a közigazgatás minden részletét, elsimítja az ellentéteket a grófokkal, elnököl minden gyűlésen stb. A választási rendszert illetően: 3 évenkénti tisztújítást írt elő; a lakosság 4 tizedre (kerületre) osztva 30-30 esküdt polgárt választhat, összesen 120-at. Esküdt polgár lehet minden helybeli lakos vagyona és származásra való tekintet nélkül. A gyámság alatt levő és vagyontalan polgároknak szavazati joguk nincs. A szavazati jog vagyona szerint oszlik meg: a házzal bíró lakos 1 szavazattal, az 1/8 telkű 2 szavazattal, a 2/8 telkű 3 szavazattal..., a 6/8 telkű 7 szavazattal rendelkezik. Minden további negyed telek után még egy vokssal; a 2 egész telken felüliek legfeljebb 16 szavazattal rendelkeznek; az értelmiségieknek 9 szavazatuk van. A külső tanács 60 tagját a legtöbb szavazatot kapott 4-4 nemes és nemtelen esküdt polgárból álló bizottság javasolja, tekintet nélkül vagyoni helyzetükre. A külső tanácsban mindig 20 nemesnek és 40 nemtelennek kell helyet foglalnia. A belső tanács a bíróból, a főkamarsából, a szószólóból és 9 tanácstagból áll. A belső tanácsot a külső tanács választja a város valamennyi lakosa közül. A városi tiszteket is a külső tanács választja, ezek lehetnek nem szentesi lakosok is. A rendszeresített tisztségek: árva-
gyám, ügyész, főjegyző, gazdasági jegyző, aljegyző, főpénztáros, ellenőr, rendőrkapitány, alkapitány, adószedő, számvevő. A szavazás titkos, elve az abszolút többség. A 12 tanácsbeli közül 4 nemesnek és 8 nemtelennek kell lennie. A bírót, a főkamarsást és a szószólót a belső tanács tagjai közül választja a külső tanács. A 9 tanácstag közül 4 a bírósági, 5 a gazdasági tanács tagja. A városi alkalmazottakat (mérnök, orvosok, bábák, írnokok, hadnagyok, lándzsások stb.) a belső tanács nevezi ki.

A 120 esküdt polgár elnöke a bíró. Ők választják a külső tanácsot. Megfigyelőként jelen lehetnek a külső és belső tanács ülésein. A külső tanács elnöke a szószóló. Megválasztja a belső tanácsot, elbocsáthatja a tisztviselőket, megvizsgálja a költségvetést, a számadásokat és a városi hivatalok működését. A város birtok-

■ Klauszál Gábor országgyűlési követ, Szentes pártfogója (Franz Eybl rajza nyomán, 1842)

ügyeiben a belső tanáccsal együtt dönt. A belső tanács két osztályra bomlik: bírósági tanács és gazdasági tanács. A bírósági tanács elsőfokú polgári bíróság; teljesíti a vármegye rendszabásait, az adókat felosztja; felügyel az árvák vagyonának kezelésére, a város birtokaira. A bíró a város első tisztje, a bírósági tanács elnöke, mindenért felelős. A gazdasági tanács kezeli a váltási pénztárat, a zálogos javak és regálék hasznabéreit; telekkönyvet vezet; ügyel a város összes gazdasági és pénzügyeire. Elnöke a főkamars.

A koordináció révén a korábbi szokásjogon és a földesúr feudális hatalmán alapuló igazgatási gyakorlat helyébe egy rendszerbe foglalt, szakszerűen tagolt közigazgatási rend lépett. A kiterjedt jogosítványokkal felruházott pártfogói tisztség a grófok kívánságára került az örökváltsági szerződésbe; a földesurak ezen keresztül kívánták biztosítani érdekeik védelmét. A szentesiek ugyan összeférhetetlennek tartották a város szabadságával, de ideiglenes jelleggel elfogadták. Klauszál Gábort választották meg a pártfogói tisztségre, aki azon-

ban néhány hónap múlva lemondott, és ezzel a „pártfogói hivatal” gyakorlatilag meg is szűnt. A kezdetleges polgári viszonyok sajátságos tükröződése, hogy a választhatóságot nem kötötték vagyonhoz, a szavazati jogosultságot azonban igen. A földtulajdon nagyságán alapuló választási rendszert honosították meg, amely a parasztság vagyonos rétegének aránytalanul nagy szavazatszámot biztosított, a vagyontalanoktól pedig megtagadta a szavazati jogot. A paraszt-polgári körülményeket tükrözi, hogy az iparos-kereskedő réteg szintén nem kapott szavazati jogot, csak ha háza vagy földje volt. Tükrözi a kort az is, hogy míg a nemesiség a létszámához képest aránytalanul nagy teret foglalt el a város vezetésében, addig a lakosság jelentős százaléka nemcsak földtulajdonhoz nem jutott, hanem jogfosztott is maradt.

Az új közigazgatási rend igen rövid életűnek bizonyult. Az örökváltsági szerződésről hamarosan kiderült, hogy számos pontja ellentmond az úrbéri kötésekéről szóló 1836:VIII. törvénycikknek, vagyis jogilag támadható. Ráadásul a város több vonatkozásban eltért a szerződésekben foglaltaktól, ezáltal elkerülhetetlenné vált a félre tételek. 1840 szeptemberében a vármegyei törvényszék megsemmisítette Szentes új igazgatási rendjét és visszaállította a földesúri törvényhatóságot. Ez azt jelentette, hogy a bíraskodás joga visszaszállt az uradalomra, megszűnt a külső tanács, a földesúr élhetett a bírójelölés jogával és fölülvizsgálhatta a város pénzügyeit. Szentes újra úrbéres, földesúri mezőváros lett, azzal a különbséggel, hogy nem az úrbéres szolgáltatásokat teljesített, hanem azok váltságát fizette. A város az 1848-as átalakulásig ebben az állapotában maradt. A „szabad” évek emlékét csupán Boros Sámuel személye testesítette meg, aki 1837-től 1848-ig viselte a főbírói tisztséget.

Az örökváltság utóélete

A szentesi örökváltság ügye az elkövetkező évtizedekben további fordulatokat vett. Az első legfontosabbat 1848-ban, amikor törvényt hoztak az úrbériség eltörléséről, a jobbágyság megszüntetéséről (1848:IX. tc.), az állam feladatává téve a földtehermentesítést. A szentesieknek – akik 1836-ban örökváltsági szerződést kötöttek

földesuraikkal – életkérdés volt, hogy az úrbéres viszonyok megszűntével kötelesek-e továbbra is fizetni szerződésbe foglalt örökváltsági tartozásaikat. Mivel a törvényi szabályozás nem volt egyértelmű, 1848 májusában az igazságügy-miniszterhez fordultak tanácsért. Deák Ferenc fogadta a Boros Sámuel főbíró által vezetett szentesi küldöttséget, és megismerve ügyüket, azt az egyszerű kérdést tette fel, hogy akarja-e a város fenntartani az örökváltsági szerződést vagy nem? Az erre adott válasz eldöntheti a további fizetés mikéntjét. A szentesiek felmondták a szerződést, és beszüntették a törlesztést. Erre hamarosan megérkezett a Károlyi grófok intő levele. Ismét küldöttség indult Deákhoz, aki azt tanácsolta, hogy folyamodjanak az eljárás felfüggesztéséért. A nyár folyamán újabb deputáció utazott Pestre, ezúttal hiába, mivel Deák Ferenc éppen Bécsben tárgyalt. Szeptember közepétől pedig már nem Deák volt a miniszter. Az ügy elintézését elsodorta a fegyveres önvédelmi harc, amelynek leverése után perek sorozata következett az 1850-es évek elején. A város ezeket sorra elveszítette, tehát nem tehetett mást, folytatta az örökváltság törlesztését.

A következő kedvező lehetőség már a kiegyezés után adódott, amikor az országgyűlés ismételten napirendre tűzte az úrbérkárptólások ügyét. Ekkoriban – éppen Deák Ferenc ajánlatára – az emigrációból hazatért Pulszky Ferenc akadémiai tagot, a Nemzeti Múzeum későbbi igazgóját választották meg Szentes országgyűlési képviselőjévé.

Az 1867 nyarán megtartott pótválasztáson programbeszédében határozottan megígérte, hogy Szentes az úrbéri kárptólást megkapja, és „ő lesz az a szerencsés”, aki ezt az örömet meghozza választóinak. A szentesiek bizakodva várták a fejleményeket, remélve, hogy a város állami kárptólást kap a Károlyi grófoknak örökváltság címen kifizetett százezrekért. Értethető volt tehát csalódásuk, amikor 1868. november végén nyilvánosságra került az úrbéri kárptólásokról szóló XXXIII. tc., amely csak az 1840 után megváltakozott községeknek biztosította az országos alaptól történő kártérítést. Vagyis Szentesre mint 1836-ban megváltakozott településre nem vonatkozott az állami

kárpótlás! A csalódottság hamarosan haragra változott, ugyanis kiderült, hogy Pulszky Ferenc a fenti törvényjavaslat országgyűlési vitáján nemcsak hogy egyetlen szót sem emelt Szentes mint 1840 előtt megváltkozott város érdekében, de a törvényjavaslat ellen több képviselő által beadott módosítási javaslatot sem írta alá. A Pulszky személye elleni jogos harag hangot kapott a városi képviselőtestület 1868. december végi ülésén. A városatyák az elmondottakon kívül azt is felrótták neki, hogy sem az országgyűlés alatt, sem annak berekesztése után egyetlen betűvel sem tudósította választóit az országgyűlésen történekről, pedig a városi tanács erre külön is felkérte. A képviselők ezt „lenézésnek” minősítették, és hogy az nehogy a

„választók hallgatása által helyben hagyassék”, határozatilag elmarasztalták Pulszkyt felelőtlen eljárása miatt. Kimondták azt is, hogy az elmarasztaló határozatot országos hírlapok útján hozassák nyilvánosságra. Ez nem enyhített azon a tényen, hogy a szentesiek kétszerezsen megfizették az idő előtti megváltkozásuk árát, hisz az állami földtehermentesítési alapba is be kellett fizetniük a létszamarányosan kirótt összegeket. Hiába próbálkoztak jogi orvoslattal találni, a peres eljárások csak növelték a költségeket. Az 1836-ban kezdődött örökváltság ügye végül majd csak 1878-ban ért véget, a város hátrányára.

Irodalom

BARTA LÁSZLÓ: Szabad Szentes városának képviseleti és igazgatási rendje (1837–1840). *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. X. Szeged, 1986. 49–61.

BARTA LÁSZLÓ: Szentes a reformkorban (1832–1848) *Tanulmányok Szentes város történetéből*. Szerk.: LABÁDI LAJOS. Szentes, 2001. 197–240.

BARTA LÁSZLÓ: *A szentesi örökváltság*. Szeged, 1979. (Csongrád megyei könyvtári füzetek, 10.)

BARTA LÁSZLÓ–LABÁDI LAJOS: *Boros Sámuel*. Szentes, 1986. 5–22.

ÉBLE GÁBOR: *A Harruckern és a Károlyi család*. Bp., 1895.

A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. *Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv*. I. k. Szeged, 1985. 234–237., 246–247., 277–278.

LABÁDI LAJOS: Báró Harruckern János György (1664–1742), *Szentesi Élet*, 1994. dec. 10. 3.

LABÁDI LAJOS: Deák Ferenc és Szentes I–II. *Szentesi Élet*, 2001. dec. 14., dec. 21.

LABÁDI LAJOS: Hírlapi úton elmarasztalták a felelőtlen honatyát – 200 éve született Pulszky Ferenc, városunk országgyűlési képviselője. *Szentesi Élet*, 2014. dec. 5. 2.

LABÁDI LAJOS: Szentes vázlatos története a 11. századtól 1914-ig – A Károlyiak kora és az örökváltság. *Szentes helyismereti kézikönyve* I. k. Szentes, 2000. 128–137.

SIMA LÁSZLÓ: *Szentes város története*. I. köt. Szentes, 1914. 192–285., 301–383., 416–548.

Szentes. Szerk.: NAGY IMRE Bp., 1928. 84–93. (Magyar városok monográfiái, III.)

LABÁDI Lajos: The History of Redemption in Szentes (1836/37)

labadil@szentes.hu

The rural town of Szentes in Csongrád County was one of the first ones to make a contract about its redemption with the landlord; the count Károlyi family. They preceded their era with the act, and they had started on the path of embourgeoisement before the abolition of serfdom in 1848, however due to the lack of legal guarantees high price was paid for the early ‘freedom’ later.

LABÁDI LAJOS

Seress László (1803–1872) földmérő-mérnök életútja

A Károlyi grófokkal megkötött 1836. évi *Örök-váltsági szerződés* értelmében Szentés város kezelésébe kerültek a korábbi uradalmi földek rétek, legelők, puszták és épületek. Ez jelentősen megnövelte a földesúri hatalom alól felszabadult volt jobbágyközség önkormányzati feladatait, amelyek ellátása szaktisztviselők alkalmazását igényelte. Mindenekelőtt gondoskodnia kellett a nagy kiterjedésű földterületek, regálék és egyéb javak hasznosításáról; a házak utáni földek kiosztásáról, a közös legelő és rétek birtokarányban történő felosztásáról, valamint a város telekkönyvének és az új viszonyoknak megfelelő hitelesbirtoktérrékek elkészítéséről.

A felsorolt munkálatok szükségessé tették egy állandó, szakképzett földmérő-mérnök alkalmazását. A tisztséget országos pályázat útján – négy jelölt közül – Seress László mérnök nyerte el 1837 áprilisában. Fizetését évenként 250 ezüstforint készpénzben, ingyen lakhely és munkaszobák biztosításában, továbbá fél sessio (kb. 28 hold) föld szabad használatában állapították meg. Szerződése értelmében a felmérés befejezésekor a készpénzbeli fizetése 300 pengőforintra emelkedett, és használatába egy egész sessio föld került (kb. 56 hold). A feltételeket elfogadva, a hivatali eskü letétele után Seress 1837 júniusában munkához látott.¹

Szentes város első mérnöke Nyitra vármegyei nemesi családból származott, 1803. augusztus 12-én született, apja nemes patai Seress Dávid volt. 1833-ban szerzett oklevelet az Institutum Geometricumban. Családja 1826-ban a Pest vármegyei Ceglédén telepe-

dett le, így Seress László már ceglédi lakosként pályázott a szentesi állásra². Munkaszerződése értelmében ingyen lakhelyként a város tulajdonát képező 119. számú házat, a régi „Fiskális lakot” (a volt uradalmi ügyvéd házat) utalták ki számára. Ezen jelentős változásokat tett: a rossz fényviszonyok miatt az épületen új ablakokat vágatott, hogy alkalmassá tegye a munkaszobákat a precíz mérnöki munkára. A szóban forgó ház esztétikailag szebb lett ugyan, de mivel engedély nélkül hajtotta végre az átalakításokat, utóbb összeütközésbe került a tanáccsal, az épület tulajdonosával.³

■ *Szentes főtere a 19. század második felében (MNL CsML SzL Fotótár)*

Említést érdemel, hogy Seress mérnöknek igen gyakoriak voltak az ilyen és ehhez hasonló összetűzései, nemcsak a hivatali előljáróival, hanem magánszemélyekkel is. Elég csak utalnunk a városi számvevővel, Hadzsy György későbbi váltsági pénztárnokkal, majd jegyzővel történt összeszólalkozására, amelynek során kölcsönösen a legdurvább jelzőkkel szidal-

1 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának Szentesi Levéltára (= MNL CsML SzL), Szentes Város Tanácsának jegyzőkönyvei (= Tanácsi jgk.) 1075, 1096/1837. A mérnöki teendők bővülésére l. az ún. koordinációt és a későbbi szervezési és működési szabályrendeleteket.

2 MNL CsML SZL, Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvei (= Vm. Közgyűlési jkv.): 1610/1838.; Továbbá Nemességi iratok: „Seress család” címszó. Seress végzettségéről I. FODOR FERENC: *Az Institutum Geometricum, az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet*. Bp., 1955. 172.

3 MNL CsML SzL, Tanácsí jgyk. 86/1837.; Szentes Város Közgyűlésének iratai (= Közgyűlési ir.) 363/1837.

■ Hadzsy György városi számvevő (MNL CsML SzL Fotótár)

■ Kiss Bálint református lelkész-esperes (Ifj. Kiss Bálint rajza – MNL CsML SzL Fotótár)

mázták egymást, végül Seress – a vita hevében – hazaárulással vádolta meg tisztviselőtársát. Ebből többhónapos vizsgálat lett.

Hasonlóan elhúzódó ügy keletkezett azokból a panaszos feljelentésekből is, amelyeket két városi kisbíró nyújtott be a mérnök ellen, aki – állításuk szerint – több alkalommal minősíthetetlen hangnemben tárgyalt velük a város által biztosítandó lovak, szekerek és napszámosok kiközvetítése kapcsán. Ezek az esetek sejtetni engedik, hogy Seress László igen vehemens természetű, nagykaratú, nyakas, parancsolgatáshoz szokott személy lehetett, akit nehezen viselt el a környezete, különösen közvetlen beosztottjai. Ez igen kínos lehetett tisztviselőtársainak

azért is, mert a nagytiszteletben álló Kiss Bálint református lelkész-esperes indítványára – aki ekkor városi „szószólói” tisztséget is viselt –, Seress Lászlót 1837 decemberében tiszteletbeli tanácsnoknak nevezték ki, amely tisztségét 1841 végéig viselte.⁴

A szerződésben vállalt földmérői munkával 1839 őszére végzett, elkészítve 25 kéziratos, színezett térképszelvényen a város belterületének és külterületi határának első részletes térképét, továbbá Szentés első hiteles telekkönyvét. (A húszezer lakosú város belterülete ekkor 66 utcára tagolódott; a házak száma pedig 2344 volt.)⁵

A nagy munka bevégezése után megszaporodtak Seress mérnök közgyűléshez intézett

4 MNL CsML SzL, Közgyűlési jgk. 108/1837.; 348, 366, 380, 386/1839.; 233/1841.; Tanácsi ir. – Be nem jegyzett iratok: 2712/1839. (Az incidens miatt átmenetileg mindkét tisztviselőt felfüggesztették tanácsnoki tisztségéből, a testület méltóságának megsértése címén.)

5 MNL CsML SzL, Közgyűlési jgk. 576/1839.; Tanácsi ir. 1001/1843.

beadványai, amelyben sürgette méréseinek és térképeinek hatósági felülvizsgálatát, illetve hitelesítését, mert addig nem jutott hozzá a szerződésben rögzített javadalmazásához, és nem tudta kifizetni segédeit és gyakornokait sem. Sokadik sürgető levelében így fogalmazott: „A földmérői munkálatok hitelesítése – melyet több ízben kértem – mindez ideig elmaradván, alázatosan kérem a Nemes és Nemzetes Közülést, hogy tekintetbe vévén tetemes károsodásomat, addig is, még az megtörténne, 1000 ezüst forintokat részemre kiadatni kegyeskedjen.”⁶

A szerződésben rögzített fizetés elmaradásával párhuzamosan egyre több panasz érkezett Seress László mérnök ellen, elsősorban az utólag észlelt mérési hibák és a telekkönyvi bejegyzések pontatlansága miatt. A telekmérésekből utóbb a lakosok között birtokviták keletkeztek, és ezek a tanácsnál csapódtak le. A testület részéről többször felszólították Seress László városi mérnököt, hogy járjon a végére az ügyeknek. Mivel ezt többszöri felszólításra sem tette meg, a Tanács „engedetlenség” címén Serest 1843. május elején megfosztotta hivatalától, és a mérnöki állást megüresedettnek nyilvánította. (Egyben kimondták, hogy mielőbb gondoskodni kell a mérnöki állás betöltéséről, hisz a vitás ügyek egyre szaporodtak.)⁷

A fenti határozatot követően 1843. május 22-én felszólították nemes Seress Lászlót a mérnöki lakóházból való kiköltözésre, továbbá a város tulajdonába tartozó térképeknek, telekkönyveknek, mérnöki irományoknak és műszereknek az átadására. A fentiekről a Tanács kiküldött „Leltárt” készítettek, és jelentették, hogy az átvett térképeket, telekkönyveket és iratokat a Levéltárba elhelyezték; egyszersmind átadták a Tanácsnak „a térképeket rejtő asztalnak, és a libellát magába foglaló ládácskának kulcsait két darabban”.⁸

A helyi pletyka szerint a Seress László ellen indított eljárások összefüggésben lehetnek azzal,

hogy az alig 40 éves nőtlen mérnök elszerette a nagytekintélyű főbíró, az ekkor már 55. életében járó Boros Sámuel feleségét, Kása Erzsébetet, a református kántor leányát, aki 1823 óta volt a hitvese. Dokumentumok igazolják, hogy 1841 októbere óta valóban viszony folyt a mérnök úr és az akkoriban 38 éves Erzsébet asszony között, mígnem 1842 őszén a főbíróné elhagyta férjét és átköltözött Seress mérnök házába, nem kis botrányt keltve ezzel. Utóbb Seress és Kása Erzsébet házasságkötéssel törvényesítették a kapcsolatukat, és Boros Sámuel főbíró is 1845 tavaszán újránősült (elvéve egy 25 éves hajadont, Burián Máriát), vagyis kettejük között valószínűleg normalizálódott a személyi és hivatali viszony.⁹

■ Szentes város hivatali pecsétje, 1848 (MNL CsML SzL Pecsét-nyomók Gyűjteménye)

Erre utal, hogy Seress László továbbra is szentesi lakos maradt és részt vett a város közéletében. 1847-ben tiszteletbeli vármegyei mérnökké nevezték ki, 1848-ban pedig városi képviselővé, majd az Uri Kaszinó elnökévé választották.

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején a gyalogos nemzetőrök egyik kapitányává nevezték ki, de felmentést kért a városon kívüli

6 MNL CsML SzL, Közgyűlési jgk. 203, 227, 333/1840.; Tanácsi jgk. és ir. 296, 683/1840.; 598/1841.

7 MNL CSML SzL, Tanácsi jgk.: 582, 905, 956/1843.

8 MNL CSML SzL, Tanácsi ir. 1001/1843.

9 MNL CsML SzL, Tanácsi jgk. 1291/1843.; Szentesi Református Egyház – Házasultak anyakönyv: 1823. nov. 23. Boros Sámuel és Kása Erzsébet esküvője; 1845. ápr. 6. Boros Sámuel és Burián Mária esküvője.

szolgálat alól, így nemzetőr tisztként hadieseményekben nem vett részt. 1850 őszén a Szentesi Földbecslő Bizottmány jegyzőjévé választották, de hamarosan lemondott tisztségéről.¹⁰

A neve 1852–53 folyamán az alakulóban lévő Szentesi Gözmalom Rt. közös képviselőjeként bukkan fel az iratokban.¹¹ Időnként a *Magyar Gazda* és a *Magyar Sajtó* című országos lapokban jelentek meg szakmai jellegű közleményei Csongrád megyéről és Szentesről. Főbb témái: *Közlegelők ügye, A népesítésről, A föld, a földművelés, s a bajok orvoslása, A Tisza-szabályozás.*¹² Az 1857. évi népszámlálás adatlapja szerint az 1254. számú házban élt, amely az újrászámozáskor a 260. házszámot kapta. Az úrlapon Kása Erzsébet a feleségeként szerepelt.¹³

Az 1860/61. évi rövid alkotmányosság idején Seress László az országgyűlési választások levezető elnöke volt Szentesen, amelyen nagy fölénnyel az egykori hivatalfőnökét és magánéleti „riválisát”, Boros Sámuelét választották meg képviselőnek.¹⁴

Seress Lászlót 1865 őszén már pesti lakosként emlegetik a szentesi dokumentumok. Halálának időpontját a közelmúltban tudtam meg, gyászjelentése szerint Pesten hunyt el 1872. december 5-én, életének 70. évében.¹⁵ Két nappal később helyezték örök nyugalomra a Kerepesi úti sírkertben. Az 1837–1840 között általa készített első részletes, kb. 1:7200 méretarányú szentesi bel- és külterületi térkép a helytörténeti kutatók pótolhatatlan forrása, a Szentesi Levéltár féltve őrzött kincse.¹⁶

Hand-Nr. 10047/1857
Lász-szám 260.3 szj

Anzeigetzettel — Bejelentési jegy

zur Zählung der Bevölkerung und der wichtigsten künstlichen Viehzucht nach dem Stande vom 31. October 1857. a népesség s a legfontosabb hasznos házi állatok megszámlálása végett az 1857. október 31-ki létszám szerint.

Házszám	Familien- und Tauf- oder Vorname, sammt Beschreibung des Wohnortes und der Profession.	Geburts- A születés- Ort	Religion	Wohnort, Amt, Ort oder sonstiger Wohnort.	Ehestand, Verheirathung oder sonstiger Lebensstand.	Geburts- Ort	Geburts- Datum	Geburts- Ursache	Anmerkung	Wohnort, Mark- szám.	
										Ort	Mark- szám.
1	Pálfi László László 1803. aug. 12. Ref.	Ménich	Más	Magyarország	1					3	
2	Anna László 1803. aug. 12. Ref.	Ménich	Más	Magyarország	1					3	
3	Anna László 1803. aug. 12. Ref.	Ménich	Más	Magyarország	1					3	
4	Anna László 1803. aug. 12. Ref.	Ménich	Más	Magyarország	1					3	
5	Anna László 1803. aug. 12. Ref.	Ménich	Más	Magyarország	1					3	
6	Anna László 1803. aug. 12. Ref.	Ménich	Más	Magyarország	1					3	
7	Anna László 1803. aug. 12. Ref.	Ménich	Más	Magyarország	1					3	
8	Anna László 1803. aug. 12. Ref.	Ménich	Más	Magyarország	1					3	

Form. A.

■ Az 1857. évi népszámlálás kitöltött adatlapja, Seress család (MNL CsML SzL, Tanácsi iratok)

10 MNL CsML SzL Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyve 840/1847.; Tanácsi jgk. 1966, 2656/1848.; 2811/1850.; 20/1851.

11 MNL CsML SzL Szegedi Cs. Kir. Megyehatóság (= Megyefőnöki) ir. 5849, 6593/1852.; 683, 660, 2086/1853.

12 SZINYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. XII. k. Bp., 1908. 936–937. col.

13 MNL CsML SzL Tanácsi ir. – Népszámlálási iratok 1857. (260. sz.)

14 LABÁDI LAJOS: Szentes város közigazgatása és politikai élete 1849–1918. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, XXII. Szeged, 1995. 44.

15 Az adatot dr. Török Enikő kolléganő találta meg, szíves közlését ezúton köszönöm.

16 LABÁDI LAJOS: Az első részletes várostérkép alkotója – 210 éve született Seress László mérnök. *Szentesi Élet*, 2013. aug. 30. 20. Gyászjelentése: <http://www.rakovszky.net/>.

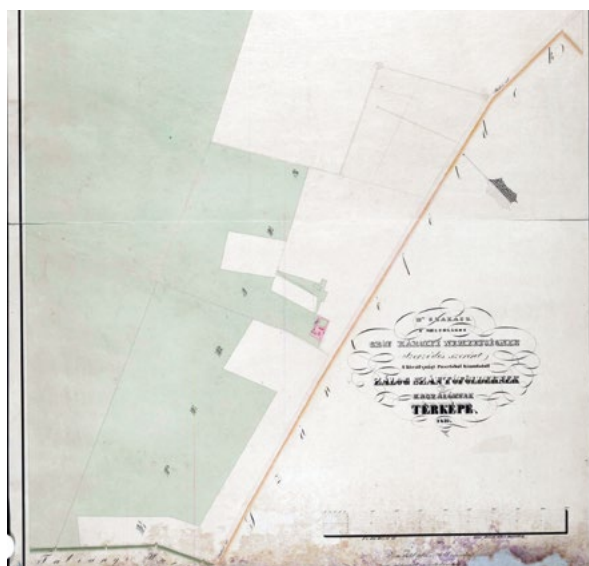
házat, az ún. „Fiskális lakot” – a volt uradalmi ügyvéd házat – utalták ki számára.

Seress első dolga volt, hogy a jobb fényviszonyok biztosítása érdekében a saját költségén két új ablakot vágatott az épületen, de elmulasztott engedélyt kérni erre a városi tanácstól (az épület gazdájától). A tanács megneheztelt emiatt és elrendelte, hogy saját költségén azonnal rakassa be az újonnan nyitott ablakot. A mérnök terjedelmes levélben megfölbbezte a döntést, arra hivatkozva, hogy az általa végzendő munka gyorsasága és pontossága a nagyérdemű tanácsnak és a nagyérdemű közönségnek is érdeke, már csak az uradalommal kötött szerződés betartása miatt is. „A Zálogföldeknek minél előbbi kimutatása a Nagyérdemű Közönségnek az Uradalommal tett Szerződésének fő pontja lévén, annak minél előbbi bevégezhetése miatt oly szorgalommal láttam a Tőkei egész pusztá felméréséhez, amilyennel egy ember láthat; az egész felméréshez azért, mivel ezen munkálat mint a láncszem, úgy folyván egymásból. A Földmérő mindaddig, míg az egészet szeme előtt nem látja, abból bizonyos részt – mégpedig nagy részt – okosan el nem metszhet, éjjelt nappal egygétéve azon iparkodtam, hogy a Nagyérdemű Közönség érdekeibe hátramaradást ne szenvedjen, velem s munkálatommal megelégedést nyerhessek” – érvelt levelében Seress László. Ez volt az oka, hogy nem kért külön engedélyt az átalakításra, nem pedig a tanács lenézése vagy önkényeskedés. Levelének folytatásában városszépészeti szempontokra hivatkozott, majd kijelentette, hogy munkájának pontossága is megköveteli a jó látási viszonyokat: „Bízván abban, hogy a Nemes Tanács semmi szépnek, semmi jónak nem ellensége: hogy az utcára szolgáló ablak az épületet szépíti, senki sem tagadhatja, mivel az aránymérték az épületbe csak így vagy on meg, hogy a végén nyitott jó és hasznos szintén kétséget nem szenvedhet, ugyanis a mellette lévő szobán két ablak lévén az utcára oly setét, hogy ez használhatatlan a munkálatra – mit az abban munkálkodó segédem lelke ismérete szerint is igazol. Ezen végablakról nemcsak én, hanem az építő is azt állítja, hogy ez maga több világosságot ad, mint az utcára lévő kettő. Hivatalom a hajszál-

nál is vékonyabb lécnek a legfinomabb angol tű szúrásához való húzását kívánván meg, a setét hely nemcsak nem használható, hanem veszedelmes is, mert a legjobb külső munkálat is ez által elrosszul, és olyanná válhat, hogy a jóváhagyás szigorúságát ki nem állván, a vizsgálatot végző földmérő azon mentségemmel, hogy a setét szobában nem láttam a léceket jól húzni – meg nem elégedhetvén, a munka visszavetődhetik, melybe mind nekem, mind a Nagyérdemű Közönségnek tetemes kára lehet. A földmérői illendő lakás nemcsak a szobák sokaságába, hanem azoknak használhatóságába is áll. Nem ér semmit ha húsz szoba vagy on is, ha mind a húsz használhatatlan; hogy pedig ezen épületnél így vagy on, méltóztasson a Nemes Tanács megvizsgáltatni”. Az észérvek meggyőzhettek a tanácsot, mert az „ablakügy” nem folytatódott.²

A munkafeltételek biztosításával párhuzamosan Seress mérnök már javában dolgozott. Legsürgősebb teendője a pótszerződésben foglalt zálogos földek kimérése volt, a város ugyanis csak ezt követően kaphatta meg a grófoktól az átadandó uradalmi épületek leltárát. A szóban forgó földterület kitézése több ok miatt húzódott, leginkább azért, mert a Királyság nagy része még júliusban is víz alatt állt, ami a terület felmérését megnehezítette.

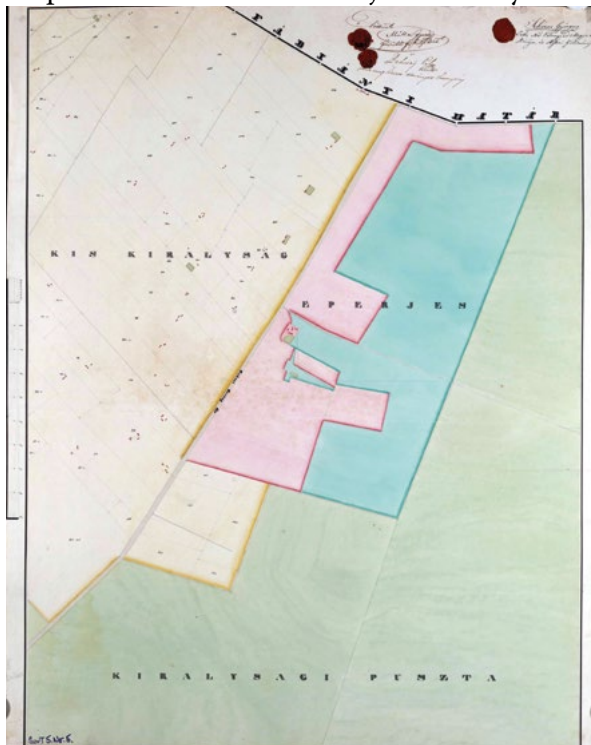
Az akadályok ellenére Seress és segítői jól haladtak a munkákkal. 1837. július 16-án már azt jelenthette a pártfogónak és a tanácsnak,

■ Királyási pusztá szelvénye (MNL CsML SzL, Térképtár SzvT 2. 3.)

hogy a Királysági pusztarész (amely 14 779 hold 1006 négyszögöl = nöl) és az Eperjesi pusztarész (1176 hold 94 nöl), továbbá a pusztába eső 4 szántóföld (439 hold 1058 nöl) felmérése megtörtént; amelyek összesen 16 395 hold 1058 négyszögöl területet tettek ki. A jelentésből kiderül, hogy a mérnök díjazást még nem kapott, így a következő kéréssel fordult a címzettekhez: mivel a felsorolt határrészek „*általam felmérték és kiszámolódtak, [ezért] egész alázattal könyörgök, hogy a velem tett szerződés 14. pontja következtében az érte eső summának fele részét, mely 546 forintokat 31 krajcárokat térsen pengő pénzbe – holdját 4 pengő krajcárokkal számítva –, a város pénztárából számomra az idemellékelt specificatio mellett, kifizettetni méltóztasson*”.³

Nem tűrt halasztást a házi földek kimérése sem. A megállapodások értelmében ugyanis minden ház után egy hold földet kellett kiosztani. Különösen a földnélküli háztulajdonosok folyamatosan sürgették a házi földek kiosztását. A városi tanács 1837. július 11-én egy bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. A szeptemberben bemutatott jelentése nyomán

■ Eperjesi pusztarész szelvénye (MNL CsML SzL, Térképtár SzvT 5. 5.)

határozat született arról, hogy a házi földek a „Berek környékén kezdve, a Kontra laposán folytatva mérettessenek ki” egyenlően jó minőségű földekből, mindenütt kihagyva a rossz földeket. Kimondták, hogy a földeket mindenki örök birtokul kapja úgy, hogy azok a házaktól nem idegeníthetők el, csak a házakkal együtt adhatók tovább. Előírták továbbá, hogy építkezni nem szabad rá; mindenre használhatók, csupán szőlőültetésre nem; tulajdonosuk egy-egy évre haszonbérbe adhatja.

Seress László a határozatnak a házi földek kijelölésére vonatkozó része ellen előterjesztéssel élt, kimutatva, hogy a tanácsi határozat végrehajthatatlan. „Ezen dolgot földmérői és gazdasági tekintetből kell és lehet venni – fejtegette Seress. – Ha az említett helyen és mód szerint lesznek ezen holdak kiadandók, rendes dűlők nem lehetnek, mert megeshetik, hogy példának okáért egy 100 avagy 1100 öles dűlő lenne, azonban egész hosszúságából csak 70 vagy 80 ölig lenne jó, azután vízjárta vagy szikes föld következne. Nem lehetne a dűlőt kiegészíteni, ugyanegy dűlőbe különböző minőségű föld jövén közbe; a dűlőt kellemetlen formába öltöztetné... Jó földből ott, ahol itt s amott találhatik jó föld, rendes formában osztani csupa lehetetlenség. Rendezetlen formában pedig a földművelést kellemetlené, nehezebbé s alkalmatlanná teszi.”

A továbbiakban elmondta, hogy a kérdéses hely inkább alkalmas legelőnek, mint szántóföldnek. Sőt szerinte ez a város legjobb legelője, amelyre nagy szükség van. „Azt elrontani, ami jó, és másra fordítani azt, ami jó, s helyette alkalmatlanabbat hagyni legelőnek nem gazdaságos. De ha mindezeket semmi tekintetbe nem veszik is – fejtegette a mérnök –, a berki szőlők helyéből, s a Kontra laposából egészen a város széléig, a Kisérig, ha minden jó földet kiosztanak is egészen a hipotékális línéig, nem fog többet kitenni 800-900 holdnál, és akkor mintegy 1000-1000 hold földet hasznavehetetlenné teszi. A Kontra laposa és a berki szőlők melléke ugyanis 1900-2000 holdat tesz, amelyből a jó minőségű föld alig menne többre 800-900 holdnál...”

3 MNL CsML SzL, Közgyűlési ir. 148/1837. júl. 16.; SIMA LÁSZLÓ: Szentés története. II. köt. (Kézirat, é. n.) 24.

A rossznak minősülő földek kis darabokban széjjelszórva, különböző helyeken lesznek, így haszonbérbe sem adhatók, vagyis teljesen használhatatlanná válnának. A mérnök érvelésének hatására a tanács megváltoztatta korábbi határozatát. A szeptember 21-én tartott ülésén kimondta, hogy a házi földek a Veker laposán jelölendők ki.⁴

1839 nyarára a szántóföldek, rétek, legelők és szőlők felmérése szinte teljesen megtörtént. Mivel a váltságtörlesztés mértékét a szántóföldek mennyisége és minősége alapján kívánták kivetni az egyes lakosokra, rendkívül fontosá vált a földek osztályozása, és ennek függvényében a törlesztési összegek kiszámítása. A tanács Seress Lászlótól kért segítséget az osztályozás

lebonyolítására nézve, aki azt javasolta, hogy „*zsinórmértékül vévén fel egy darab legjobb szántóföldet, ahhoz mérve a többi, mind egyenként classificalni kellene. A mérésből 1100 négyszögöllel számított holdak tömegéből kivilágló s szembetűnő különbség nyilván bizonyítja, hogy az egész határbeli szántóföldekbe, a legelső mérés s a kegyelmes urbárium behozatala alkalmával a holdak nem mindenütt 1100 négyszögöllel számítottak...*” Véleménye szerint a földek classificatioját (arányos becslését, osztályozását) vagy ahhoz értő helybeliekre kell bízni, vagy amint leginkább szokásban van, a szomszédos határbelieket kellene felkérni. Például a derekegyházi és dónáti részt a szegváriak, a veresegyházit és ecserit a szentandrásiaiak, a tőkei

részt pedig a kunszentmártoniak becsülhetnék meg. Seress a földosztályozással kapcsolatban kifejtette, hogy a szántóföldeket négy osztályra (classisra) kell osztani: az 1. osztályba kerülnek a legjobb minőségű szántóföldek (amilyen a legtöbb a szentesi határban); a 2. osztályba az ormos helyek és a jó minőségű, mindenkor kaszálható laposok; a 3. osztályba a szikes és olyan földek, amelyeket egészen nem lehet szántani, a nem szántható részek azonban kaszálónak és legelőnek alkalmasak; végül a 4. osztályba az olyan földek, amelyekbe a szántóföld is szikes, a szántóhatatlan rész pedig csupán legelőnek használható.

A földmérő a továbbiakban kifejtette, hogy szükséges lenne a szántóföldek „rendesítése” is, amely abból állna, hogy a „*most rendetlen és görbe dűlők egyenes líneára vétetődnének, azoknak illő szélességek – melyek most többnyire mindenütt el vannak szántva – megadatnék. A dűlők rendetlensége leginkább abból áll, hogy azok nem lévén mindenütt felárkolva, esős időben és tavasszal kivált, a ferde csapások által egy kevéssé vagy jobbra*

■ Tőke és Jaksor szelvénye (MNL CsML SzL, Térképtár SzvT 5. 13.)

4 MNL CsML SzL, Tanácsi jgyk. 263, 274, 328/1837.; SIMA LÁSZLÓ: *Szentes története*. II. köt. (Kézirat, é. n.) 20–22.

■ Ecseri földek (MNL CsML SzL, Térképtár SzvT 5. 10.)

vagy balra tétettek által, melyeknek rendesítéséből igen kevés különbség, több származna abból, ha a dülőknek rendes szélességüket megadnánk, mivel azoknak négy öleseknek kellene lenni, melyek most másfél vagy két öltre szorítottak. Ha a dülők rendesítése, azoknak illő szélességük megadása ezúttal meg nem történik – figyelmeztetett a mérnök –, úgy örökké abba a formába és módba fog maradni mindenik dülő, melybe az most általam felmérődött és kiszámítódott; ugyanis a váltásfizetés által, a most kiszámított mennyiség, kinek-kinek tulajdonává s örökévé válván, a későbben történendő rendesítés által, abból csak egy talpalatnyit is elvenni – anélkül, hogy kára meg nem térítődne – senki sem engedne, s így a dülők mindenkor girbegurbák és oly keskenyek lennének, mint amilyenek most.” A girbegurba dülők utóbb számos viták forrása lehet – jósolta meg Seress mérnök.

Terjedelmes írásos véleményében kitért a belső telkek rendetlen állapotára is, amelyek szintén kiigazításra szorulnának. „Ha valaki

megtekinti városunk némely helyeit – írja Seress –, hol egymás végébe négy-öt házak vannak, által fogja látni, hogy a rendesítés felette igen szükséges, hogy több helyeken utcákra volna szükség, némely keskeny általjárásokat szélesebbíteni, néhol azokat végképp eltörölni kellene; márpedig ha minden fundust a mostani rendetlen alakjába s formájába kinek-kinek illetőségébe, annak mostani nagyságához képest számolok, a maga zugjához ha szinte annak a legveszedelmesebb helyzete volna is, mindenki annyira ragaszkodik, hogy abból csak igen csekély, s figyelmet sem érdemlő részt is – rendesítés végett – senkinek által nem fog engedni, melyből önként folyik, hogy rendesített városunk – könnyű móddal nem fogna lenni”. A továbbiakban megállapította, hogy amennyivel becsesebbek a belső telkek a külsőnél, annyival nehezebb azoknak „rendesítése”. Mielőbb szükséges lenne egy átfogó városrendezési terv készítése, amelynél az elsődleges szempont lenne: minél kevesebb kárral minél rendesebb várost alakítani.⁵

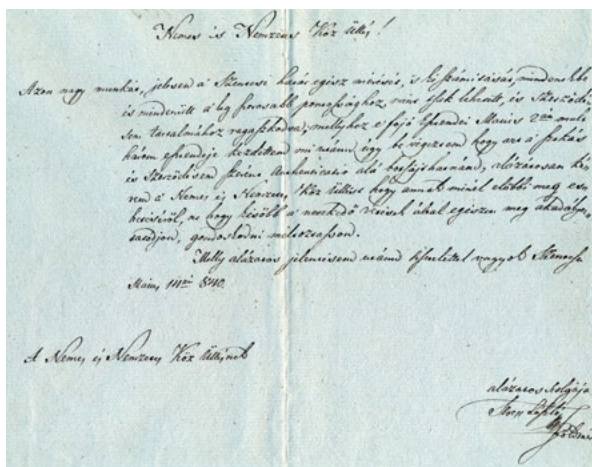
Seress László 1839 novemberében jelentette a közgyűlésnek, miszerint: „Szabad Szentés Város határába kebeleztet minden Szántó Föld, Szőlők s belső Telkek egyesleges, a Legelő s Rétek, allodiális puszták Szerződés szerinti felmérését e folyó hó 8-án tökéletesen bevégeztem.”⁶

Azt remélte, hogy jelentése nyomán hamarosan megérkezik a vármegyei küldöttség, amely szakmailag értékeli hároméves munkáját és hitelesíti a városról és határáról készített térképeit. Ez számára azért is sürgető volt, mert időközben anyagi gondjai adódtak, földmérői díjának utolsó részleteit pedig csak a hitelesítés után kaphatta meg. Hetek, hónapok teltek el, de a hitelesítő bizottságra hiába várt. 1840. május közepén újabb beadvánnyal fordult a közgyűléshez, szorgalmazva munkájának átvételét: „Azon nagy munkát, jelesen a Szentési határ egész mérését s kiszámítását, mindenekbe és mindenütt a legszorosabb pontosságához, mint csak lehetett, és szerződésem tartalmához ragaszkodva; melyhez e folyó esztendei május 2-án múlt három esztendeje kezdettem, miután úgy

5 MNL CsML SzL, Közgyűlési ir. 399/1839.

6 MNL CsML SzL, Közgyűlési ir. 576/1839.

bevégeztem, hogy azt szokás és szerződéseim szerint autenticatio (hitelesítés) alá bocsáthatnánk, alázatosan kérem a Nemes és Nemzetes Közülést, hogy annak minél előbbi megeshetéséről, nehogy később a növekedő vetések által egészen megakadályoztatódjon, gondoskodni méltóztasson.”⁷

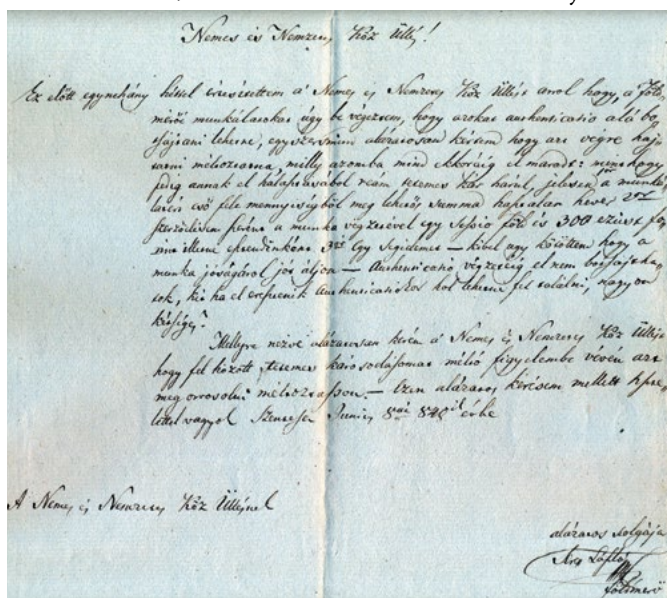
■ Seress mérnök sürgető levele, 1840. május 14. (MNL CsML SzL)

Egy hónap elteltével megismételte fenti kérelmét, emlékeztetve a testületet, hogy már hónapokkal korábban jelentette a földmérői munkálatok befejezését, de a hivatalos felülvizsgálat még mindig nem történt meg. Nem titkolta, hogy ez neki jelentős károkat okoz: 1. A munkálatért járó díjából meglehetősen nagy summa haszontalan hever. 2. Szerződése szerint a munka végeztével egy sessio föld és 300 ezüst forint illetné esztendőnként. 3. A felülvizsgálatig nem tudja elbocsátani felfogadott segédét. Kérte, hogy legyenek tekintettel fenti károsodására, és orvosolják azt.⁸

1840. szeptember folyamán Seress újabb sürgető kérvényekkel ostromolta a városi közgyűlést és a tanácsot, de érdemleges intézkedés továbbra sem nem történt.⁹ Végre 1841 áprilisában megtörtént a felülvizsgálat, amely a felméréseket és ki-

számításokat egyaránt rendben találta. Csongrád vármegye részéről a letisztázott térképek hitelesítését Schéner György táblabíró, rendszerezített vármegyei földmérő, Müller Ignác főszolgabíró és Beliczay Pál vármegyei esküdt végezték. A hitelesítő biztosok jelentésére hivatkozva Seress mérnök kérvényezte a még hátralévő, mindezeideig visszatartott 1009 ezüsförint kifizetését. Beadványához csatolta Hadzsy György városi jegyző részletes számadását, amely 1837. április 7-től 1840. november 29-ig tartalmazta a részére kiutalt összegeket. Ebből kitűnik, hogy a hitelesített telekkönyv szerint az egész szentesi határ a méltóságos grófoknak átadott királysági legelőrészszel együtt 115 584 hold 589/1100 négyszögöl. Holdját 4 pengő Krajcárjával számítva, járna összesen 7705 forint 38 krajcár. Ebből eddig kifizetésre került 6696 frt 36 kr, tehát a földmérő úrnak jár még 1009 forint 1 kr.¹⁰

Amint Seress előre megérezte, a felmérések és kiszámítások körül utóbb nézeteltérések várhatók, mert lesznek, akik jobban járnak, és lesznek, akik rosszabbul. Már munkája során

■ Seress László újabb kérelme a közgyűléshez (1840. június 8.)

7 MNL CsML SzL, Közgyűlési ir. 203/1840.

8 MNL CsML SzL, Közgyűlési ir. 227/1840.

9 MNL CsML SzL, Tanácsi ir. 683/1840.; Közgyűlési ir. 333/1840.

10 MNL CsML SzL, Tanácsi ir. 754/1841.

tapasztalta, hogy a jobbítási szándék, a dűlők és a belső telkek, utcák rendezettsége érdekében sem hajlandók a gazdák, háztulajdonosok megengedni, hogy sérüljön tulajdonuk, még minimális mértékben sem. Az idő múlásával a torzsalkodások egyre szaporodtak, minden hibáért, tévedésért Seress Lászlót téve felelőssé. A mérnök úr közismerten nyers modora pedig nem kedvezett a felmerült problémák békés úton történő megoldásának. Erre utal, hogy az 1842. évi költségvetés tárgyalása során, a népgyűlésen többen felszólaltak a mérnök ellen, állását teljesen fölöslegesnek nyilvánítva. Sőt azzal is megvádolták, hogy Jaksoron hivatali fizetéseként bírt két fertály föld jóval nagyobb kiterjedésű, ezáltal a közönség bizalmával visszaélt. A népgyűlés ekkor még úgy határozott, hogy átmenetileg még megtartják a mérnököt hivatalában, de arra kötelezték, hogy összes vállalt munkáját igyekezzen mielőbb befejezni. A visszaélési váddal kapcsolatban pedig vizsgálatot indítottak. A mérnök munkájának hibái leginkább a hipotekális földek kiadásainál váltak szembetűnővé, amelyeket Schéner György vármegyei mérnök is észrevételezett. Erre a tanács újabb vizsgálatot rendelt el. Seress mérnök erről értesülve éktelen haragra gerjedt, a „kirendelt vizsgáló bizottságot lebecstelenezte, azután az egész tanácsot bírójával együtt összesen és fejenként hivatali vétkes gazembereknek nevezte”. A lefolytatott vizsgálat megállapította, hogy a mérnök hivatalos kötelességeit hanyagul teljesítette, a birtokváltozásokról nem készített jegyzéket, a vízállásokat és medreket a térképeken nem tüntette ki, a földterület nagyságát nem jegyezte be a térképekbe stb.¹¹ Amint az életrajzából tudhatjuk, a városi tanács és a közgyűlés részéről többször felszólították Seress mérnököt, hogy javítsa ki a feltárt hibákat, és járjon a végére az egyes lakosok vitás ügyeinek. S mivel ezeknek nem volt hajlandó eleget tenni, a tanács 1843. május elején „engedetlenség” címén Seress Lászlót megfosztotta hivatalától, és a mérnöki állást megüresedettnek nyilvánította.¹²

A fenti határozatot követően, 1843. május 22-én felszólították Seress Lászlót a mérnöki lakóházból való kiköltözésre, továbbá a város tulajdonát képező térképeknek, telekkönyveknek, mérnöki irományoknak és műszereknek az átadására. A fentiekről a tanács kiküldöttei – Nyíri József és Kiss Ferenc tanácsnokok, valamint Basa József jegyző – „leltárt” készítettek, egyben jelentették a városi tanácsnak, hogy az átvett térképeket, telekkönyveket és iratokat a levéltárban elhelyezték; átadták egyszersmind a tanácsnak „a térképeket rejtő asztalnak, és a libellát magába foglaló ládácskának kulcsait két darabban”.

A jelentés mellékletét képező tételes leltár címe: *„Jegyzéke Szentés Városa tulajdonához tartozó, s a 972. sz. tanácsvégzés folytában Mérnök Ns Seress László úrtól küldöttségileg számon vétetett, s átadatott térképeknek, telekkönyveknek, s mérnöki műszereknek”*. A részletes jegyzékből rekonstruálni lehet, hogy az örökvltság utáni első felméréskor hányféle térkép és egyéb dokumentum készült, illetve azt is, hogy milyen eszközökkel dolgoztak Seress mérnök és segédei. Az átadás-átvételi jegyzék főbb tételeit és tematikáját követve:

„A” Tisztázott hitelesített térképek (a réteken kívül)

I–VIII. Zálogföldek térképei (8 db)

I–XXV. A város és határának térképei (25 db)

„B” Eredeti térképek

I. Zálogföld, Királysági, Dögei zug (1 db); II. Eperjesi rész (1 db); III. Mucsihát (1 db); IV. Ecseri rész (1 db); V. Veresegyháza (1 db); VI. Veresegyháza (1 db); VII. Dónáti rész (1 db)

VIII. Tőkei rész (1 db); IX. Jaksor (1 db); X. Tőkei rész (1 db); XI. Tőkei rész (1 db); XII. Tőkei rész (1 db); XIII. Rekettyés oldal (1 db); XIV. Tőkei rész (1 db); XV. Tőkei rész és Felső-rét (1 db); XVI. Felső és Alsórét (1 db); XVII. Felső és Alsórét (1 db); XVIII. ismét Alsórét (1 db); XIX. Belsőnyomás és Derekegyházi rész (1 db); XX. Derekegyházi ol-

11 MNL CsML SzL, Tanácsj gyk. 1147, 1170, 1173, 1314/1841-42; SIMA LÁSZLÓ : i. m. II. k. 117.

12 MNL CsML SzL, Tanácsj gyk. 582, 905, 956/1843.

dal (1 db); XXI. Dónáti rész (1 db); XXII. Dónáti rész (1 db); XXIII. Fertői és Dónáti rész (1 db); XXIV. Tőkei rész.

Számnélküli: Hékédi szőlő (1 db); Hékédi és Berki szőlő (1 db); Redukált térkép (1 db); Felsőpárti belsőtelkek (1 db); Elkülönözött legelők (6 db); Fertői oldal töredékben (1 db); Alsópárti belsőtelkek (1 db); Szentes városa kistérfépe (1 db).

„C” Telekkönyvek hitelesítve

I. Telekkönyv: Szentesi pusztákat, legelőket, réteket, folyókat külön-külön, földi rév, füzesek és szántóföldek részletes és összes mennyiségeit magába foglaló (1 db, lágy táblába kötve)

II. Telekkönyv: Belső telkek, házutáni földek és szőlők telekkönyve (1 db, lágy táblába kötve)

Számnélküli telekkönyvek: Szentesi birtokok és házatlan zsellér lakosoknak birtokuk mennyiségét, úgy részletesen, mint összesen magába foglaló telekkönyve (1 db, lágy táblába kötve)

Számnélküli telekkönyvek: Betűrend szerinti telekkönyv (1 db)

„D” Beíratlan üres telekkönyvek

Tizedek szerint (8 kötet, kemény táblával)

„E” Két bádogtartóban álló térképek

1. Tartóban: Hékédi szőlők térképe (1 db), Bogarasi szőlők térképe (1 db)

2. Tartóban: Szentes város belsőtelki térképe (1 db) A Tartókban lévő térképek tisztázottak és hitelesítettek.

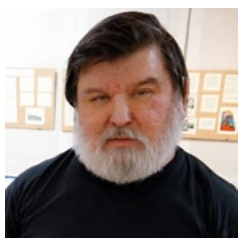
„F” Libella és ahhoz tartozók

1. Négyszög ládában: A libella (szintező) sárgarézről – egyik szegletfiókjában sárgaréz sróftekerővel, a másikban egy nagyítóüveggel.

2. Hosszú ládában: Libellához tartozó 8 lécz, lábakra, újakra és línákra osztva, – továbbá ugyancsak a libellához tartozó két rendbeli festett veres táblák, és egy sróftcsavaró fanyelű véső.

3. Azon kívül a libellának talpul szolgáló kis fekete színű lábacska. Ugyancsak a libellához tartozó 3 lábú statívum.¹³

■ ■ ■ ■ ■

LABÁDI Lajos: The Preparation of the First Detailed Cadastral Map of Szentes (1837–1840)
labadil@szentes.hu

According to the contract about its redemption with the count Károlyi family the town of Szentes disposed of the lands, pastures, deserts, all the buildings and their income that belonged to the Károlyi family earlier. It was necessary to have a detailed cadastral map and land register in order to divide and use the properties that had been obtained via huge sacrifices, properly.

1840-re elkészült felméréséről

V: -

1 MNL CsML SZL Szentés város térképei. SzvT. 5. No. 1–27. A térképleírás Rózsa Gábor készítette 1983. november 28-ára datálva, ténylegesen 1983/1984 folyamán. A leírásban csak bizonyos tipográfiai egységesítést és a rövidítések egyértelmű jelölését, esetenként feloldását végeztem el a szöveg sajtó alá rendezésekor (Tánczos Roland).

- D: „U” alakú völgy vagy oromgerinc
T: Kis királyság, az Ujvárosi és Fábiányi határok között
U: Aradi út egy magasított szakaszával
O: nevezetlen tanyák, 1-2-3 házzal
J: hrsz.: 1–57.+109.
F: 10: total; 11: Az Aradi út emelt részsűs szakasza az „U” alakú orommal
- No. 4.:** C: nélkül (I b) szakasz: Kis Királyság és Szörfű (No. 3-hoz fent csatlakozik)
M: 86x64 cm
Tá: DDKNy-i
V: -
D: K-Ny-i „Y” alakú ormok
T: Ujvárosi határ
U: Aradi és Békési utak
O: 2-3-4-5 épületes tanyák
J: hrsz.: 9–75. + 77.b. +_0, 82, 83, 85.
- No. 5.:** C: nélkül (II b) szakasz: Kis Királyság, Eperjes, Királysági puszta
M: 82x65 cm
Tá: DDNy-i; bal oldalán a No. 4. laphoz csatlakozik
V: -
D: bal felső D-i sarkában elnyúló ormon zöld négyszög (temető?)
T: Eperjes országútmelléki tömbjei a Fábiányi határig
U: Békési Ország út
O: Eperjes központjában 5 épületből álló majorság zöldfoltos részsűs négyszöggel, szemben a 90-es táblában magányos nevezetlen domb tövében tanyák, egyébként 3-5 épületesek elszórtan.
J: hrsz.: 47–114.
F: 14: total, 15: zöld négyszög az 56–57. táblában, 16: Eperjes központja a 90. tábla halmával
- No. 6.:** C: nélkül (III. szakasz): Mucsi hát-Pankota
M: 86x65 cm
Tá: DDNy-i, bal oldalán a No. 5. laphoz csatlakozik
V: Ásott Kövegy torka a nevezetlen Bús-Érbe
- D: Pankotai, Laponyag és egy nevezetlen halom
T: Pankota kifestetlenül a Fábiányi határon
U: -
O: kapuszerű bak az úton
J: hrsz.: 115–119.
F: 17: total; 18: három halom a szelvény közepén
- No. 7.:** C: nélkül (IV. szakasz): Ecseri puszta és Ecseri földek
M: 92x65 cm
Tá: DDNy-i, bal oldalával a No. 6. szelvényhez csatlakozik
V: Ecseri rét alatti Lapos, Veker ér megkülönböztetett színű, gáttal elválasztott vizével, vakszékekkel és fokokkal
D: vízzáró gát, és két szomszédos nevezetlen halom
T: Ecser a Veker leválasztott holtágától a Fábiányi határig
U: megnevezetlen szalag- és pontvonalasak
O: Ecseri templom, vízzárógát, nevezetlen kutak és 3-4 házas tanyák a Veker partján
J: hrsz.: 149–159., 174–178., 281–282.
F: 19: total, 20: Ecseri földek körzete templommal és gáttal
- No. 8.:** C: V. szakasz: Ecser és Veresegyház
M: 86x65 cm
Tá: DDNy-i, felső rövid élével a No. 7. laphoz csatlakozik
V: Veker ér, mint határrészlet az öcsödi határon; élő vizek és holt vizek, tavak, székek más árnyalattal!
D: Répás(-halom) nagy tanyaközpont közepén, több érzáró gát, rajtuk még határrhalom is van!
T: 3-5 épületes tanyák, a Répás halom körül majorsági udvar
U: részsűs határút a holt Vekerén át
O: zárógátak
J: hrsz.: 120–149.

- F: 21: total; 22: Répás környéke a 142. táblában, 23: érzárogátak a 134–135. tábláknál a határon
- No. 9.:** C: VI. szakasz: Ecser
M: 79x65 cm
Tá: DDNy-i, bal oldalán a No. 8. lappal határos
V: nevezetlen élővíz (Veker), időszakos és állandó vizek
D: határhalmok, rézsüs útszakaszok
T: Kun Sz. Mártonyi határ
U: Szt. András út egyik rézsüs szakasza
O: holtágerekesztő gát; határhalmok
J: hrsz.: 142–149., 313–326.
F: 24: total 25: csak a térképi folt
- No. 10.:** C: VII. szakasz: Ecseri földek és Kaján+Ecseri puszta kis sarka
M: 90x64 cm
Tá: DDNy-i, alsó élével a No. 9., baloldalával a No. 7. laphoz csatlakozik
V: Veker ér és leválasztott holtvizei, időszakos és állandó semlyék
D: bal felső D-i sarokból felnyúló gerincvonal, határhalmok, érzárogátak
T: Ecser és Kaján a Veker mindkét partján a kunszentmártoni határig
U: Szt. András út
O: zárógátak
J: hrsz.: 149–177. 229–338.
F: 26: total 27: Ecseri földek 28: Kaján
- No. 11.:** C: VIII. szakasz: Új tőke (darabszelvény!)
M: 89x65 cm
Tá: DDNy-i, bal oldalával a No. 10. laphoz csatlakozik
V: nevezetlen Veker-kiöntés
D: nagy határhalom a Kun. Sz. Mártonyi határ beszögelésénél
T: kunszentmártoni határ
U: Kun Szent Mártonyi út
O: 1-2 épületes szórt tanyás település
J: hrsz.: 272–278., 340–463.
F: 29: total
- No. 12.:** C: IX. szakasz: Új tőke és Jaksor (darabszelvény!)
M: 81x65 cm
Tá: DDNy-i, bal oldalán csatlakozik a No. 11. laphoz! Körös!
V: Jaksor ér és Jaksor laposa
D: néhány határhalom
T: kunszentmártoni határ
U: nevezetlen szalagutak
O: néhány újtőkei tanya
J: hrsz.: 456–467.
F: 30: total; 31: térkép foltja
- No. 13.:** C: X. szakasz: Tőkei puszta, Tehenes és Bökény
M: 92x67 cm
Tá: DDNy-i, alsó élével a No. 12. laphoz csatlakozik
V: jaksorértorok a Tőkei érbe, tőkei értorok a Körös folyam-ba, Csiga ér, Dinnyés tó, Picsor, Keskeny Fok, Rókás Sziget, valamennyi vízfolyás elhagyott Körös-meder, illetve foszilis
D: Jaksor Halom, Tüzköves, Gyephát, Kishát, Magas Zalota, Kis Zalota, a Bökényi Telekre és Jaksorra átjáró töltésszakaszok
T: Nagy Rókás és Bökényi Telek, Tehenes a Szelevényi határig. Tőke a Téési puszta határáig;
U: nevezetlen szalag- és pontvonalas utak, gyakran töltésen
O: Bökényi Telek pirossal elhatárolt 4+2=6 háza, földmérési ceruzás metszővonalak!
J: hrsz. nincs!
F: 32: total; 33: Tőkei ér a Jaksor halommal, 34: Tüzköves a Tőkei ér ősi halfogó völgyzárógátjával, 35: Bökényi Telek a hozzá vezető utakkal
- No. 14.:** C: XI. szakasz: Tőkei puszta és Új Tőke
M: 90x65 cm
Tá: DDNy-i, jobbról a No. 13-hoz, alól a No. 11-hez csatlakozik, Dinnyés sziget Szent Mártonyi út
V: Tőkei ér a Szász Szigettel, Keskeny

és több állandó foszilia
D: kettős Halom. R. Tőke Halom,
Szász Halom, Hosszú hát
T: Karácsony Telke, Téési határig
U: a pusztán pontvonalszalagosak,
Uj Tőkén kataszteri szalagosak, mind
nevezetlenek

O: zegzughatárvonal (fa nélkül!)
J: hrsz. csak Uj Tőkén: 271–272.,
412–456.; tőkehalmi híd!
F: 36: total 37: Szász sziget és Halom;
38: Tőkei és a R. Tőke Halommal és
az átjáró töltéssel

No. 15.: C: XII. szakasz: Ó-Tőke, Vekerzug,
Tőkei pusztá, és Kaján
M: 91x66 cm
Tá: DDNy-i, jobbról a No. 14-hez,
alulról a No.10-hez csatlakozik
V: Veker ér, Tőkei ér nagy
kiöntésekkel
D: Tőke halom + 2 nevezetlen h. a
Csárda föld felé
T: Vekeri Csárda és Csárda föld, egy
nevezetlen major (szérű?)
U: Kun Szent Mártonyi út, Ecseri út,
Szent Andrásí út
O: Csárda és Vekerhíd, Szt. Andrásí
útélágazásnál vizilejáró; tanyák
J: hrsz.: 177–179., 224–269., –273,
347–414.

F: 39: total; 40: Ótőke-Vekerzug
kiöntései a Veker S kanyarulatával,
sarkában a Tőkei halommal, 41:
Csárdaföld sarka a 2 halommal

No. 16.: C: XIII. (?) szakasz: Reketyés oldal,
Veker zug, Szt. Lászlói oldal
M: 90x64 cm
Tá: DDNy-i, jobb oldalán a No. 15-
höz, alján a No. 7-hez csatlakozik
V: Veker ér zegzugai és állóvízes
semlyék
D: Veres- és Fekete halmok, a
Kis- és Nagy Koszorús halmok
megnevezetlenül (Vö: No. 2. lap!),
továbbá 2 db Veker-parti és 1 db
határszöghalom
T: Szent László beltelkeinek feltja,

valamint egy szérű (?) a Koszorús
halmoknál, Fábiányi határ, Ecseri
puszta határa
U: kiépített Aradi út, Ecseri út
O: 2-4 házas tanyák
J: hrsz.: 177–229., 369–379., 868–
870.

F: 42: total; 43: Fekete halom orma a
185–221. táblákban, 44: Veker-felirat
a Veres halommal, 45: oldal felirat a
Veker-parti nevezetlen halmokkal

No. 17.: C: XIV. (?) szakasz: Város és Hékédi
szőlők feltja, Veker-Tőke-Őnes
M: 90x65 cm

Tá: DDNy-i, aljával a No.15-höz,
baljával a No. 27-hez csatlakozik
V: Tőkei ér, Veker ér, Őnes, Kurcza
folyam, Nagy völgy, Veker Lapossa,
Gúzs v. Tőke ér Lapossa, Őnes víz
Lapossa, Szt. Lászlói Sziget, Hékédi
Sziget

D: Hosszú Hát, Besenyő Halom,
Dánháza, Dánháza sziget, Paté Sziget
T: Téglaház, Cath. temető, Ref. régi-
és Ref. új temető, Kis Dánháza (?)
U: megíratlanok, mindenütt széles
utcába torkollók

O: malom és csőszház
J: hrsz. - kaszálók (?) zöld mezőben:
I–XII., 283–706., 1946–2322.; „Ház
utáni”

F: 46: total; 47: Város és temetői a
malommal és híddal, 48: Téglaház
környéke: 49: Veker-Tőke-Őnes-
folyások a Paté-sziggel 50: Besenyő
halom

No. 18.: C: XV. szakasz: Felső rét (Hosszú hát,
Dinnyés sziget, Hékédi Sz.)

M: 86x65 cm
Tá: DDNy-i, balról a No. 17., alól a
No. 14-hez csatlakozik
V: Őnes, Keskeny, Kurcza, Veker
ér, Várfok, Tőkös Sártó, Vetye fok,
Dinnyés Sziget, Hékédi Sziget
D: Hosszú Hát, Dinnyés Halom,
Hékédi Szőlő
T: Hékédi Major, Ház utánni föld,

Belső nyomás, Vadas, Kis Vadas,
Alsó Rét, a Csongrádi és Téési
határokig

U: Hékédről a Vekeren át É-nak,
és Vadas mellett a Kurcán és Vetye
fokon át a böldei révnek vezető
töltések

O: Hékédi Major tömbje, Serház
4 épülete, Vadas mellett a vámház
feliratozatlan! (Vö.: No. 2.)

J: hrsz. nincs, mert az ún. „Ház
utáni föld” csak ide eső parcellái
számozatlanok (Vö.: No. 17.)

F: 51: total; 52: Alsó Rét-Vadas
a Kurcza hiddal; 53: Hékédi
Major-Várhát a Veker hídjával;
54: Fodor—Szabó—Basa 1847-i
hitelesítő jegyzete és pecsétjeik (lehet
súrlófénnyben is!)

No. 19.: C: XVI. szakasz: Alsó Rét és Felső
Rét

M: 87x65 cm

Tá: DDNy-i, alsó vonalával a No. 18.
laphoz csatlakozik

V: Tisza folyam, Alsó Sziget, Vetye fok,
Csók ér, Tére ere, Tére Lapos, Szigetfű,
Talon fok, Örvény-tó

D: Tére hát

T: Kis-város, Korcsma föld

O: Kuczori Csárda, Böldei Rév, egy
alsó épülettel is!

J: nincsenek!

F: 55: total, 56: Kis-Város, Korcsma
föld, Böldei Rév sarka az úttal

No. 20.: C: XVII. szakasz: Alsó Rét

M: 78x66 cm

Tá: DDNy-i, alsó éle jobb oldalával
a No. 19-hez, ballal a No. 21. laphoz
csatlakozik

V: Tisza folyam, Zsúp-tó, Határ
fenék, Kurcza ér

D: -

T: szegvári és csongrádi határok sarka

U: -

O: -

J: -

F: 55: total

No.21.: C: XVIII. szakasz: Város, Alsó rét,
Berki szőlők

M: 95x85 cm

Tá: DDNy-i, jobb éle a No. 19-hez,
alja a No.17-hez csatlakozik

Általános! Gógány! Gúzs völgy

V: Kurcza folyam, Nagy völgy,
Vecseri fok, Tére ér, Szigetfű fok,
Talon fok, Kontra laposa, Bürkös
laposa, Szent Ilona sziget

D: Szántó halom, Kis hát, Tére hát,
Lőrinc hát, Szigetfű, Szent Ilona
Sziget, Bánom hát (a halmot nem
ábrázolja!)

T: Város, Görög, Evangelikus, Zsidó
temető, Cath. temető, Ref. temető,
Régi Ref. Temetők (keresztje csak a
No. 2. lapon!)

U: feliratozatlan

O: Szél Malom, csőszházak, a
református és a katolikus templomok
rajzával

J: ház utáni földek hrsz.-ai: 1–282.,
715–781., 782–1945.

F: 56: total; 57: Város temetői, 58:
Város templomai és a Vecseri fok
szigete; 59: házak utáni földek
Gógánytól Berki szőlőkig

No. 22.: C: XIX. szakasz. Belső nyomás –
Derekegyházi oldal

M: 89x65 cm

Tá: DDNy-i, jobb oldalával a No. 21.
laphoz csatlakozik

V: Kis Szék, Fertő, Kontra Laposa,
Kórógy ér és nevezetlen jobb oldali
vizei

D: Sáp Halom

T: -

U: Vásárhelyi út (No. 21-en nem
folytatódik!), Fertői út (rendkívül
széles!), Mágocsnak tartó nevezetlen
utak!

O: néhány major, több 3-4 házas
szórt tanya óriási területű földekkel

J: hrsz.: 468–546.

F: 60: total; 61: Sáp halom a Kontra
határtöltésével

No. 23.: C: XX. szakasz: Derekegyházi oldal (Fertő)
 M: 88x65 cm
 Tá: DDNy-i, jobb élével a No. 22-höz csatlakozik
 V: Kórógy és nevezetlen É-i fattyúi; Fertő
 D: -
 T: -
 U: Mágocsi út
 O: nagyon sok 2-5 épületes tanya
 J: 485–641.
 F: 60: total

No. 24.: C: XXI. szakasz: Derekegyházi oldal, Dónát
 M: 85x65 cm
 Tá: DDNy-i, jobb oldalával a No. 23. laphoz csatlakozik
 V: Kórógy ér
 D: Dónáti halom
 T: -
 U: -
 O: 1-3 épületes tanyák
 J: hrsz.: 567–672.
 F: 61: total; 62: Dónát a halmával és Kórógy felirattal

No. 25.: C: XXII. szakasz: Mágocs köze és Dónát
 M: 92x65 cm
 Tá: DDNy-i, felső élével a No. 24. laphoz csatlakozik
 V: Kórógy ér, Mágocs ér torkolata elgátolva
 D: nevezetlen nagyhalom a Mágocs ér ívében, Nádas halom a fábiányi határon
 T: nagy majorok a torkolat körül
 U: Mágocsi út
 O: Kórógy és Mágocshidak, zárógát, tanyák 1-3 épülettel
 J: hrsz.: 632–778
 F: 63: total; 64: Mágocs köze halomtól zárógátig

No. 26.: C: XXIII. szakasz: Dónát és Lapistó
 M: 87x66 cm
 Tá: DDNy-i, bal oldalával a No. 25-re, felső élével a No. 23. laphoz

csatlakozik
 V: Kórógy, Fertő
 D: több mesterséges halom a fábiányi határon
 T: -
 U: sok nevezetlen út
 O: egy major, sok 2-5 épületes tanya
 J: hrsz.: 632–843.
 F: 65: total

No. 27.: C: XXIV. szakasz: Belső nyomás és Lapistó, Szent László
 M: 89x65 cm
 Tá: DDNy-i, bal oldalával a No. 26-hoz, felső élével a No. 22-höz, alsó élével a No. 16-hoz csatlakozva bezáródik a szelvényisor, mert jobb éle már a No. 17-nek ütközik!
 V: Fertő és kiterjedt semlyékei, erei
 D: Piponya Halom, Kántor Halom
 T: Szent László beltelkes foltja, 849 hrsz.-ú Posta Föld rózsaszínű
 U: Fertői út ugyanolyan szélesen, mint No. 22-n (valószínűleg baromjárás volt!), Békési Ország út kiépített barna árnyalatatos vonalaival
 O: -
 J: hrsz.: 834–866., 867–869.
 F: 66: total; Fertői út a Piponya halommal, 67: Posta föld, Békési o.út a Kántor halommal

Schéner György hitelesítése a **No. 2.** lapon:
„Szentés Város belső, s külső Telkeinek e könyvben foglalt szám szerint ezzel együtt 26 Tér képei közül a' Törvényes bizonyság neve alá írásaival, 's pecsétjeivel is ellátott 23 darabot több helyeken végre hajtott mérések által a hely színén öszve eggyeztetvén a próbára felmért Térségekkel meg eggyezőnek lenni elősmérem bizonyítom, és ezennel hitelesítem – a 15. 16. és 17ik szám alatti szakaszoknak, melyek a nádló réteket képezik ez alkalommal az azokat elborította ár-vizek miatt lánczal kívánt hitelesítések meg nem történhetvén.
Költt Szentesen 1841. Év Pünkösöd hava 26án

Schéner György²

Tetts Ns Csongrád Megye Tábla Bírója és
Rendszeréti Földmérője

Előttünk

Müller Ignác

Járásbeéli fő szolgáló Bíró

és

Beliczay Pál

Eskütt

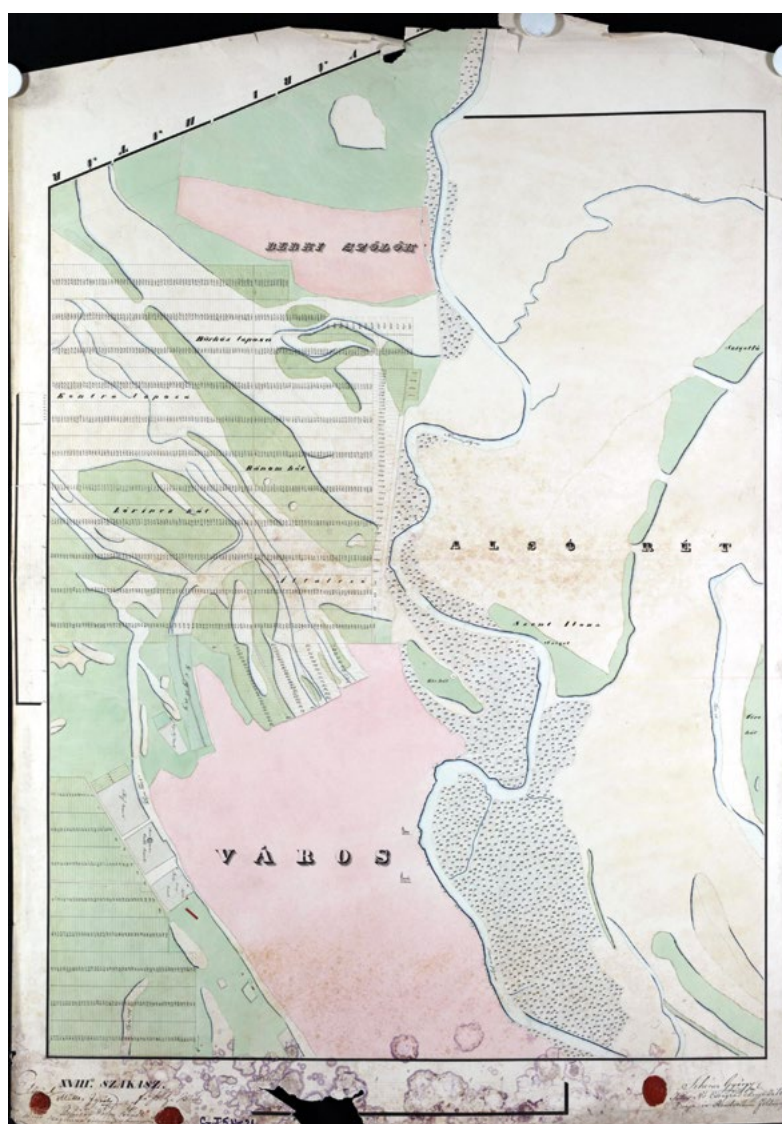
mint meg hívott törvényes bizonyság”

Fodor János hitelesítése a No. 18–19–20.
lapokon:

„Ezen térképet a természetben lévő pontokkal
több próba mérések után összeegyeztetvén,
's mindenekben megegyezőnek találván,
helyesnek és hitelesnek bizonyítom.
Szentesen November hó 21-én 847.

Fodor János³

kir: és Tisza-szabályozási Osztály Mérnök
Ns. Békés és Csongrád megyék Táblabírája
Jelenlétünkben: Szabó Lajos ... Basa János”

■ Alsóráti és város (MNL CsML SzL Térképtár: SzVT 5. 021.)

2 Schéner Györgyről l. Hódmezővásárhelyi digitális enciklopédia. Schéner György. (<http://www.nlvk.hu/web/guest/hod-wiki/-/wiki/HodWiki/Schéner+György>, 2016.11.07.)

3 Fodor Jánosról l. FODOR FERENC: Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Bp., 1957. 40.

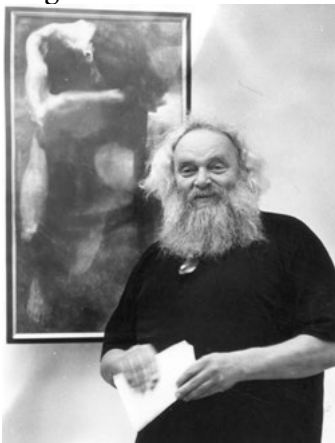
TÁNCZOS ROLAND

Rózsa Gábor mérnök-muzeológus emlékezete

Mivel a *Catastrum* jelen száma kizárólag szentesi vonatkozású cikkeket tartalmaz, illendő bemutatni a Csongrád megyei térképek feldolgozását, leírását elvégző személy életútját, szakmai munkásságát is. Születésének körülményei távolról sem ideálisak. 1944 nyarán Szegedet bombázzák, hidakat robbantanak. Szent Iván napján a Tisza-parti klinika légoltalmi pincéjében megszületett Rózsa Gábor. Egyedüli gyermekként nevelkedett egy Fodor-telepi kertes házban. Elemi iskolai elvégzését követően a Ságvári Endre Gimnáziumban érettségizett. Már ifjú korában vonzódott a művészetekhez: hegedűórák, zenebarátok kórusa, zenekar, nyári statisztálások a szabadtéri játékokon. Kezdetben – édesapja hatására – tanárnak készült és éjszakai dolgozatjavításról álmodozott. Végül a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán szerzett okleveles földmérő mérnöki diplomát, utóbb automatizálási, távérzékelési és erőforrás-kutató szakmérnöki okleveleket is nyert.

1965-ben az olajiparban helyezkedett el, 1982-ig csoportvezető mérnökként kutatta az alföldi olajmezőket. A nyomvonalak mellett 1977-től már a régészeti lelőhelyekről is légifotókat készített. Itt került kapcsolatba a szegedi Móra Ferenc Múzeummal, közelebből Trogmayer Ottó igazgató-régésszel. Trogmayer igyekezett megszerezni a múzeum számára a tehetséges fiatal mérnököt. 1983 tavaszán együtt érkezett Szentesre a már évek óta bezárt, gazdátlan múzeumba dr. Vörös Gabriella igazgatónővel. Párosuk megjelenésével új időszámítás kezdődött a múzeumi, helyismereti és közművelődési élet

Rózsa Gábor tárlatmegnyitón, 1999

területén. Egymást érték az addig éveken át szünetelő múzeumi rendezvények, kiállítások, tudományos előadások. Újabb és újabb ötletekkel álltak elő, mozgásba hozva a társintézményeket is. Gazdag tematikájú, érdeklődést keltő rendezvényeik által szoros kapcsolatot alakítottak ki az iskolákkal, művészeti csoportokkal, az egyes lakosokkal. Néhány év alatt érzékelhetően felpezsdítették Szentes kulturális életét.

Rózsa Gábor első komoly, hiánypótló szakmai munkája a Csongrád megyei közgyűjteményekben található korai kéziratok térképek számbavétele és darabszintű leírása volt. Majd következtek a szomszédos megyék térképeinek leírásai, illetve mikrofilmezése. Figyelme kiterjedt az állami gyűjteményeken kívül az egyházi kollekciók, illetve a magángyűjtők anyagaira is. Ez sok-sok ezer térkép-szelvény elemzését jelentette, mérnöki szakértelemmel és precizitással leírva. Később hasonló munkát végzett a régi tervdokumentációk leírásakor. Ezután következtek az egyéb műszaki anyagok, magánházak, portálok, közművek és árvédelmi dokumentumok.

Szerencsére munkájának eredményeit nem hagyta a közgyűjtemények mélyén meglapulni, hanem remek stílusú előadásokban ismertette az érdeklődő közönséggel. Előadásainak anyagát többnyire írásban is közzétette. Idővel egyre inkább elmélyült Szentes helytörténetében is. Kutatási eredményeit számos ismeretterjesztő írása, tanulmánya őrzi, amelyeket múzeumi szakfolyóiratokban, helyismereti kiadványokban és a Szentesi Élet helytörténeti rovatában tette közzé. Önálló füzetekben is jelentek meg munkái.

Kitüntetett figyelemmel kutatta a szentesi köztudósú képzőművészeket és igyekezett begyűjteni alkotásaikat. Számos már feledésbe merült alkotót fedezett fel újra a város számára. Többjüknek katalógust is készített. A naivokat ugyanúgy figyelte, ahogyan a jelentős mestereket. Hasonló lelkesedéssel gyűjtötte az idős iparosmesterek életművét. Teljes biciklis és bognárműhely, valamint azok doku-

mentációi, textilek tucatjai kerültek így a múzeum gyűjteményébe.

Kiállítások rendezésében is igen aktív volt, gyakran a levéltárral szoros együttműködésben. Tárlatai száma száz körül lehet. Szentesen ő valóította meg (valószínűleg a megyében egyedülként) a múzeumon kívüli, kihelyezett állandó kiállítások egész sorát. Volt tárlata a helyi laktanyában, a zeneiskolában, a gimnáziumban, a moziban, valamint a Delelő Kisvendéglőben. A két legjelentősebb, országos hírű vállalkozása e téren a Péter Pál Polgárház Múzeum és a Fridrich-fényírda rekonstrukciós kiállítóhelyek megvalósítása. Mindkét rangos emlékhely létrejött Rózsa Gábor küzdelmeinek eredménye. A Péter-házban megrendezett „pincetárlatok”

■ Rózsa Gábor a Fridrich-fényírda megnyitóján, 1997

fogalommal váltak.

Szintén Gábor volt a motorja, lelke az emléktáblák elhelyezésének, noha nagy szerényen mindig a Csallány Gábor Múzeum Baráti Kört tüntette fel kezdeményezőnek. A nem kis időráfordítással, türelemmel és fáradtsággal járó szakmai előkészítő munkát, hivatali levelezést, az emléktáblák elkészíttetését magára vállalta, és addig kilincsel, cikkezett, olykor veszekedett, amíg meg nem valósult a kitűzött cél.

Közreműködött számos régészeti ásatáson, sírok, templomok feltárási munkálataiban. Bontott, rajzolt, fotózott hajnaltól éjjelig. A környék malmainak megmentését is szíven viselte. Felkutatta a még élő egykori huszárokat. Riportokat készített velük, fényképeket, emléktárgyakat és hadinaplót gyűjtött tőlük. Megőrizve vonzódását a zenéhez, feltérképezte a város zenei életét, felgyűjtötte a cigányzenész hagyományokat. Házimuzsikussá zenekart is iparkodott összehozni a régi szentesi szerzemények megszólaltatására, sajnos kevés sikerrel.

Említést érdemel, hogy 1986-tól tíz éven ke-

resztül videóriportokat készített a még élő kortárs művészekről, iparosokról, közéleti eseményekről. Sok felvétel pótolhatatlan értékű kordokumentum, kb. 200 órányi műsoridővel. Hasonló mennyiségű magnókazettán szintén szentesi vonatkozású életutak, anekdoták, családi visszaemlékezések hanganyaga vár feldolgozásra. Ezen felvételek némelyikét rövid rádiós karrierje során műsoraiban is felhasználta.

Illendő volna, ha a levéltári kéziratárban várakozó két teli doboz, valamint rengeteg nyomtatásban is megjelent munkája, valamint tárlatai, előadásai, egy értő biográfus keze alatt, teljességre törekvően, egy személyi bibliográfia formáját öltve feldolgozásra kerülne. Legalább ennyire fontos lenne az összegyűjtött hang- és képanyag mielőbbi digitális feldolgozása.

A fentiekből kitűnik, hogy egy igen gazdag, termékeny életút tört derékba Gábor 2006-ban bekövetkezett korai halálával. Munkásságának elismeréseként 2001-ben megkapta a „Szentes Városért” emlékérmét. Tisztelői kezdeményezésére tér viseli a nevét, az általa megmentett Fridrich-féle fényírda mögött, maradandó emléket állítva ezzel a szentesi értékek megmentéséért fáradozó

■ Rózsa Gábor ábrázoló dombormű a nevét viselő téren (Máté István és Lantos Gyöngyi csongrádi művészpár alkotása)

mérnök-muzeológusnak.

RÓZSA GÁBOR muzeológus. *Kurca-parti valomások*. Szerk.: BODRITS ISTVÁN – DR. MOLNÁR GYULA. Szentes, 2000. 422–443.

LABÁDI LAJOS: Egy barátunk elment. *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve*, 2006. Szerk.: KOVÁCS ISTVÁN – VARSÁNYI ATTILA. Hódmezővásárhely–Bp., 2007. 253–260.

SCHMIDT ANIKÓ

Szentes dűlőnkénti felmérése*

A konkréтуális – más néven dűlőnkénti – felmérést az 1850. március 4-i császári parancs rendelte el Magyarországon abból a célból, hogy a részletes felmérés elkészüléséig – amely egy hosszabb folyamatnak ígérkezett – a földadókivetés alapjául szolgáljon.¹

Szentes dűlőnkénti felmérésének dokumentumaiból az Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) őrzi a kataszteri térképvázlatot (croquis vagy magyarosan kroki), a konkréтуális térképet, a felvételi jegyzőkönyvet és a területszámítási jegyzőkönyvet. A dokumentumokon található 65/1926-os számú bélyegző alapján a térképeket és az iratanyagot a Magyar Királyi Állami Földmérési Térképtár 1925. május 15-én adta át az OSZK-nak tudományos kutatások céljára. A bélyegzőn Rolla János (1868–1929) műszaki főtanácsos és térképtárnok aláírása szerepel.² Az OSZK-ban őrzött dokumentumok alapján a konkréтуális felmérést 1852–1854 folyamán Neumann Antal mérnök végezte. A térképek és az iratanyag egyaránt német nyelvű.

Szentes kataszteri térképvázlata

A kataszteri térképvázlat a *Catastral Gemeinde Szentes* (Szentes kataszteri község) címet viseli. Dátum nem szerepel rajta, Neumann Antal vélhetően 1852–1854 között készíthette. A 35x27,5

cm-es krokin a dűlőket névvel és római számmal tüntetik fel, amelyek: I. Ortschied, II. Héked, III. Nagyhegy, IV. Kis Tőke, V. Nagy Tőke, VI. Jaksor, VII. Bökény, VIII. Zalota, IX. Felső Rét, X. Alsó Rét, XI. Berkiszöllő, XII. Berkihát (át-húзва), XIII. Derekegyházi oldal, XIV. Donát, XV. Kis Királyság, XVI. Szörfű, XVII. Eperjes, XVIII. Mucsihát, XIX. Pankota, XX. Ecseri puszt, XXI. Veresegyháza, XXII. Belső Ecser, XXIII. Kaján, XXIV. Veker Zug, XXV. Vekerhát, XXVI. Szentlászló, XXVII. Lapistó, XXVIII. Nagynyomás. Ugyancsak láthatóak a Szentessel határos települések megnevezései is: Szegvár, Csongrád, Tés (Magyartés, ma Szentes része), Szelevén (Szelevény), K[un]Szentmárton, Öcsöd, K[is] Királyság (Kiskirályság, ma Eperjes), Derekegyháza (Derekegyház), Fabian (Fábiánsebestyén), Csány (Csanytelek).³ A térképvázlat a művelési ágakat színesen ábrázolja, és az alábbi betűkkel jelöli: A = Äcker (szántóföldek), Ws = Wiesen (rétek), Wgt = Weingarten (szőlők), W = Weiden (legelők), Wld = Waldungen (erdők), Rg = Rohrschläge (nádasok). Emellett feltüntet a, b, c, d betűket is a dűlőkön belül található „aldűlők” elkülönítésére, amely például Nagytőke esetében így fest: a) Acker, b) Weg, c) Acker, d) Acker. A jelölések feloldását a krokihoz kapcsolódó *Zusammenstellung des nach Rieden und Culturen vermessenem Areale der*

* Kataszteri kutatásaimat 2013–2015 között az OTKA K 105 886 kutatási pályázat támogatásával végeztem.

1 A konkréтуális felmérésről bővebben l. TÖRÖK ENIKÓ: Solt város ideiglenes felmérésének dokumentumai. *Catastrum*, 2. (2015) 2:22–30. (= TÖRÖK, 2015) Az erre vonatkozó birodalmi parancsokra l: 1850-diki marcius 4-én kelt császári nyiltparancs. *Magyarkoronaországot illető országos törvény-és kormánylap*, 1. (1850) 8:81.; *Instruction zur Ausführung der Vermessungs-Operationen, für das mit allerhöchstem Patente vom 4. März 1850 angeordnete Grundsteuer-Provisorium*. Wien, 1850; *Utasítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadó-provisoriumhoz*. 5 mintával. Bécs, 1850; *Pótló utasítás a ’ mérnökök számára a ’ telekadó-ideigleneknek életbeléptetése iránt*. Bécs, 1851. április 5.; *A ’ telekadó-ideiglenegnél alkalmazott mérnökök munkálati eljárását tárgyaló pótló utasítás*. 1851. Az ideiglenes felmérés utasításairól l. továbbá REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:5.

2 Rolla János földmérő, földmérési szakíró, műszaki tanácsos és a földmérési térképtár vezetője. Életéről bővebben l. TÖRÖK, 2015. 23.

3 A forrásokban szereplő névalakokat a korabeli helyesírással, dőlt betűvel közöljük. A mai elnevezésekre és adatokra l. Magyarország Helységnévtára. http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=14456

ganzen Catastral Gemeinde Szentes (Összeállítása Szentes kataszteri község dűlők és művelési ágak szerint felmért területének) című mellékletben teszik meg, amely táblázatba foglalva mutatja a számmal és névvel egyaránt feltüntetett dűlők, valamint a betűvel jelölt „aldűlők” (No., Namen des Riedes, Litera) művelési ágát (Benennung der Culturs-Gattung), a művelési ág területének nagyságát, alsó-ausztriai holdban és négyszögölben megadva, emellett lehetőséget biztosít a megjegyzések (Anmerkung) leírására is. A táblázat tehát rögzíti a felmérés során Szentesen tapasztalt gazdasági állapotokat. Így kiderül, hogy ekkoriban *Nagyhegyen* és *Berkiszöllön* végig szőlősök húzódtak, gyakorlatilag *Kistőke* egésze rét volt, míg *Nagytőkén*, *Berkiháton*, *Szörfűn*, *Eperjesen*, *Mucsiháton*, *Pankotán* szántóföldek feküdtek. Emellett tanulmányozhatjuk, hol és mekkora területen voltak ebben az időpontban erdők, kertek és legelők. A művelési ágak mellett feltüntették az utakat és a folyókat is mint terméketlen területet, amelyeknek nagyságát ugyancsak megadták. A táblázat alapján Szentes termelés alá vont része összesen 66 279 alsó-ausztriai hold, a terméketlen pedig 4444 volt (összesen 70 719 hold, helyesen 70 723 lenne). Később piros színnel javításokat végeztek a dokumentumon, ám

■ Szentes kataszteri térképészlete kb. 1852-ből (OSZK Térképtár Bv 868/1.)

a felülvizsgálat időpontját nem jelölték. Látványos változás *Kistőke* dűlőben történt, ahol a rét mellett immár megjelent a szántóföld is. A felülvizsgálat időpontjában Szentes termelés alá vont területe 63 952 hold, a terméketlen 5077 holdra módosult (összesen 69 029 hold).⁴

Szentes községéről egy másik kromi is fennmaradt, gyakorlatilag ugyanazzal az adattartalommal. A méretaránya 1″=1200° (1:86 400), a térképlap 45x37,5 cm. Dátum itt sem szerepel, de a készítője ugyanúgy Neumann Antal, és ezen is láthatóak utólagos, pirossal végzett ellenőrzések. Így például az *Ecseri puszta* esetében a puszta szót áthúzták és az Ecser elé a Külső szót írták.⁵

Mivel Szentes részletes felmérése csak az 1882-ben történt meg, addig a dűlőnkénti felmérés dokumentumait használták, így az időközben történt változásokat is ott vezették. A szegedi kataszteri igazgatóság hódmezővásárhelyi becselőjához tartozó Szentesről 1877-ben egy teljesen új kromi is készült, amelyet Szilárdfy Jakab mérnök szerkesztett Szegeden, és Traupmann József (1835–1902) kataszteri felügyelő vizsgálta felül. Az 1″=800° (1:57 600) méretarányú térképhez egy, már teljesen magyar nyelvű táblázat kapcsolódik, amelynek címe *Összeállítása Szentes katasteri község dűlő- és művelési ágak szerinti területének* (borítócím: *Szentes katasteri község vázlat*). A kromi alapján történtek változások a dűlőnevekben (például Ortschied ekkor már magyar néven, Beltelekként szerepelt, Berkiszőlő ekkor Berekhát lett, mellette Bereklapos feküdt, Ecser pedig Külső és Belső Ecserre tagolódott), illetve a vízszabályozást követően a művelési ágakban is. Alsórét ártéri, korábban nádasokkal borította területén szántók, kertek, legelők és rétek jelentek meg. A táblázat tanulmányozása során területváltozásokra is felfigyelhetünk: míg Lapistó területe 1852-ben 3086 hold és 600 öl volt, 1877-ben 3174 hold és 1488 öltre növekedett. A táblázat rovatai a következők: a dűlő neve; a részlet

4 OSZK Térképtár Bv 868/1.

5 OSZK Térképtár Bv 868/2.

■ Szentes kataszteri térképvázlata 1877-ből (OSZK Térképtár Bv 868/3/1.)

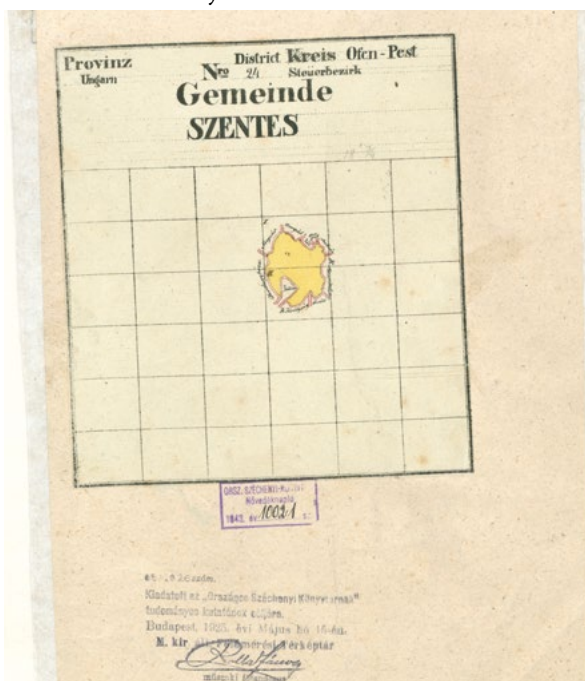
száma; művelési ágak (ezen belül: szántóföld, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, adómentes terület).⁶

1883-ban a budapesti kataszteri igazgatóság hódmezővásárhelyi becselőjárásához tartozó Szentesről újabb kataszteri térképvázlat készült. A térképet Soukup Ferenc kataszteri mérnök szerkesztette és Traupmann József vizsgálta felül. Az 1″=800° (1:57 600) méretarányú térképhez egy, Albrecht Ernő által szerkesztett és egybehasonlított, a dűlőket és a művelési ágakat bemutató táblázat kapcsolódik, amely 1883. május 5-én Mezőtúron készült. Ennek alapján a korábbi 28 dűlő száma 34-re emelkedett. Az egykor ártéri területen fekvő Alsórét ekkor már *Alsórétre* és *Külsőártérre* tagolódott, Berekhát és Bereklapos mellett megjelent Berek, Lápistóból kivált Fertőd, Bökény pedig *Bökényártérre*, Bökényre, *Belső-tehenesre* és *Külső-tehenesre* bomlott. A dűlők római száma is megváltozott: I. Beltelek, II. Berekhát, III. Bereklapos, IV. Berek, V. Alsórét, VI. Külsőártér, VII. Felsőrét, VIII. Héked, IX. Nagyhegy, X. Nagynyomás, XI. Fertő, XII. Derekegyházi oldal, XIII. Donát,

XIV. Lápistó, XV. Szent László, XVI. Kistőke, XVII. Zalota, XVIII. Bökényártér, XIX. Bökény, XX. Belső-tehenes, XXI. Külső-tehenes, XXII. Jaksor, XXIII. Nagytőke, XXIV. Vekerzug, XXV. Vekerhát, XXVI. Kaján, XXVII. Belső Ecser, XXVIII. Veresegyháza, XXIX. Külső Ecser, XXX. Pankota, XXXI. Mucsihát, XXXII. Eperjes, XXXIII. Királyság, XXXIV. Nagykirályság.⁷

Szentes konkrétális térképe

A dűlőnkenti felmérés során, a települést egészben (in concreto) felvevő, két szelvényből álló térkép a *Gemeinde Szentes* (Szentes község) címet viseli. Méretaránya 1″=600° (1:43 200), a szelvények nagysága 65,5x52,5 cm. Az 1852-ben Karlowitz Vilmos által másolt és rajzolt valamint Neumann Antal

■ Szentes konkrétális térképének áttekintő térképe 1852-ből (OSZK Térképtár K 1 235 A 1–2.)

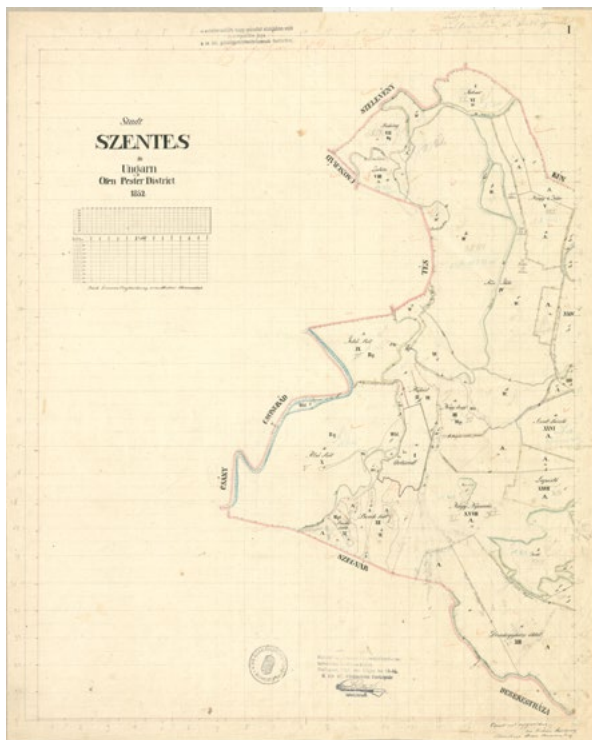
6 OSZK Térképtár Bv 868/3/1–2. Traupmann Józsefről l. még TÖRÖK ENIKŐ: Szentes részletes felmérése. *Catastrum*, 3. (2016) 4:38–46. (= TÖRÖK, 2016), ZÁVOCZKI ADRIENN: Szentes felmérését végző kataszteri mérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 4:47–50. (= ZÁVOCZKI, 2016), ZÁVOCZKI ADRIENN: Óbuda belterületének határleírása (1874). *Catastrum*, 1. (2014) 2:31–37. Szilárdfy Jakabról l. HARANGOZÓ-NÉ TÓTH ÉVA: Szilárdfy Jakab (1850–1924) építész. *Jeles kunszentmártoniak*. Kunszentmárton, 2006. 72. (Tiszazugi füzetek, 9.)

7 OSZK Térképtár Bv 868/4. Soukupról és Albrechtről l. TÖRÖK, 2016. 40–44., ZÁVOCZKI, 2016. 48., 50.

területszámításával elkészült munka áttekintő térképét arra a borítékra ragasztották, amelyekbe a szelvényeket behelyezték. A mérnöki utasításnak megfelelően a cím – azaz a község neve – mellett feltüntették az adókerület sorszámát is (*Nro. 24 Steuerbezirk, Provinz Ungarn, District Kreis Ofen Pest*). Az áttekintő térképen Szentés sárgával színezett, határai piros vonallal rajzoltak. Feltüntetik a határban fekvő településeket, úgymint Szegvár, Csongrád, Tés, Szelevén, K[un] Szentmárton, Öcsöd, K[is] Királyság, Derekegyháza. Belső részére csupán a két szelvényt számolták fel, jelezve, hogy az egyes szelvények Szentés mely területeit mutatják be.

Az első szelvényen Szentés északi részét tanulmányozhatjuk, itt olvasható a cím is: *Stadt Szentés in Ungarn Ofen Pester District*. Szerepel még rajta egy vélhetően későbbi bélyegző, miszerint a sokszorosítás és a másolat alakjában való érvényesítés joga a Magyar Királyi Pénzügyminisztériumé.

A térképen a vízhálózat (folyók, tavak, patakok) kék, az ösvények barna, az utak vörössel

■ Szentés konkrétális térképének első szelvénye 1852-ből (OSZK Térképtár K 1 235 A 1–2.)

színezték. A művelési ágakat nem színezték, hanem a krokikon alkalmazott rövidítésekkel jelölték (l. fentebb). A térképen a dűlők nevét – Ortschied kivételével – magyarul, a krokin megegyező római számukkal tüntetik fel. Eszerint az első szelvényen I. Ortschied, II. Hékéd, III. Nagyhegy, IV. Kis Tőke, V. Nagy Tőke, VI. Jaksor, VII. Bökény, VIII. Zalota, IX. Felső Rét, X. Alsó Rét, XI. Berki-szőlők, XII. Berekhát, XIII. Derekegyházi oldal szerepel. Részben feltüntetik XVI. Szentlászló, XVII. Lapistó, XVIII. Nagynyomás dűlőjét is, míg ezek másik része a második szelvényen tanulmányozható.

A második szelvény teljes egészében ábrázolja XIV. Donát, XV. Kis Királyság, XVI. Szörfű, XVII. Eperjes, XVIII. Mucsihát, XIX. Pankota, XX. Ecseri puszta, XXI. Veresgyháza, XXII. Belső Ecser, XXIII. Kaján, XXIV. Veker Zug, XXV. Vekerhát dűlőit. A térkép alapján is tanulmányozhatjuk Szentés legjellemzőbb művelési ágait. Eszerint ekkoriban Berki-szőlőn és Nagyhegyen szőlők, Kistőkén legelők, Berekháton erdők, Alsó-Réten és Bökényen – tehát az árterületen – pedig elsősorban nádasok voltak. A legnagyobb területet a szántók foglalták el: Nagynyomáson, Lapistón, Szentlászlón, Nagytőkén, a Derekegyházi oldalon, Zalotán és gyakorlatilag a második szelvényen feltüntetett összes dűlőben ez a művelési ág volt túlsúlyban. Vízhálózata rendkívül részletes, a Tisza mellett számos kis eret is feltüntet, pl. Jaksor ér, Jöke ér, Szász ere. Noha a folyóvizeket és ösvényeket általában magyarul tünteti fel, helyenként német nyelvű meghatározásokra is bukkanhatunk, pl. Kórógy Fluss vagy Strasse nach Mágócs.⁸

Felvételi jegyzőkönyv

A felvételi jegyzőkönyvben, ha a területet dűlőnként mérték fel, egy dűlő egy tételt alkotott, ezen belül megadták a művelési ágakat és a terület nagyságát alsó-ausztriai holdban és négyszögölben. A formanyomtatvány kitöltését szabályozó utasítás lehetővé tette a parcellánkénti (részletes) felmérést is, ebben az esetben a hely-

rajzi szám, a birtokos házszáma, vezeték- és keresztnéve, állása, lakhelye elnevezésű rovatokat kellett kitölteni.

Szentes felvételi jegyzőkönyve ugyancsak német nyelvű, és 1854. október 1-jén készítette Neumann Antal. A dokumentum címe: *Aufnams-Protocoll der flurenweisen Vermessung in der Gemeinde Szentes*. A formanyomtatványon az alábbi rovatok szerepelnek: Nro des Blattes (szelvényszám), Benennung des Riedes (helyrajzi szám), Nro der Parzelle (parcellaszám), Des Eigenthümers Haus Nro. (a birtokos házszáma), Vor- und Zuname (kereszt- és vezetéknév), Stand (állás), Wohnort (lakhely), Des Grundstückes Cultur-Gattung (a birtok művelési ága), Flächen-Inhalt (a terület nagysága), Anmerkung (megjegyzés).

Miután Szentes esetében dűlönkénti felmérés történt, ezért itt a helyrajzi számokra és a birtokosokra vonatkozó adatok kitöltetlenül maradtak. A formanyomtatványba a des Grundstückes Cultur-Gattung; Flächen-Inhalt

rovatok alatt egy zöld, több lapból álló, kisebb méretű füzetet toldottak be, és azon töltötték ki a művelési ágra és területnagyságra vonatkozó adatokat. A dokumentumot – akárcsak a többi – később felülvizsgálták, és piros színnel kiegészítéseket, javításokat eszközöltek rajta. Az utólagos munkákat ezúttal sem látták el dátummal, az egyes megjegyzések magyar nyelven szerepelnek.⁹

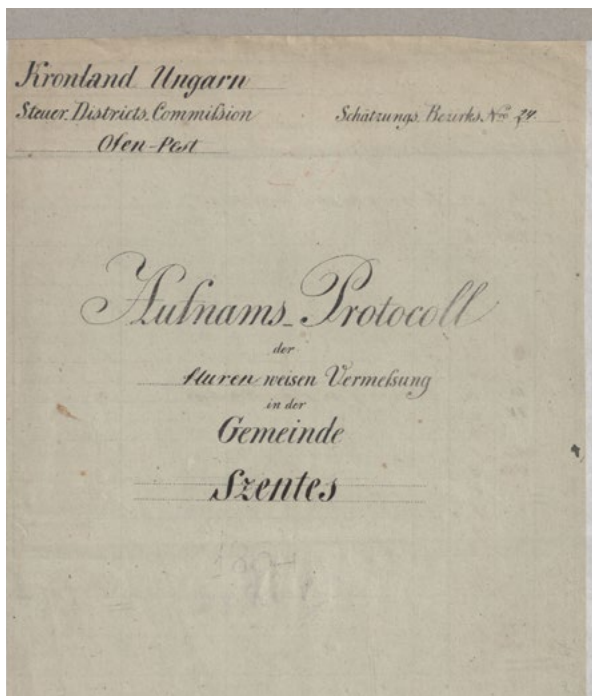
A területszámítási jegyzőkönyv

A területszámítást általában a téli hónapokban végezték. A szentesi területszámítási jegyzőkönyv a *Berechnungs-Protocoll der Fluren-weisen Aufnahme* címet viseli. A formanyomtatvány német nyelvű, száma: D. I. Rub. 16. Lit. X.

A dokumentum az alábbi rovatokból állt: Nro (a [dűlők] száma), Untertheilung (beosztás), Factoren (szorzók), Product (eredmény), Anmerkung (megjegyzés). A formanyomtatványon sajnos nem szerepel dátum, de Neumann Antal a számításokat vélhetően 1852 folyamán végezte el. Később piros színnel javítottak/módosítottak rajta, ám ennek időpontját sem jelölték.¹⁰

A dűlönkénti felmérés mérnökei: Neumann Antal és Karlowszky Vilmos

Neumann Antal Neumann József sziléziai származású iskolamester és Neumann Anna gyermekként született a Bars vármegyei Jánosgyarmaton (ma Janova Lehota, Szlovákia). Keresztelőjét 1819. november 12-én tartották, keresztszüleinek Joseph Schneidert és Theresia Derert választották. Bátyja, József (1810–1893), aki később Barsira magyarosította a vezetéknévét, híres publicista, statisztikai és filozófiai író lett, 1870-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.¹¹

■ Szentes felvételi jegyzőkönyvének címlapja 1854-ből (OSZK Térképtár Bv 868/6.)

9 OSZK Térképtár Bv 868/6.

10 OSZK Térképtár Bv 868/5.

11 Az anyakönyvi adatokra bővebben l.: <https://familysearch.org>; Barsi József életére és működésére l. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 1. kötet. Bp., 1891.

Antal 1839–1841 között elméleti műszaki ismeretekre tett szert Bécsben a Polytechnisches Institutban, 1840–1846 között magánmérnökként tevékenykedett, 1847–1848 között csillagászként dolgozott Bécsben, majd 1848-tól ismét magánmérnökként működött. Batthyány Kázmér gróf uradalmi igazgatójának, a korábban Bécsben élő Nagy Károlynak a megbízásából, aki Bicskén obszervatóriumot kívánt létesíteni, a világhírű altonai csillagvizsgálóba küldték, hogy annak felszerelését tanulmányozza, valamint csillagászati ismereteit bővítsse.¹² 1851-től a pest-budai adókerületben dolgozott, október 17-én lépett szolgálatba a székesfehérvári felügyelőségben.¹³ 1853-ban például Buda, Pest és Tétény dűlőnkénti felmérését is ő készítette.¹⁴ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (= MNL OL) kataszteri gyűjteményében lévő, 1854-ben készült Tiszatarján térképe ugyancsak az ő munkája.¹⁵ Az OSZK-ban katalógusuk szerint 74 térképet őriznek tőle.¹⁶

Karlowszky József Vilmos Rozsnyón született (ma Rožnava, Szlovákia), Karlowszky József és Kovács Róza gyermekeként, református földbirtokos családban, keresztelőjét 1816. március 28-án tartották.¹⁷ Tíz éven át a Magyar Középponti Vasútnál (Ungarische Central-Eisenbahn) dolgozott. 1848–1849 között magánmérnökként működött. Többek között felmérte a dombrádi Esterházy-birtokokat és 1846-ban a Pest–Debrecen közötti vasút Üllő–Albertirsa közötti szakaszának nyomvonalát.¹⁸

1851-ben az akkor 35 éves Karlowszky a csongrádi felügyelőségbe, a vásárhelyi–szentesi járásba volt beosztva, németül, magyarul, szlávul és románul beszélt.¹⁹ Az OSZK-ban katalógusuk szerint hat térképet őriznek tőle, ezek mindegyike 1853-ban a pest-budai adókerületben készült.

Összegzésül megállapítható, hogy Szentes 1852–1854. évi dűlőnkénti felmérése idején elsősorban szántóföldekből és rétekből álló település volt, területének kisebb részén feküdtek erdők, szőlősök és kertek. Dűlői közül különösen nagy kiterjedésű volt *Kistőke* (9770 hold, 1400 öl), *Alsórét* (5109 hold, 1250 öl) és a *Derkegyházi oldal* (4993 hold). A dokumentumok segítségével tanulmányozhatjuk a dűlők és a művelési ágak változását, amelyeket részben a folyószabályozások révén a víztől elhódított újabb földek művelés alá vonása eredményezett. A réteket elkezdtek felparcellázni, a legelőket feltörni és egyre nagyobb részüket művelés alá vonni. Miután a részletes felmérés csak az 1880-as években kezdődött meg, addig a dűlőnkénti felmérés során keletkezett dokumentumokat használták, amelyekbe a következő évtizedek változásait is bevezették. A térképek és a hozzá kapcsolódó iratanyag így kiváló forrásul szolgál a község 1852–1883 közötti időszakának gazdasági és helytörténeti viszonyaira.

12 BAKOS JÓZSEF: *Nagy Károly 1797–1868 reformkori természettudós élete és munkássága*. Bp., 1994. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Bicske/pages/nagy_karoly/016_bicske_csillagvizsgalo.htm 2016.11.07.) Állítólag mindez 1845–1847 között történt. A monográfiában mindenképpen tévesen szerepel, hogy Neumann Antal két év külföldi tartózkodást követően hazatérve váratlanul megbetegedett és meghalt volna.

13 A további adatokra l. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium Katasterabteilung (= ÖStA, FHKA NHK Katasterabt.) Akten 303. 535/1851., 310. 3406/1851. Ezúton is szeretném megköszönni Török Enikőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával végzett bécsi kutatásainak eredményeit és segítette a két mérnök életútjának feltárását.

14 Neumann munkái megtalálhatóak az OSZK Térképtárának a gyűjteményében: a felsoroltak kataszteri térképvázatait az OSZK őrzi. OSZK Bv 1914 (1–5) Catastral Gemeinde Stadt Ofen (1) Croquis nach Fluren der Stadt Gemeinde; OSZK Bv 4663 (1–9) Berechnungs Croquis der Stadt Pest; OSZK Bv 2003 (1–17) Catastral Gemeinde Tétény. Mindezek Budapest Főváros Levéltára által összeállított *Budapest térképeinek katalógusa* c. munkájában is megtekinthetők 295, 869, 914, 2275, 4114 sorszámok alatt.

15 MNL OL, S 78 Kataszteri térképek 85. téka Tiszatarján 1–3.

16 OSZK Térképtár TK 2 117. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 357. 721/1855., 358. 1261/1855., 317. 728/1852.: Arbeits-Rapport über die Fortschritte der Vermessungsoperationen zur Ausführung des Grundsteuer Provisoriums für das Operations Jahr 1851.

17 Erre l. www.familysearch.org

18 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 535/1851. MNL OL S 16 Esterházy család hercegi ága No. 511–513. MNL Pest Megyei Levéltár, XV. 6. (PMT) 1.

19 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 535/1851.

TÖRÖK ENIKŐ

*Szentes részletes felmérése**

A részletes, vagyis telkenkénti felmérés célja az volt, hogy tudományos elvek alapján meghatározzák az adóköteles és adómentes föld területét, megállapítsák művelési ágát és azt a tényleges birtokállapot szerint térképen is feltüntessék. Vagyis a felmérés elsősorban a földadó megállapítását szolgálta. A felvétel szabályszerű léptéke 1:2880 volt.¹

Szentes város részletes, telkenkénti felmérésére 1882-ben került sor. A részletes felmérést az 1869. évi utasítás alapján végezték.² A felmérés eredményeként keletkezett dokumentumok különböző intézményekben maradtak fenn: a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) Adatszolgáltatási Osztályán, a szentesi Koszta József Múzeum (KJM) Délalföldi Archiv Térképtára (DAT), a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Csongrád Megyei Levéltár (CsML) Szentesi Levéltárában (SzL), az MNL Országos Levéltára (OL) térképtárában, de ezekben sem található meg az összes dokumentum, amelyet az 1869. évi utasítás szerint el kellett készíteni. A város területe a kataszteri telekkönyv szerint 68 693 hold és 387 öl volt, 24 490 birtokrészletet, telket tartalmazott. Az eddigi kutatások alapján több mint 30-an vettek részt a munkálatokban: háromszögelési mérnökök, felmérési növendékek, mérnöksegédek, mérnökök és a felügyelő, Traupmann József.³

I. Háromszögelés

A háromszögelés és a grafikus háromszögelés jelentette a felmérés tudományos alapját. Az 1869. évi utasítás alapján többféle dokumentum keletkezett a háromszögelés során: $1''=300^\circ$ méretarányú lap a háromszögelési pontok feltüntetésére, háromszögméreti pontok helyrajzi leírása, $1''=200^\circ$ léptékű lap a grafikus háromszögelés pontjainak feltüntetésére, $1''=400^\circ$ léptékű grafikus háromszögelési vázlat.⁴

Csongrád vármegye területén, így Szentés környékén 1881 folyamán Adler Lajos háromszögélő mérnök végzett háromszögélést, és a következő dokumentumok maradtak fenn munkája eredményeivel: „*Adler Lajos háromszögellőnek kézi-könyve az 1881-ik évben Csongrád megye területén a magasabb II-od és III-dik rendű hálózatban végrehajtott észlelésekről*” (D 1. jelű formanyomtatvány), „*Csongrád megye. A negyedrendű háromszögök és összerendezők kiszámítása Adler Lajos háromszögélő munkaterepén 1881. évben*” (D 10. és D 26. jelű formanyomtatvány), valamint számolati és kitűzési vázlatok. Szentés területén a kitűzéseket Gally Ignác háromszögélő segéd végezte, a kitűzési vázlaton a szelvényvonalakat is feltüntette. 1882-ban újabb kitűzési vázlatokat készített Elmauthaler Sándor háromszögélő mérnök.⁵

* Kataszteri kutatásaimat 2013–2015 között az OTKA K 105 886 kutatási pályázat támogatásával végeztem. 2016. évi FÖMI-beli kutatásaimat a FÖMI munkatársaival együttműködésben végeztem.

1 Utasítás a kataszteri felmérés végrehajtására. Budán, 1869 (= Utasítás, 1869); REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:8–9.

2 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltár (OL) S 92 Térképtár, Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92) No. 8/24. Kataszteri és telekkönyvi betétszerkesztési munkálatok állása Csongrád vármegyében, [1920]; *Utasítás*, 1869. 2., 18.

3 Ezúton is köszönöm a gyűjtemények munkatársainak a kutatásban nyújtott segítségét: Berta Zsolt (MNL CsML), Labádi Lajos (MNL CsML), Makó Imre (MNL CsML), Némethné Meier Éva (FÖMI) és Tanczos Roland (MNL CsML). A felmérés résztvevőiről l. ZÁVOCZKI ADRIENN: Szentes felmérését végző kataszteri mérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 4:47–50.

4 *Utasítás*, 1869. 6–10.

5 FÖMI 745., 295., 2030., 2045.

felvétel” volt, a kataszteri térkép elkészítésének egyik munkarésze. Méretaránya általában megegyezik a térkép méretarányával, de szükség esetén egyes részleteket nagyobb méretarányban is megrajzolhattak. Szentes esetén (Szentes *rendezett tan. város felvételi előrajzai*) a belterület nagy részét 1:720 méretarányban vették fel. Az előrajz egy lapja a szelvény egynegyede, a lap bal felső sarkában római számmal különböztették meg a negyedlapokat. Szentes előrajza címlappal együtt 757 negyedlapból áll.

Az utasítás alapján a segédnek kellett meg- szerkesztenie a felvételi előrajzot, Szentes esetében ettől többször eltértek. A szerkesztők nevei a címlapon is szerepelnek, de a lista nem teljes, a negyedlapokon újabb nevekkkel lehet találkozni. Segédeken kívül (Albrecht Ernő, ifj. Holub Károly, Koller Károly, Korosec István, Rusz Kornél, Stojcsevics Márton, Szabó Béla) mérnökök (Heyda János, Makai József, Szimonisz Arnold), felmérési növendékek (Dékány Imre, Hájek János) és díjnokok, vagyis napidíjas alkalmazottak (Gánóczy Sándor, Láncoš Milos, Marossy Sándor, Szilvássy János) is részt vettek a szerkesztésben.

A felvételi előrajznak a birtokvázzalattal és a térképpel is összhangban kellett lennie, ezért a segéd a birtokvázzalattal vetette össze, a mérnök a térképpel. Szentesnél az összehasonlítást a birtokvázzalattal nemcsak segédek (Albrecht Ernő, Koller Károly, Korosec István, Szabó Béla) végezték, hanem mérnökök (Heyda János, Makai József, Szimonisz Arnold), felmérési növendékek (Hájek János) és díjnokok (Gánóczy Sándor, Láncoš Milos, Marossy Sándor, Szilvássy János) is. A térképpel sem csak mérnökök (Berczeli István, Hödl Román, Janák Antal, Jindrak Fe-

renc, Makai József, Nepkó Gyula, Rác István, Schöbitz Ferenc, Soukup Ferenc, Szimonisz Arnold, Trischák Rókus) hasonlították össze az előrajzokat, hanem segédek (Albrecht Ernő, Szabó Béla) is. A végső összeegyeztetést a felülgelyő, Traupmann József ellenőrizte.⁷

Kataszteri térkép – a telkek felmérése

Az 1869. évi utasítás az elkészült térképet, a „végterméket” egyszerűen „térkép”-nek, olykor „felvételi lap”-nak vagy „eredeti térkép”-nek nevezi. A „kataszteri térkép” leggyakrabban a térképek címében sem szerepel, példának okáért Szentes térképének címe: *Szentes rendezett tanácsú város Csongrád megyében*. Az 1904. évi utasításban már előfordul a kataszteri térkép megnevezés a részletes felmérés során előállított „eredeti térkép” szinonimájaként.⁸

A kataszteri térkép kifejezés a szak- és a köznyelvben többféle jelentésben fordul elő. Jelen tanulmányban a kataszteri térkép fogalmát az állami földmérési tevékenység, vagyis a részletes felmérés során keletkezett földmérési alaptérképekre használok, amelyeket a 19. század második felében elsősorban, de nem kizárólag a földadó megállapítása céljából készítettek: „különböző irányú tudományos kutatások számára is tartalomdús anyagot szolgáltat, s ezért arra is van hivatva, hogy azokat lehetőleg előmozdítsa és támogassa.”⁹

A kataszteri térkép elkészítése a leghosszabb ideig tartó folyamat volt: a nyári munkaszakaszban kezdődött, Szentes esetében 1882 nyarán, de még következő évben is folytatódott. Nyáron, vagyis a terepen történt a részletek (telkek) felmérése mérőasztallal, részletes háromszöge-

7 Utasítás, 1869. 26–29. MNL OL S Térképtár, Kataszteri gyűjtemény, S 79 Kataszteri iratok (= S 79) No. 309/4. Az előrajzokról lásd még TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus. *Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk.: KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON. Bp., 2013. (= TÖRÖK, 2013) 230–231. TÖRÖK ENIKŐ: Felvételi előrajz, kataszteri térkép és birtokvázlat. *Catastrum*, 1. (2014) 2:14–21. (= TÖRÖK, 2014)

8 Utasítás az országos kataszteri felmérés végrehajtására. I. rész. Háromszögtani háromszögelés általános része és részletes felmérés. Bp., 1910.

9 Utasítás, 1869. 5. „Az állami földmérési alaptérkép (kataszteri térkép)” meghatározása: „egységes országos térképrendszerben készült olyan nagyméretarányú térkép, amely állami alapadatként tartalmazza a közigazgatási határokat, a földrészleteket, azok határvonalait, helyrajzi számait és egyéb azonosítóit, művelési ágait, a művelés alól kivett területeket, a földrészleteken lévő épületeket és a névrajzot. Tartalmazza továbbá a szakmai szabályzatokban foglalt módon a különféle építményeket és létesítményeket.” Fogalom meghatározások [!] a Nemzeti Kataszteri Program Nonprofit Kft. honlapján. <http://www.nkp-kft.hu/static.aspx?page=4> (2016.10.01.) A kataszteri térképekről lásd még TÖRÖK, 2014.

lési hálózat kialakításával. Szentes felmérésében 15-en vettek részt: Albrecht Ernő, Perhács Béla, Szabó Béla segédek és Berczeli István, Hödl Rómán, Janák Antal, Jindrak Ferenc, Makai József, Nepkó Gyula, Rácz István, Schöbitz Ferenc, Siebert Emil, Soukup Ferenc, Szimonisz Arnold, Trischák Rókus mérnökök. 180 szelvény készült 1:2880 méretarányban, 14 szelvény dupla (1:1440) méretarányban a belterületről.¹⁰

Birtokvázlat

A telkek felmérése után szerkesztették meg a birtokvázlatot, amely részben a térkép másolata, a telkeket a térkép alapján rajzolták meg. A felvételi előrajzból vezették rá a birtokosok nevét, házszámát, a művelési ágat és a névrajzot.

A birtokvázlatok a kataszteri térkép előállítását célzó munkafolyamat részeként készültek, a kataszteri felmérés munkarészei, amelyeken nemcsak a telkek helyrajzi számait tüntették fel, hanem a birtokosok nevét és házszámát is, többek között ebben különböznek a kataszteri térképektől. A birtokvázlat alapján végezte a mérnök a térkép kirajzolását a téli hónapokban, és elkészítette a kataszteri telekkönyvet. A becslési műveleteknél, a földek osztályozásánál, a telkek osztálybasorozásánál is a birtokvázlatot használták.

A birtokvázlatokat is negyedlaponként készítették el, majd szelvényenként a negyedlapokat vászonszalaggal összeragasztották. A *Szentes rendezett tanácsú város Csongrád megyében 1882 című birtokvázlat* 1882 őszén készült el,

■ Szentes birtokvázlata (18. szelv.), 1882 (MNL CsML SzL, XV. 3. SvK 30.)

10 Utasítás, 1869. 29–40., FÖMI Szentes kataszteri térképe 1882.

a belterület lapjait az MNL CsML Szentesi Levéltárában őrzött példány nem tartalmazza. A hátoldalon szelvényenként feltüntetették a felvételt végző mérnökök és segédek – Albrecht Ernő, Berczeli István, Hödl Román, Janák Antal, Jindrak Ferenc, Makai József, Nepkó Gyula, Perhács Béla, Rácz István – és a szerkesztést végző mérnökök, segédek, felmérési növendékek és díjnokok – Albrecht Ernő, Gánóczy Sándor, Hájek János, Heyda János, ifj. Holub Károly, Korosec István, Lános Milos, Makai József, Marossy Sándor, Perhács Béla, Rusz Kornél, Szabó Béla, Szilvássy János, Szimonisz Arnold – nevét. November és december folyamán zajlott le a helyszínelés a felvevő mérnök, a városi mérnök, Abaffy Zsigmond (1833–1902), a telekkönyvi nyilvántartó, Juhász János és a válaszmányi tagok – Mécs Balogh Sándor, Kutas Bálint, Szeder János, Szücs Dániel, Soós Ferenc, Dunás Varga Sándor, Kanász Nagy Imre, Földvári Nagy István, Csernus Lukács Ferenc, Csák Sámuel, Szakál István, Kátai Páll János, Földvári Nagy Lajos, Vecseri János, Pólya Ferenc, Fazekas János és/vagy Sarki Molnár Sándor – jelenlétében. A helyszínelők telkenként bejárták az adóközség területét, ellenőrizték a művelési ágak és a birtokállapot feltüntetését, az esetleges hibákat javították. Majd a következő záradékkal: *„Jelen térkép-vázlaton foglalt birtoklási adatok alólirottak jelenlétében a helyszínén megvizsgáltván a magánjogi érdekek fenntartása mellett helyesnek találtattak.”* és az adóközség pecsétje helyett *„Szentes Városnak Telekkönyv Nyilván Tartói Hivatala”* pecsétjével látták el a birtokvázlatokat.¹¹

Szentes birtokvázlatának egy másodpéldánya is fennmaradt: *„Szentes rend. tan. város Csongrádvármegyében 1882”*, amelyet nem színezték, nem vezették rá a birtokosok nevét és a helyszínelési záradékot. Viszont a változásokat feltüntették rajta, mégpedig piros színnel. A belterület dupla méretarányú lapjait ez a példány sem tartalmazza.¹²

Birtokrészletezési vázlat

A helyszínelést a részletek, vagyis a telkek számozása követte, a belterületről indult a számozás, és a dűlők sorrendjében folytatatosan történt. A kataszteri helyrajzi számok nem egyeztek meg az ingatlan-nyilvántartási számmal (l. lejjebb a kataszteri telekkönyv másolatáról írottakat). A számozást követően rajzolták meg a (birtok)részletezési vázlatot: *Szentes rendezett tanácsu város birtokrészletezési vázlatát*, melyhez egy táblázat is tartozik *Birtokrészletek kimutatása* címmel. A dűlőket a vázlaton betűvel jelölték, a táblázatban a betűjelek sorrendjében megadták a dűlő nevét és a telkek helyrajzi számait tól-ig alakban. A táblázatot Soukup Ferenc jegyezte Szentesen 1883. november 15-én, de a telkek számozásának korábban be kellett fejeződnie, mert a telekkönyvekben a helyrajzi számok sorrendjében veszik fel a telkeket, a telekkönyv pedig áprilisra kész lett. A birtokrészletezési vázlatot a későbbiekben a birtokvázlathoz csatolták.¹³

IV. Helyszíni felvételek kidolgozása

A helyszíni felvételek kidolgozása központosított állomáson – Szentes esetében Mezőtúron –, arra alkalmas helyiségben, irodában történt elsősorban a téli hónapokban a felügyelő közvetlen vezetésével. Ekkor végezték a telkek területének kiszámítását, az írásbeli munkákat, a térképek kirajzolását és beírását.

Számolati vázlat

Az adóközséget számolati csoportokra osztották, ezen csoportok szerint végezték a területszámítást. A számolati csoportokat megszámozták és a számolati vázlaton („számolati csoport-vázlat”) ábrázolták. A számolati vázlatot a részletezési vázlat hátoldalára rajzolták.

11 *Utasítás*, 1869. 40–41., 43–45.; MNL CsML SzL, XV. Gyűjtemények 3. Szentes város kataszteri térképei (= XV.3. SzvK) 30.; Abaffyról l. LABÁDI LAJOS: 110 éve hunyt el Abaffy Zsigmond mérnök. „A meggyőződésemen csorbát ütni nem engedek!” *Szentesi Élet*, 44. (2012) 14:2. A birtokvázlatokról l. még TÖRÖK, 2014.

12 MNL CsML SzL, XV.3. SzvK 31. (Korábbi őrzőhely és jelzet: CsML Hódmezővásárhelyi Levéltára, HvK 78.)

13 *Utasítás*, 1869. 46., MNL CsML SzL, XV.3. SzvK 30.

Szentes számolati vázlata *Szentes rendezett tanácsú város számolati vázlata* címet viseli.¹⁴

Területszámítási és összeadási jegyzőkönyv

A telkek (részletek) területének kiszámítása számolati csoportonként történt, két mérnök is elvégezte ugyanazokat a számításokat párhuzamosan, hogy a számítás biztos legyen. Szentes telkeinek területét 1883. január–március folyamán számították ki, első körben a számításokat Albrecht Ernő, Berczeli István, Janák Antal, Makai József, Maly Nándor, Nepkó Gyula, Perhács Béla, Schöbitz Ferenc, Schrutek Romald, Siebert Emil, Soukup Ferenc és Szimonisz Arnold végezte („kiszámítá”), az ellenőrző számításokat pedig („vizsgálta”) Jindrak Ferenc, Maly Nándor, Schöbitz Ferenc, Traupmann József és Wohrizek János végezte. Az eredményeket *Szentes rendezett tanácsú város számolati jegyzőkönyve 1882* című, öt füzetből álló jegyzőkönyvbe vezették be, melynek a végére egy összeadási jegyzőkönyvet fűztek, ebben összegezték az adóközség telkeinek területét. Az előbbihez D 59., az utóbbihoz D 60. jelű formanyomtatványt használtak. Végül Traupmann József felügyelő is ellenőrizte a számításokat („látta”).¹⁵

Kataszteri telekkönyv

A telekkönyvet a mezőtúri irodában állították össze 1883-ban *Szentes adóközség, birtokrészleti jegyzőkönyv 1882* címmel. 1883. április végére el kellett készülnön, hisz akkor már a másolati példányokat is aláírták. A telekkönyvhöz D 61. jelzésű formanyomtatványt használtak, és hét füzetbe fűzték össze. Az utasítás szerint a telekkönyv összeállítása a segéd feladatai közé tartozott, aki a birtokvázlat alapján töltötte ki a formanyomtatvány legtöbb rovatát (a katasz-

teri térkép szelvény száma, a dűlő neve, a telek helyrajzi száma, birtokos neve, lakhelye és ház száma, művelési ág), és az összeadási jegyzőkönyvből adta meg a telek területét. A szerkesztésben 17-en vettek részt, nemcsak segédek (Albrecht Ernő, ifj. Holub Károly, Perhács Béla, Szabó Béla), hanem mérnökök (Berczeli István, Heyda János, Janák Antal, Makai József, Maly Nándor, Nepkó Gyula, Schöbitz Ferenc, Siebert Emil, Soukup Ferenc, Szimonisz Arnold) és díjnokok (Gánóczy Sándor, Marossy Sándor, Szilvássy János¹⁶) is. A birtokvázlat és a telekkönyv egybehasonlítását a mérnökök és segédek együtt végezték, név szerint Gánóczy Sándor, Heyda János, Nepkó Gyula, Perhács Béla, Soukup Ferenc, Szilvássy János. Végezetül a felügyelő, Traupmann József is megvizsgálta a telekkönyvet. A telekkönyvben 1892-ig piros és kék színnel vezették a változásokat.¹⁷

A kataszteri telekkönyv másolatai megtalálhatók a MNL CsML Szentesi Levéltárának Szentes város mérnökének iratai című fondjában, azon belül a Birtoknyilvántartási (telekkönyvi) iratok című állagban. A hét füzet tartalmát hét kötetbe, a belterületet, az első füzet tartalmát még egyszer, egy különálló kötetbe (*Szentes adóközség belsőségének birtokrészleti jegyzőkönyve 1883*, borítócím: *Szentes adóközség belsőségének birtokrészleti jegyzőkönyve 1883*) is átmásolták. Az előbbi Mezőtúron 1883. április 30-án fejezték be, D. 11. r. sz. jelzésű formanyomtatványt használtak hozzá, a szerkesztők között ifj. Holub Károly, Novacsek Tibold, Marossy Sándor, Szilvássy János, Heyda János, Gánóczy Sándor, Szabó Béla neve szerepel. Az utóbbi Heyda János szerkesztésében D 61. jelzésű formanyomtatványon készült, szintén Mezőtúron kelt 1883. április 27-én. Az ingatlan-nyilvántartás számára szánt másolatokban nem vezették a változásokat, de a „telekkönyvi részletszámokat” – amelyek a kataszteri helyrajzi

¹⁴ *Utasítás*, 1869. 49–50., MNL CsML SzL, XV.3. SzVK 30.

¹⁵ MNL OL, S 79 No. 309/2. A területszámítási jegyzőkönyvről l. még TÖRÖK, 2013 224–225., REISZ T. CSABA: Lajoskomárom kataszteri iratai (1857–1859). *Catastrum*, 1, (2014) 2:27. (= REISZ, 2014)

¹⁶ Gánóczyt, Marossyt és Szilvássyt 1883 elején nevezték ki felmérési növendékké. Személyi hírek. *Pénzügyi Közlöny*, (1883) 12:238.

¹⁷ *Utasítás*, 1869. 51–55., MNL OL, S 79 No. 309/1. A telekkönyvekről l. még TÖRÖK, 2013. 220–224., REISZ, 2014. 27–28

számoktól teljesen eltérőek voltak – feltüntették bennük. Ezeket a példányokat is megvizsgálta a kataszteri felügyelő, Traupmann József, bár nem kataszteri, hanem egyértelműen ingatlan-nyilvántartási célt szolgáltak.¹⁸

Lakóházak kivonata, talajhasználati kimutató, birtokosok névjegyzéke

A kataszteri telekkönyvből háromféle jegyzéket állítottak össze: a lakóházak kivonatát („*lakházak kivonata*”) a házadó kivetésének ellenőrzése céljából, a talajhasználati kimutatót („*kimutató a talaj használatáról*”) az adóbecslés segédeszközeként és a birtokosok névjegyzékét („*földbirtokosok betűsorozatos névjegyzéke*”).¹⁹ Az eddigi kutatások során Szentes ezen dokumentumai nem kerültek elő.

Egyéni birtokív, birtokívek összesítése

Az egyéni birtokív egy birtokos birtokainak megállapítására és a felmérés eredményei elleni esetleges felszólalások megkönnyítésére szolgált. A szentesi kataszteri felméréshez kapcsolódó egyéni birtokívek száma 5923, amelyeket 1883-ban kezdhették vezetni és a változásokat is követték bennük a 20. század elejéig.²⁰ A birtokívek összesítése nem maradt fenn.

Kataszteri térkép – kidolgozás

A térkép kirajzolása a felvételt követő év februárjában vette kezdetét, vagyis ez 1883 februárját jelenti Szentes esetében. „*A kirajzolásnál a felügyelő a felmérési tisztviselőket, rangjokra való tekintet nélkül, tehetségeikhez képest különböző rajzmunkákra, ti. a színezésre, a részletek számozására, a közegyezési jelrajzhoz és beíráshoz alkalmazza.*” 12 mérnök

vett részt Szentes térképének kidolgozásában: Albrecht Ernő, Berczeli István, Janák Antal, Jindrak Ferenc, Makai József, Nepkó Gyula, Perhács Béla, Rácz István, Schöbitz Ferenc, Siebert Emil, Soukup Ferenc és Szimonisz Arnold. A szelvény jobb alsó sarkában megnevezték a felvételt, a területszámítást és a kirajzolást végző személy(ek)eit: „*felmérte, kiszámította és kirajtolta*”. A leggyakrabban egy, olykor két személy nevét találjuk itt. A térkép címét arra a szelvényre írták, ahol erre elegendő hely volt, Szentes esetében ez a 3. szelvény. A cím alatt megadták a léptéket és a következő záradékot: „*Vizsgálta és a jegyzőkönyvekkel teljesen összeegyezőnek találta: Traupmann felügyelő*”. Szentes szelvényeit négy palliumba („*térképboríték*”) helyezték, a 4.

■ Szentes kataszteri térképe (18. szelv.), 1882 (FÖMI)

palliumban, az 1:2880 méretarányú szelvények után következnek a belterület dupla méretarányú lapjai. A palliumra címmel („*Szentes*”) és áttekinthető térképpel ellátott „*térképcímer*”-t ragasztottak. A végösszehasonlítást („*egybehasonlító*”), a térkép és a többi munkarész összevetését három mérnök (Berczeli István, Maly Nándor, Soukup Ferenc) és Traupmann József felügyelő végezte. A teljes térkép a FÖMI-ben kutatható, bár itt a palliumon a cím és az áttekinthető térkép alatt kézírással az olvasható,

18 MNL CsML SzL, V. Mezővárosok, 1848-tól rendezett tanácsú városok, 1929-től megyei városok levéltárai 184. Szentes város mérnökének iratai b. Birtoknyilvántartási (telekkönyvi) iratok 27–33. és 36. kötet.

19 Utasítás, 1869. 56–57.

20 Utasítás, 1869. 58. MNL CsML SzL, V.187. Szentes Város Birtoknyilvántartó Hivatalának iratai 61–73. cs. A felszólalásokról I. SCHMIDT ANIKÓ: A panasztétel joga: a felszólalási jegyzékek. *Catastrum*, 1. (2014) 4:29–35.

hogy a belterületi szelvények másolati példányok. A belterület 12 szelvénye üveglapokra ragasztva megtalálható a Koszta József Múzeumban is.²¹

V. Nyomtatás

Az 1869. évi utasítás is említi, hogy a kataszteri térképeket kőbe metszik, kinyomtatják a „nyilvántartás használatára”, azaz az ingatlan-nyilvántartás támogatására.²² Így azonban különböző tudományágak képviselő – például vízügyi szakemberek²³ – is könnyebben hozzájuthattak a felmérés adataihoz. Szentes térképét a Magyar Királyi Államnyomdában nyomtatták 1884-ben Csongrád megye, Szentes rendezett tanácsú város 1882

címmel. Ebből a térképből található egy színezett és vezetett példány a szentesi Koszta József Múzeumban, 180 szelvény, amely a külterületet ábrázolja 1:2880 méretarányban.²⁴

VI. Változások vezetése

Szinte mindegyik dokumentumon vezették a birtokos személyében vagy az adótárgyban beállt változásokat. Ha kevés változás volt, akkor magában az eredeti dokumentumban a régi adatot áthúzták, és fölé írták az újat, többnyire piros tollal. Ha erre nem volt lehetőség, akkor függeléklet csatoltak az eredeti dokumentumokhoz, vagy egyes részeket, például a felvételi előrajz egyes lapjait újból

■ Szentes kataszteri térképe (121.IV. szelv.), 1882 (FÖMI)

21 Utasítás, 1869. 29–40., 45–49. FÖMI, Szentes 1882. évi kataszteri térképe. KJM, DAT Szentes kataszteri szelvényei üveglapra ragasztva.

22 Utasítás, 1869. 30.

23 MÉSZÁROS JÁNOS: Folyószabályozási térképek geodéziai alapja. Doktori értekezés. Bp., 2015. 26.

24 KJM, DAT Kat 1/1–180. Rózsa Gábor – Tóth Anikó: Délalföldi Archiv Térképtár törzsanyaga. Múzeumi Kutatások Csongrád megyében. A Móra Ferenc Múzeumban 2003. december 2–4-én tartott tudományos ülészen elhangzott előadások. Szeged, 2004. 163.

megrajzolták. A változások nyilvántartásáról az 1885. évi XXII. tc. rendelkezett, melynek végrehajtását utasításban szabályozták.²⁵ Ez nem jelenti azt, hogy korábban nem vezették a változásokat. 1885-ben a változások nyilvántartását kötelezővé tették, és a végrehajtást a korábbi gyakorlat alapján szabályozták, egységesítették. Szentés részletes felmérés alapján készült felmérési munkálatainak kiigazítására vagy pótlására a *Kataszteri és telekkönyvi betétszerkesztési munkálatok állása Csongrád vármegyében* című kimutatás szerint 1897-ben és 1908–1909 folyamán mérnöki helyszínelés, és legutoljára 1905-ben mérnöki nyilvántartás útján került sor.²⁶ Ennek ellentmondani látszik, hogy a dokumentumok kiegészítésére több évben is sor került.

A felvételi előrajzok lapjain is találkozhatunk olykor a változások vezetésének nyomaival, illetve egyes lapokat újrarajzoltak, például újabb felvételi, helyszínelési előrajzokat vagy vázrajzokat készítettek 1886-ban, 1887-ben, 1888-ban, 1889-ben, 1890-ben, 1896-ban, 1897-ben, 1900-ban, 1902-ben és 1903-ban.²⁷

A birtokvázlatokon is találhatók új adatok, sőt a kataszteri telekkönyvben és a területszámítási jegyzőkönyvben is. Az előbbihez 1886-ban, 1890-ben és 1892-ben, az utóbbihoz 1886-ban, 1887-ben, 1889-ben, 1890-ben, 1892-ben és 1896-ban és 1906-ban csatoltak függelékeket. Az 1884. évi nyomtatott térképet is használták a változások nyilvántartására.²⁸ A kéziratos 1882. évi kataszteri tér-

képre az 1908–1909 folyamán végrehajtott mérnöki helyszínelés eredményét vezették rá. Ekkor teljesen átszámozták a telkeket, és jelentős változások történtek a vízrajzban, a víznevekben a vízrendezési munkálatoknak köszönhetően. Néhány példa: „Tére fok”, „Tálmok fok”, „Taplika tó” (133. szelv.), „Salom fok” (145. szelv.) neveket áthúzták pirossal; „Korogy ér”-ből „Korogy csatorna” (75–76. szelv.), „Töke fok”-ból és „Csiga ér”-ből egyszerűen „csatorna” (17–18. szelv.) lett. A 18. szelvényen a felmérés után épült Körös menti védőtöltések piros színnel szerepelnek. A település egy részét pedig átcsatolták a Nagymágocsához tartozó Cserebökény pusztaközséghez (52–53., 58–59., 63., 76–77., 89–90. szelv.). A belterületen az utcákat nevezték át az idők folyamán, például az Iskola utca Deák Ferenc utca, a Szarkás utca Rákóczi Ferenc utca, a Korsós utca Széchényi utca lett, a fő teret pedig Kossuthról nevezték el. Így ez a térkép két állapotot tükröz, az 1882. évi és az 1908–1909. évi állapotot. A birtokvázlatot 1908–1909 folyamán teljesen újra is rajzolták.²⁹

A jelentős változások szükségessé tették új lenyomat kiadását. 1913-ban a Magyar Királyi Államnyomda megjelentette *Szentés Csongrád vármegyei rendezett tanácsú város kataszteri térképének másolata az 1912. évi mérnöki nyilvántartás szerint* című térképet. A térkép hiányos példánya a Szentési Levéltárban maradt fenn, amelyre 1927-ben vezettek kiegészítéseket.³⁰

25 1885. évi XXII. törvénycikk a földadó-kataszter nyilvántartásáról. *Ezer év törvényei*. (<http://1000ev.hu>, 2016.10.23.) *Utasítás a földadó-kataszter nyilvántartásáról szóló 1885. évi XXII-ik tv.-cikk végrehajtása iránt*. [Bp.], 1885.

26 MNL OL, S 92 No. 8/24.

27 MNL OL, S 79 No. 309/4. és 6–17.

28 MNL CsML SzL, XV.3. Szvk 30–31., MNL OL, S 79 No. 309/1–2., KJM, DAT Kat 1/1–180.

29 FÖMI, Szentés 1882. évi kataszteri térképe. Az 1908–1909. évi birtokvázlat: MNL CsML SzL, XV.3. Szvk 32. (Korábbi őrzőhely és jelzet: CsML Hódmezővásárhelyi Levéltára, HvK 79.)

30 MNL CsML SzL, XV.3. Szvk 33. A térkép jelenleg lappang, ismertetése a *Csongrád megyei 2. sz. Levéltár (Szentés) kataszteri térképei* című kéziratban, levéltári katalóguson alapszik.

ZÁVOCZKI ADRIENN

*Szentes felmérését végző kataszteri mérnökök**

Az osztrák mintára bevezetett magyarországi földadókataszter pontos elvégzéséhez szükség volt a hazai szakemberek kiképzésére is. A katasztertörténeti kutatások ezért fontosnak tartják feltárni a felmérésben dolgozó mérnökök karrierútját (társadalmi környezet, iskolázottság, hivatali előmenetel) is. A *Catastrum* ebben a számában egyetlen település kataszteri felmérésének történetét dolgozza fel, ezért jelen dolgozatban azon kataszteri mérnököket mutatom be, akik részt vettek Szentes részletes felmérésének munkálataiban. Mivel egy nagykitérésű alföldi városról van szó, ezért a szokásos 4-5 mérnök helyett jóval többre volt szükség a település felméréséhez. A területi korlátok miatt csak rövid áttekintést nyújtok mindazon személyekről, akik részesei voltak a munkálatoknak, de részletesebben foglalkozom az egyetlen szentesi születésű kataszteri mérnökkel, Berczeli Istvánnal, aki hivatali karrierjének csúcsát 1894-ben érte el, amikor a 11. számú felmérési felügyelőség vezetője lett Pécsen, valamint „szaktársadalmi” szerepet is vállalt azzal, hogy egy rövid ideig a Kataszteri Közlöny társszerkesztője volt 1893-ban.¹

Szentes szülötte: Berczeli István (1852–1915)

Berczeli István 1852. január 19-én született Szentesen, ahol öt nappal később megkeresztelték a református gyülekezetben. Szülei idősebb

Berczeli István (*1818. 03. 15.) és Kocsis Erzsébet voltak. Az ifjabb Istvánnak nyolc testvére volt: Sándor (*1846. 03. 08.), Mária (*1847. 12. 16.), Dániel (*1850. 01. 07.), Zsuzsanna (*1855. 09. 11.), Károly (*1857. 12. 23.), Antal (*1860. 02. 21.), Zsófia (*1862. 02. 04.) és Eszter (*1868. 05. 22.). Gimnáziumi tanulmányait a Szentesi Református Gimnáziumban kezdte és az Iglói Evangélikus Főgimnáziumban fejezte be, ahol a nyolcadik osztályt járta, majd 1871-ben érettségit tett. Ezt követően az 1871/1872. tanévre beiratkozott a Királyi József Műegyetem mérnöki szakára, ahová egy évet járt, de vélhetőleg mérnöki diplomát nem szerzett, ugyanis neve nem szerepel a végzett hallgatók névjegyzékében. Tökéletesen írt és beszélt magyarul, jól tudott németül és latinul, valamint egy kevésbé „tótul” is. A korszakra jellemző hadkötelezettségnek alkalmatlansága okán nem tudott eleget tenni.²

A fiatal mérnök 1880-ban feleségül vette Holub Paulát, de gyermekük feltehetőleg nem született, ezt igazolja a *Szolgálati és minősítési táblázat* bejegyzése is. Holub Paula 1901. február 17-én súlyos betegség után hunyt el életének 44., házasságának 21. évében Kaposváron.³

Berczeli István 1872-ben lépett a kataszteri felmérés szolgálatába mint mérnöksegéd az Árva vármegyei Turdossinban (5. ff.). Egy évvel később felmérési növendék, 1875-től mérnöksegéd az 5. felmérési felügyelőségben, 1879-től pedig segédmérnök a 6. felmérési felügyelőség-

* Kataszteri kutatásaimat 2013–2015 között az OTKA K 105 886 kutatási pályázat támogatásával végeztem.

1 *Kataszteri Közlöny* (= KK), 2. (1893) 1–12.1.

2 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL), S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92). Régi szolgálati és minősítési táblázatok, A, B nevek, No. 25/1. 284.; Szentes, református születési anyakönyv, 1840–1853. 225. 45. bejegyzés. Mikrofilmen: MNL OL, A2414. tekercs (727. felvétel); idősebb Berczeli István is Szentesen született, szülei Berczeli Mihály és Régi Erzsébet voltak. Mikrofilmen: MNL OL, A2413. tekercs (715. felvétel); A kataszteri mérnök szülei 1845. 04. 24-én kötöttek házasságot Szentesen. Szentes, református házassági anyakönyv, 1841–1854. 38. 24. bejegyzés. Mikrofilmen: MNL OL, A2419. (129. felvétel); A Berczeli testvérek születési anyakönyvi bejegyzései elérhetők: <https://familysearch.org>; *Szentesi reform. Gymnasium Értesítője az 1864/1865. tanévről*. Kecskemét, 1865:10.; *Uo.* 1866:11.; *Uo.* 1867:10.; *Uo.* 1868:12.; *Hetedik tudósítvány az Iglói Ágost. Hitv. Evang. Főgymnásiumról 1870–1871.* Pest, 1871:14.; *A Kir. József-Műegyetem tanárai és hallgatói 1851/52-től 1881/82-ig.* Bp., 1883; Névjegyzéke mindazoknak, akik a M. Kir. József-Műegyetemen 1928. évi június hó végéig oklevelet, absolutoriumot, vagy oklevélhonosítást nyertek. *A M. Kir. József-Műegyetem oklevéljegyzéke*, I. sorozat 1873–1928. Bp., 1929. A Berczeli István egyetemi beiratkozására vonatkozó információkat Kiss Márton, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem főlevéltárosa bocsátotta rendelkezésemre, szívességet ezúton is köszönöm.

3 Holub Paula gyászjelentése elérhető: <http://www.rakovszky.net>.

nél Szegeden. 1882–1890 között már mérnökként dolgozott, Heves vármegyében, először Egerben (1. ff.), majd 1890-ben Gyöngyösön a 6. felmérési felügyelőségénél. Ezt követően végleg áthelyezték Pécsre (3. helyszínelési felmérési felügyelőség), ahol 1893-ban főmérnökké, még ugyanebben az évben felügyelőség vezető főmérnökké nevezték ki, majd 1896-tól nyugdíjba vonulásáig, 1910-ig felmérési felügyelőként szolgált a hivatal állományában. 38 évi hivatali munkája után 4608 korona évi nyugdíjat állapítottak meg neki. Berczeli 64 évesen, 1915. november 27-én halt meg.⁴

Szakmai pályája során részt vett többek között Mezőkövesd területszámítási és összeadási jegyzőkönyvének, Szentes kataszteri felvételi előrajzának, kataszteri térképének, birtokvázlatának, területszámítási és összeadási jegyzőkönyvének, valamint kataszteri telekkönyvének elkészítésében és Drávapalkonya vázrajzának kidolgozásában. Nevéhez köthető még Szőkéd község kataszteri telekkönyvének függeléke és a mai Horvátország területén található Karancs község kataszteri telekkönyve is. Közreműködött még Vokány és Tiszadorogma kataszteri térképének elkészítésében.⁵

Szentes felmérésében részt vevő kataszteri mérnők

Szentes város 1882–1905 között zajló részletes kataszteri felmérésében az eddig fellelt források alapján Berczelivel együtt összesen 35 mérnök

vett részt. A következőkben az ő hivatali pályafutásukat vázolom röviden a karrierút szempontjából fontosabb állomások megjelölésével.⁶ A mérnök nevét – ha ismert – születési és halálzási helye és időpontja, majd a hivatali beosztások (első ismert éve, szervezeti egység neve) követik.

Adler Lajos (? – Budapest, 1908. 03. 31.) felmérési segéd (1869, hszh.), háromszögelő segéd (1873, hszh.), háromszögelő mérnök (1879, hszh.), háromszögelő főmérnök (1894, hszh.), 1896-ban nyugdíjazták, 75 éves korában hunyt el.

Albrecht Ernő (? – Budapest, 1898. 10. 10.) felmérési növendék (1873, 5. ff.), mérnöksegéd (1879, 1. ff.), segédmérnök (1884, 1. ff.), mérnök (1886, 1. ff.), 50 éves korában hunyt el.

Dékány Imre (Kecskemét, 1858. 11. 29. – ?) műszaki díjnok (1880, 7. ff.), felmérési növendék (1881, 7. ff.), mérnöksegéd (1883, 1. ff.), segédmérnök (1887, 1. ff.), mérnök (1890, 1. ff.), főmérnök (1901, Kataszteri Igazgatóság, Kolozsvár), felügyelőségi vezető (1911, 17. ff.), felmérési felügyelő (1916, 15. ff.), 1918-ban még aktív.⁷

Elmauthaler Sándor felmérési segéd (1869, hszh.), háromszögelő segéd (1873, hszh.), háromszögelő mérnök (1879, hszh.), 1892-ig az Állandó Kataszter szolgálatában.

Gally Ignác (Rabštejn nad Střelou, 1842. 08. 20. – ?) mérnöksegéd (1864, 5. ff.), háromszögelő segéd (1873, hszh.), háromszögelő mérnök (1884, hszh.), háromszögelő főmérnök (1893, hszh.), 1904-ben nyugdíjazták, 1905-ben az uralkodó pénzügyi tanácsosi címet adományozott neki.

4 MNL OL, S 92, No. 25/1. 285.; *Magyarország tisztí cím- és névtára*. Bp., 1873:130.; *Uo.* 1875:107.; *Uo.* 1897:297.; *Uo.* 1898:319.; *Uo.* 1899:339.; *Uo.* 1901:321.; *Uo.* 1901:325.; *Uo.* 1902:336.; *Uo.* 1903:331.; *Uo.* 1904:173.; *Uo.* 1905:184.; *Uo.* 1906:195.; *Uo.* 1907:196.; *Uo.* 1908:198.; *Uo.* 1909:207.; *Uo.* 1910:215.; Hivatalos rész. *Buda pesti Közlöny* (= BK), 16. (1882) 18:394.; Hivatalos rész. BK, 30. (1896) 168:77.; Hivatalos rész. BK, 42. (1908) 205:34.; A hivatalos lapból. *Buda pesti Hírlap* (= BH), 16. (1896) 196:12.; Napi hírek. BH, 23. (1903) 63:6.; A hivatalos lapból. BH, 28. (1908) 216:12.; Kivonat a hivatalos lapból. *Pesti Hírlap* (= PH), 15. (1893) 152:20.; Kivonat a hivatalos lapból. PH, 18. (1896) 196:12.; Kivonat a hivatalos lapból. *Pesti Napló* (= PN), 44. (1893) 157:9.; MNL OL, S 92 Régi szolgálati és minősítési táblázatok, A, B nevéek, No. 25/1. 284.; Kimutatás. *Állami Zár szám adás*, 1910:11:55.

5 MNL OL, S Kataszteri gyűjtemény, 79 Iratok (= S 79), No. 171/1.; No. 1787/1.; No. 309/1–2., 4.; No. 45/20.; MNL OL, R Vegyes, tárgyi alapon létrehozott gyűjtemények, 307 Községi iratok (= R 307), No. 1–35.; MNL OL, S Kataszteri gyűjtemény, 78 Térképek (= S 78), 45. téka Vokány 19.; MNL OL, S 78 85. téka Tiszadorogma 6. Berczelinek Szentes felmérésében való részvételéről I. TÖRÖK ENIKÓ: Szentes részletes felmérése. *Catastrum*, 3. (2016) 4:38–46.

6 Az adatokat a *Magyarország tisztí cím- és névtára*, a *Kataszteri Közlöny*, a *Buda pesti Közlöny*, a *Buda pesti Hírlap*, *Pénzügyi Közlöny* és az *Állami Zár szám adás* kötetei, valamint az OTKA K 105 886 projekt keretében feltárt és közreadott adatsorok tartalmazzák (l. a www.catastrum.hu oldalon a projekt eredményei között). A *Magyar Királyi Pénzügyminisztérium és alárendelt hivatalainak tisztí névtára 1869-ik évre*. Buda, 1869. Az alkalmazott rövidítések feloldása: ff. = felmérési felügyelőség; hff. = helyszínelési felmérési felügyelőség; kfv. = kataszteri felmérési vezetőség; hszh. = háromszögméreti számító hivatal; PM = Pénzügyminisztérium; T = Térképtárak; Dékány Imréről, Gally Ignácra, Gánóczy Sándorra, Nepkó Gyuláról, Perhács Béláról, Rusz Kornélról, Szabó Béláról, Szimonisz Arnoldról, Trischák Rókusról l. még: MNL OL, S 92 No. 25/2. 154. fol., No. 25/3. 15., 31. fol., No. 25/5. 209., 484. fol., No. 25/6. 46., 330. fol., No. 25/7. 184., 334. fol., No. 25/8. 98. fol. Albrecht, Hájek, Koller, Schöbitz és Wohrizek gyászjelentése: <http://www.rakovszky.net/>. Szentes részletes felmérésének résztvevőiről l. még TÖRÖK ENIKÓ: Szentes részletes felmérése. *Catastrum*, 3. (2016) 4:38–46.

7 REISZ T. CSABA: A felmérési tisztviselők kérvénye magasabb rangosztályba sorolásukról (1892). *Catastrum*, 3. (2016) 2:41. (= REISZ, 2016)

Gánóczy Sándor (Kassa, 1861. 09. 09. – Pozsonypüspöki, 1938. 08. 09.) felmérési díjnok (1882, 1. ff.), felmérési növendék (1883, 1. ff.), segédmérnök (1886, 1. ff.), mérnök (1894, 2. ff.), főmérnök (1904, PM. 21. Ügyosztály), felmérési felügyelő (1908, PM. 18. Ügyosztály), térképtárnok (1910, T. 1.), térképtári vezető (1916, T. 3.), 1925-ben nyugdíjazták.⁸

Hájek János (? – Kolozsvár, 1907. 07. 01.) felmérési növendék (1879), mérnöksegéd (1883), segédmérnök (1884, 7. ff.), 1894-ig állt az Állandó Kataszter szolgálatában, utána tagosító mérnök lett Erdélyben.

Heyda János (1845 – Tarnaméra, 1911) díjnok (1882), felmérési növendék (1882, 1. ff.), segédmérnök (1886, 1. ff.), mérnök (1893, 1. ff.), főmérnök (1904, Állami Nyomda, Budapest), 1906-ban nyugdíjazták.

Holub Károly (ifj.) (? – 1900) felmérési növendék (1882), segédmérnök (1882, 1. ff.), mérnök (1889, 1. ff.), 1897-ben nyugdíjazták.

Hödl Román mérnöksegéd (1873, 9. ff.), mérnök (1879, 6. ff.), főmérnök (1895, 8. ff.), 1899-ben nyugdíjazták.

Janák Antal (Růžena, 1846. 06. 05. – ?, 1912 után) mérnöksegéd (1865), asztalvezető (1876, 1. ff.), mérnök (1880), főmérnök (1895, 1. Kataszteri felmérési vezetőség, Eszék), 1905-ben nyugdíjazták.⁹

Jindrak Ferenc (Soběslav, 1830. 01. 01. – Pozsony, 1908. 02. 24.) segéd (1851), mérnök (1857), főmérnök (1880), 1886-ban nyugdíjazták.¹⁰

Koller Károly (Jarosław, 1848. 07. 16. – Budapest, 1907. 04. 18.) felmérési díjnok (1876), felmérési növendék (1877), segédmérnök (1884, 6. ff.), mérnök (1893, 7. ff.), 1895-ben nyugdíjba ment.¹¹

Korosec István (?–1892) felmérési növendék (1879, 7. ff.), segédmérnök (1884, 7. ff.), mérnök (1887, kfv., Eszék), a mérnököt 46 éves korában kiküldetése során egy paraszt a szlavóniai „Kuma” nevű faluban meggyilkolta.

Láncos Milos díjnok (1882), felmérési növendék (1883, 7. ff.).

Makai (Macek) József (Bylnice, 1845. 03. 09. – ?) felmérési növendék (1873, 5. ff.), segédmérnök (1881, 1. ff.), mérnöksegéd (1876, 1. ff.), mérnök (1883, 1. ff.), főmérnök (1894, 3. ff.), felügyelősi vezető (1896, 5. ff.), felmérési felügyelő (1898, 5. ff.), 1901-ben engedélyezték számára a névváltoztatást, 1914-ben ment nyugdíjba.

Maly Nándor (? – Győr, 1907) mérnök (1869), főmérnök (1894, 6. ff.), 1894-ben saját kérésére nyugdíjba vonult.

Marossy Sándor (? – Kecskemét, 1897. 06. 30.) díjnok (1882), felmérési növendék (1883, 1. ff.), segédmérnök (1887, 7. ff.), 12 évi szolgálat után 1896-ban nyugdíjazták.

Nepkó Gyula (Poprád, 1851. 03. 22. – ?) segéd (1871), felmérési növendék (1872), mérnöksegéd (1875, 1. ff.), segédmérnök (1879, 1. ff.), mérnök (1882), főmérnök (1895, 1. ff.), 1910-ben nyugalomágyba vonult.

Novacsek Tibold (? – Zilah, 1906) felmérési növendék (1882), segédmérnök (1884, 1. ff.), mérnök (1896, 5. ff.), 1898-ig az Országos Kataszteri Felmérés szolgálatában.

Perhács Béla (Savnik, 1848. 09. 27. – ?) felmérési díjnok (1871, hszh. változó helyek), mérnöksegéd (1871, 4. ff.), mérnök (1883, 1. ff.), főmérnök (1896, 10. ff.), 1912-ben 40 évi szolgálat után nyugdíjba ment.

Rácz István (? – ?, 1896. 11. 20.) felmérési növendék (1873, 8. ff.), mérnöksegéd (1875, ff. változó állomásokkal), segédmérnök (1879, 3. ff.), mérnök (1884, 7. ff.), főmérnök (1894, 6. ff.), felmérési felügyelő (1895, Kataszteri Igazgatóság, Kolozsvár).

Rusz Kornél (Ruszkabánya, 1857. 01. 25. – Sziged, 1913. 08. 21.) felmérési díjnok (1877, 3. ff.), felmérési növendék (1878, 5. ff.), mérnöksegéd (1881, 5. ff.), mérnök (1893, 12. ff.), főmérnök (1903, 10. ff.).

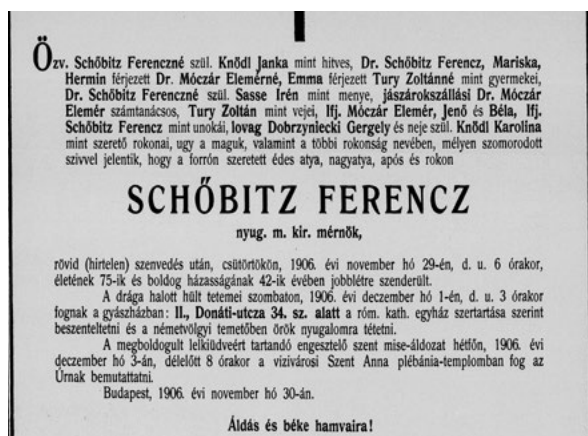
Schöbitz Ferenc (1831 – Budapest, 1906. 11. 29.) mérnök (1869), 1884–1888 között az Állami Nyomda alkalmazottja.

8 REISZ T. CSABA: Gánóczy Sándor (1861–1938) emlékezete. *Catastrum*, 2. (2015) 2:38–49.

9 REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél. *Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk.: KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON. Bp., 2013. (= REISZ, 2013) 203.

10 REISZ, 2013. 204.

11 REISZ, 2013. 204.

■ Schöbítz Ferenc gyászjelentése (Országos Szézhényi Könyvtár, Aprónyomtatványok Tára, Gyászjelentések)

Schrutek Romald mérnöksegéd (1869), segéd-mérnök (1873, 4. ff.), mérnöksegéd (1875, ff. változó állomásokkal), mérnök (1879).

Siebert Emil mérnöksegéd (1873, 5. ff.), mérnök (1884–1891, 1. ff.).

Soukup Ferenc segédmérnök (1869), mérnök (1875, ff. változó állomással), 1889-ig az Állandó Kataszter szolgálatában.

Stojcsevics Márton felmérési növendék (1879, 5. ff.), mérnöksegéd (1880), segédmérnök (1884, 4. ff.), mérnök (1888, 2. kfv.), 1891-ig az Állandó Kataszter szolgálatában.

Szabó Béla (Bakó, 1853. 12. 22. – ?) felmérési díjnok (1876, 1. ff.), felmérési növendék

(1877, 1. ff.), mérnöksegéd (1881, 1. ff.), mérnök (1889, 1. ff.), főmérnök (1904, 5. ff.), 1910-ben nyugdíjazták.

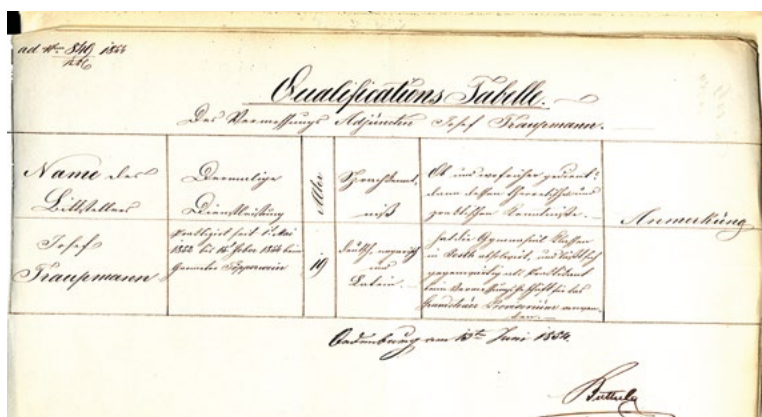
Szilvássy János (? – Kecskemét, 1901) díjnok (1882), felmérési növendék (1883, 1. ff.), segéd-mérnök (1887, 1. ff.), mérnök (1896, 1. ff.).

Szimonisz Arnold (Szepesbela, 1845. 03. 21. – ?, 1917 után) mérnöksegéd (1872, 2. ff.), segédmérnök (1879, 3. ff.), mérnök (1882, 1. ff.), főmérnök (1894, 6. ff.), felmérési felügyelő (1896, 8. ff.), 1901-ben nyugdíjazták, a Földművelésügyi Minisztérium gazdasági tudósítója (1904, Szepesbela).

Traupmann József (Nagykanizsa, 1835. 09. 04. – Erzsébetfalva, 1902. 12. 26.) gyakornok (1852, soproni adókerület), felmérési segéd (1854, soproni adókerület), asztalvezető (1857), mérnök (1869), felmérési vezető (1879, 12. ff.), felmérési felügyelő (1884, 1. ff.), 1895-ig állt az Országos Kataszteri Felmérés szolgálatában.¹³

Trischák Rókus (Siebenhirten, 1833. 02. 05. – ?) mérnök (1869), főmérnök (1894, 5. ff.), 1897-ben nyugalmába vonult, ennek ellenére újból alkalmazták műszaki díjnokként (1900–1905, 10. ff.).

Wohrizek János (?– Kassa, 1883. 11. 04.) mérnök (1875, ff. változó állomásokkal), 52 éves korában hunyt el.

■ Traupmann József minősítési táblázata, 1854 (ÖStA FHKA NHK Katasterabteilung Akten 345. 2269/1854.)

¹² REISZ, 2016.

¹³ Pesten végezte középiskolai tanulmányait, magyar, német és latin nyelvtudással rendelkezett. Gyakornokként, Johann Töpperwein mellett sajátította el a földmérés tudományát. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA) Neue Hofkammer und Finanzministerium (NHK) Katasterabteilung Akten 345. 2269/1854., 348. 3032/1854., Bücher 137. Az adat Török Enikő szíves közlése, amelyet ezúton köszönök. Traupmannról l. még. ZÁVOCZKI ADRIENN: Öbuda belterületének határleírása (1874). *Catastrum*, 1. (2014) 2:31–37.

FILEP ANTAL

*Táj, település, határhasználat Szentes mezővárosa**1840-ben készített birtoktérképén*

A történettudomány és a társtudományok kutatói egyaránt különlegesen gazdag tartalmú forrásként értékelhetik Seress László birtoktérképét, amelyet Szentes magisztrátusának felkérésére készített el 1840-ben. Az örökváltság-szerződéssel a földesúri hatalom alól megszabadult, a város körüli uradalmi földeket, épületeket magának megszerző, a polgári fejlődés küszöbét átlépő mezővárosi közösség birtokviszonyai tárnak fel előttünk. A belterület telkeitől a határ földműveléssel hasznosított térségének tanyavilágáig, a már állandó magántulajdonként birtokolt parcellákig a kor színvonalán, a későbbi kataszteri térképek módszertanához közel álló eljárással készített, teljességre törekvő felmérés alapján megbízható, hiteles ábrázolás tárul fel előttünk. Értékét az is emeli, hogy jócskán megelőzte ez a birtoktérkép az országos kataszteri munkálatokat. Nyilván a mérnökképzés során a pesti geodétanövendékek az örökös tartományok kataszteri eljárásáról is kaphattak alapos tájékoztatást. Az 1840-ben készült szelvények gazdaság- és társadalomtörténeti értékeléséhez különleges lehetőségeket kínálhat a jövőben, hogy a város levéltárában fennmaradtak a Bach-korszak népszámlálásának házankénti, családonkénti összeírási ívei. Ezeken a családtagok mellett feltüntették a családi gazdaságban és a háztartások ott élő alkalmazottait is (béresek, szolgálók, kocsisok stb.) oly módon, hogy azoknak a saját családi kapcsolódásait is rögzítették. Így a jövőben a térkép segítségével a város társadalmi térhálóját is elkészíthetjük.

Szentes 1840-ben készített térképszelvényeinek nem kisebb a jelentősége azért sem, mert a kataszteri térképekhez közel álló méretarányban és szinte azonos részletességgel a Dél-Alföld árvízmentesítés előtti állapotát rögzítette. Így Seress László felvételében környezettörténetünk

egyik aligha nélkülözhető forrását kell látnunk. Jó 15 esztendővel korábban készült a felmérés, mintsem Szentes környékén hozzáláttak volna a védgátak készítéséhez, a folyók kanyarulatainak átvágásához, vagy éppen helyenként új medret ástak volna. Majdnem azt mondhatnók, földabroszunk az „ősi” és az „érintetlen” természeti környezet utolsó pillanatait örökítette meg. (Nagyon is tudatosan használtam idézőjelet, mert számolnunk kell a történeti korokban ismétlődően bekövetkezett változásokkal, köztük az emberi közösség különböző korú tudatos beavatkozásaival.) A Seress-féle térkép segítséget nyújthat az I. katonai felmérés jobb megértéséhez, alaposabb értelmezéséhez is. Hiszen geodéziailag pontos felmérés alapján készült, méretaránya jóval részletesebb ábrázolást biztosíthatott. Történetileg rendkívül tanulságos összehasonlítási lehetőséget kínálja a II. és a III. osztrák katonai felmérés esetében is. A jövőben érdemes lenne vállalnunk az 1880-as években készített kataszteri felmérés szelvényeivel való alapos összehasonlítást is. Ez nyilván az árvízmentesítés eredményeit is reprezentálhatná. Ennek a környezettörténettől a település- és gazdaságtörténetig rendkívüli tanulságai lesznek.

Szentes határa természetföldrajzilag három nagy alapegységhez tartozott. Jelentős részt foglalt el a nyílt ártér. Hatalmas kiterjedésű, a mindenkori árvízszint fölé emelkedő löszös, vályogos tábla fogadta magába a belterületet és a szántókat. Ez a rész tulajdonképpen a Maros hordalékkúpjának legészakibb, északnyugatibb pereme volt. A Maros történelem előtti mederrendszerére a szentesi határ két jellegzetes folyója, a Kurcába torkolló Veker és a Kórógy emlékeztetheti a térkép elemzőjét, a táj kutatóját. Mindkét víz szélesen, mélyen bevágódott a szántókat magában foglaló ármentes táblába. A földtörténet tartósan

száraz periódusaiban e folyómedrek homokját a szelek kifújták, és nem messze a mederágyától a partokat hűségesen követő homokhalmokat, vonulatokat, a helyi tájnyelv szavával ormokat építettek. (Erre utal a Donáti-ormok földrajzi név, Orommajor térképi név.) A harmadik tereptípus nem alkotott ugyan térben összefüggő egységet, de láncolatszerűen jelen volt a szántókként hasznosított magasabb, ármentes térségben. A víz-háztartásában, talajtani és növénytani adottságaiban, gazdasági hasznosíthatóságában erősen elkülönült típusként kell vele számot vetnünk. A löszös, vályogos táblán kialakultak lefolyástalan vagy nehéz lefolyású, tartósan vízzel borított térszínek, helyi nevükön laposok, ha nagyobb kiterjedésűek voltak, fertőnek nevezték. Ezeken a területeken nem lehetett szántókat létesíteni. Csak a szárazabb időszakokban kaszálhatták, legeltethették az ilyen területeket, amelyek olykor el is szikesedhettek. Később a vízrendezések során általában igyekeztek ezeknek a térségeknek a pangó vizeit lecsapolni. A belvizek elvezetésére jó lehetőséget kínált a Veker és a Kórógy és a vizeiket befogadó, továbbító Kurca. Történeti feljegyzésekből tudjuk, olykor a Vekeren, Kórógyon olyan árvizek vonultak le, hogy a máskor könnyen átgázolható medreken kompot kellett használni. (Ezt a nagy belvízterhelés mellett a Maros rendkívüli nagyságú árvizei táplálhatták, amit a hordalékkúp rétegszerkezeti sajátosságai magyarázhattak.)

A térkép is felhívja a figyelmünket a város határát öntöző három folyóra, a Tiszára, a Hármas-Körösre és a kettőt Szentes és Mindszent között összekötő Kurcára. A felmérés idején még mindegyik folyó szabályozatlan élővíz volt. A réti vizekkel együtt hasznosították valamennyit a szentesi halászok. A helyi és a hazai piacokra élőhalat szállítottak, de tömegesen, nagymennyiségben készítettek szárított halat, amit Észak-Szerbia, Bulgária ortodox lakossága számára közvetítő kereskedők segítségével roppant mennyiségben exportáltak.¹ Az 1840 körüli Szentes

számára a három folyó közül kétségtelenül a legfontosabb a Kurca volt. A Hármas-Körös tiszai torkolata közvetlen közelében Szentes város határában, Tés-pusztá (a mai Magyartés) déli előterében ágazott ki, Mindszentnél, a községtől kissé északra a Tiszába torkollott.² Szentes város történeti magja közvetlenül a Kurca partjára épült. Csak az árvízvédelmi gátak építésekor zárták ki az élő vizek rendszeréből. Addig hajózható vízként folyamatosan használták a Tisza és a Körösök völgyének vízi járművei, hajói, dereglyéi, ladikjai. Gyakran erre vették az útjukat a tutajosok is. Tutajaikat, helyi szóval lápjákat gyakran kikötötték a város valamelyik partra szolgáló utcája végénél. A levéltárban őrzött publikációs jegyzőkönyvekből nyomon követhető, honnan indultak a tutajok, milyen rakományokat szállítottak. Érkezésük után ugyanis, hogy eladhassák szállítmányukat, kidoboltatták, hol kötöttek ki, mit kínálnak, mit hoztak a fatörzsekből rótt lápokon és meddig várják a vásárlókat? A faúsztatás során a lápra faragott gerendákat, deszkákat, zsindelyt, szerszámokat rakodtak, de szívesen hoztak a Felső-Tisza vidékéről gyümölcsöt is. A Kurca vízhozama, sodrása elégségesnek bizonyult arra is, hogy nem is kevés hajómalmot is üzemeltethessenek rajta. Az 1940-es években még élénken emlegették a 19. század első felében esett tragédiát, amikor is a plébános kocsisa a kiséri városrész északi szélén, a Kurca Nagyörvénynek nevezett részéhez vitte a hintót lemosni és a lovakat fürösztetni. A kocsist lovaival, hintójával elragadta a víz sodra, odaveszett. A Kurca az árvízvédelmi töltések megépítése után ugyan állóvízzé vált, de azután is jól szolgálta mind a várost, mind a tágabb táji szomszédságot. Befogadta, összegyűjtötte a belvizeket. A később kibontakozó nemzetközi súlyú zöldségtermesztéshez pedig öntözővizet kínált.

Szentes határának jelentős térsége a Tisza, a Hármas-Körös és a Kurca folyók nyílt árteréhez tartozott. Az időjárástól, a folyók vízhozamától függően kisebb-nagyobb árvizek szabadon

1 NYÍRI ANTAL: A kihalt Szentesi víziélet néprajzi, népnyelvi maradványai. *Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve*. 2. (1946–1947) Szeged, 1948. 194–298. (Nagy példányszámban különnyomatként is megjelent.)

2 A köztudat a Kurcát a Hármas-Körös ágának tekinti. Minden újabb kutatás arra vall, hogy földtörténetileg az Alföld ősi folyómedre, ami a Tisza és a Körösök jelenlegi mederviszonyai, vízrendszere kialakulása előtti időből maradt fenn.

Szentes és a szélesebb táji környezet szem-

3 PAPP IMRE: *A parasztember élete Szentés tanyavilágában*. Válogatott néprajzi írások. Szerk. és előszó: JUHÁSZ ANTAL. Szentés, 1982. 81–107. Papp Imre szentesi, tanyai földműves gazda évtizedeken keresztül gazdag publicisztikai tevékenységet végzett. Idős korában beszélték rá, hogy csatlakozzék a Néprajzi Múzeum önkéntes gyűjtőihez. Idézett munkája néprajzi kézírataiból összeállított válogatás. Családjá eredetileg a város keleti tanyás vidékén, Donáton birtokolt tanyát. Amikor a Tisza és a Kurca közötti térséget kiosztották, tanyaföldek számára a családja kapott réti földet. Szülei hosszabb időt a Bődi-rév északkeleti előterében épített tanyán gazdálkodtak. Erről szolt könyvének *Emlékek a ríti tanyáinkról* című különösen informatív fejezete. A Tisza és a Kurca közötti rétség földműves tanyákkal való benépesítése, a réti földeken való gazdálkodásban szerzett tapasztalatok segítettek hozzá a szentesi gazdákat, hogy részt vehessenek Sárospatak bodrogközi határárészén, a helyiek megnevezésével az Alsóhatárnak a földműves tanyákkal való megszállásában. Ők változtatták a nádasokat az árvízvédelmi tölések megépítése után szántókká. A kitepülésre 1863 után került sor. Száz évvel később a patakiak még elevenen emlékeztek a szentesi települőkre, akik példát adtak, miként lehet kultúrtájjá alakítani a gyékény- és nádtermő árterületet.

ki a csapatok utánpótlási központját. A Bódi-rév Tisza és Kurca közötti előterében, a Kisvárosnak nevezett szárazulaton sütötték a hadra kelt csapatok kenyerét, amit hajószám szállítottak az Alsó-Tisza vidékére.

A térszíni magasságtól függően változott az ártér élővilága. Az egész éven át vízzel borított vagy mocsaras helyektől, erek, fokok változó vizén, a hajdani élőmedrek morotva tavaitól a gyékény- és nádtermő rétségeken át az időszakosan használható kaszálókig és a legelőkig bonyolult területhasznosításra nyílt alkalm a helyi közösség tagjainak. A réti területeket közösségi tulajdonként hasznosították. Kiosztását, magántulajdonba adást 1849-ben kezdték előkészíteni. A rétség nyílt vizű tavaiban kiváló élőhelyre lettek a halak, rákok, békák, de bőven termett sulyom is, ami piacon is jól értékesíthető csemege

volt, de rossz gabonatermés idején lisztpótlóként is bevált. Az Európa-szerte ismert, gyűjtögetett vízinövény fogyasztása az őskorig nyomon követhető. Az Alsórét délnyugati szögletében ma is ismert a Sulymos-tó földrajzi név. A gyékény (amiből nélkülözhetetlen tárolóeszközöket fontak, takarókat, szőnyeget szőttek) és a nád ipari és építőanyagként (kerítések, falak, födécek) szolgált. Mindkét vízinövény nélkülözhetetlen volt tüzelőanyagként, hiszen kimeríthetetlen mennyiségben rendelkezésre állt. Ősszel a város hiteles kerekével mérték ki a réti területek nádját, gyékényét a lakosság számára. A házak, a háztelkek és a birtokolt föld arányában változó kerékfordulatszám szerint (változó szélességű) területet bocsátottak a lakosok rendelkezésére. Nádat kaptak illetménykiegészítésül a város szolgálatában álló értelmiségiek is. A város népe

■ A város és déli előtere (a kép jobb oldalán) a menedékhelyül szolgáló Szentilona-parttal és a Bereklapos házutáni földek tervezett kiosztásával (a kép bal felső részén) (Seress László: Szentes város térképe, No. 21., részlet)

a gyékénytermő helyeken és a nádló réteken élvezhette azt az elemi haszonvételt, amit az erdős vidékek népének a faizás joga biztosított. A szentesi határban nem voltak erdők. Csak a Tisza és a Kurca mellett volt kevés füzes.

A nyílt árteret, azaz a határ északnyugati, nyugati részét az árvízvédelmi töltések kiépítése idejéig csak a zsákmányoló, gyűjtögető gazdálkodással, a vízjárástól függően kaszálókként, legelőkként hasznosíthatták. Alapvető változást jelentett az 1850-es évek közepe után meginduló árvízvédelmi gátak kiépítése, ami azzal járt együtt, hogy a Kurcát leválasztották a Körösről és a Tiszáról. Élővízből a belvizek gyűjtőcsatornájává vált. A Bódi-rév és a mindszei torkolat szomszédságában gőzgépekkel működtetett szivattyútelepek létesítésével gondoskodtak a Kurca vízállásának folyamatos szabályozásáról. A katonai és a kataszteri térképek tanúsíthatják, hogy a vadvizek járta tájat gyorsan szántókká alakították, tanyákkal népesítették be.

A város közvetlen délnyugati szomszédságában a Kurca nyugati partja közelében a vízjárta nyílt árteret terjedelmesebb ármentes hátat, a Szentilona-partot ölelte magába. Az Árpád-korban faluhelyként szállták meg, de a 16. században már pusztaként tartották nyilván. Szentes népe a hódoltság idején, ha támadás vagy tartós megszállás fenyegette a várost, itt tudott biztonságos menedékre lelni. Védeltséget fokozta, hogy a Kurca keleti, város felőli partja ezen a szakaszon alacsony volt, így a medret széles vizenyős rét kísérte. A bizonyosan árvízmentes magasabb térszín ezen a szakaszon erősen eltávolodott a Kurca medrétől. Ez a természeti adottság lőtávolon kívül tarthatta az ellenséget. A város déli előterében a Kurca árteréhez keleti irányban hatalmas mélyebb terepszakasz csatlakozott, a Bereklapos, ami déli irányban a Kontra-tóban folytatódott egészen a szomszédos Szegvár belterületéig. Sajátságos, hogy a Kurca a Bereklapos és a Kontra-tó vízi világa az árvíz szint fölé emelkedő nagyobb földhátat zárt körül. Ezt a szentesiek Berki-szőlőként hasznosították. (Nyilván nem véletlen, hogy

a hékédi, nagyhegyi vagy az egykor használt harmadik nevén a bogárcsói szőlőket is a vízjárta környezet szomszédságában, a településtől északra, a Veker-lapos mellett alakították ki.) Utóbb ez a berki kiemelkedés, akár a Kontra-tó alja, a kertészkedők megbecsült helyévé vált. A Kurca partján utóbb egyre több öntözéses kertészetet alakítottak ki. Ez a törpebirtokosok számára biztosított tartósan módfelett jól jövedelmező egzisztenciát.

Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Seress László térképe megörökítette, hogy Szentes város közössége még a nagy vízrendezések előtt igyekezett jelentős területet kivonni a vadvizek uralma alól. A táj a Körös hajdani medervándorlásairól tanúskodik. A ritmikusan egymás mellett keletkezett nagyobb földhátakat, szigetszerű tömböket gátakkal kötötték össze. Seress László térképe név szerint meg is jelöli a gátakkal összekötött nagyobb szárazulatokat. A *Tési puszta* földhátjától indulva egyben a Körösből kiágazó *Keskeny fok* medrét is elzárva a *Rókás sziget*, a *Nagy Rókás*, a *Bökényi telek* nagyobb tömbjéig készítették gátakat, hogy a medermaradványokat elzárják a Hármaskörös nyílt árterétől.⁴ A *Bökényi telek* hosszan kelet felé elnyúló partját a *Tűzköves halomtól* kissé keletre a *Jaksor* szigetével úgy kötötték össze, hogy a töltés elvágtatta a *Tőke-eret* is a Körös medrétől. Ezzel megakadályozták, hogy a Hármaskörös magasabb vízállásai elérhessék a környék laposait, így sem a Tőke-ér, sem a Keskeny-fok többet nem kaphatott élővízi utánpótlást, bár mind a két meder gát alatti szakasza a környék belvizeit továbbra is elvezethette. Nem véletlen, hogy Seress László felmérése után, 1847-ben, Szentesen városi alkalmazást nyert utóda, Kocsis Pál mérnök egy másik, eltérő módon tájolt áttekintő lapot készített (amin ugyan helytelen „restaurálás” alkalmával tüntették fel az 1840-es évszámot), az ismertetett gátalatti részt *Vízmentesített legelőként* jelölte meg.⁵ A terület nagyságát jelezheti, hogy a Körös melletti Zalota, Bökény határrésztől a Héked-i-szőlők északi pereméig tartott. Ez emlékeztetett még a

4 A Seress-térkép névanyagát dőlttel és eredeti írásmódja szerint adom meg.

negyvenes és az ötvenes években gyakran halott Mentettrét földrajzi névre.

Szentes példája a szomszédos Csongrád, Hódmezővásárhely városokkal együtt bizonyítja, hogy az árvízrendezés nem feltétlenül egyedül a nagy uradalmak érdekét szolgálta, sőt nem is az uradalmak vállalkozásaként indult. Maguk a földműves gazdák kísérelték meg a biztos megélhetésük földjét bővíteni, a telekaprózódást a termelésbe bevonható terület növelésével ellensúlyozni. A jobbágyi állapotból az örökváltság-szerződéssel felszabaduló város közössége a korábban árvízjárta, korlátozottan hasznosítható, jelentős kiterjedésű Alsó- és Felsőréti területeit is kizárólag a földműves családok vehették birtokba. Ez önmagában gátolta a telekaprózódást, segített szinten tartani a helyi jövedelmi viszonyokat. Az intenzív termelésbe vonható területeken mind minőségében, mind mennyiségében a nemzetgazdaság számára is jelentős többletet termelhettek. Ugyan a fejlesztéseiket a tőke és az állami támogatás hiánya fékezte, de a földműves gazdák alkalmazkodó képessége, újtási elkötelezettsége, leleményessége nagy energiákat szabadított fel, a fejlődés, gyarapodás kiapadhatatlan forrásának bizonyult.

A nyílt ártértől és a Kurca medrét kísérő magas pattól keletre a város történelmileg kialakult birtoka messze benyúlik az ármentes magasabb térszínű síkságra. A mai műutak távolsági adatai sokat mondhatnak erről. Északi irányban a Hármaskörös szelevényi révátkelése közel 20 kilométerre esik a várostól. Nyugat-keleti irányban mind a szarvasi, mind a gádorosi útban 24 kilométer körül van a város külterületi, illetve a megye határa. Ehhez érdemes tudnunk, hogy 1838-ig az uradalommal kötött örökváltság-szerződéssel párhuzamosan végrehajtott vagyoni jogi megegyezésig a szentesi gazdák a mai Nagyszé-

nás határát, a Szénási-pusztát is külső legelőként használhatták. Ez azt jelenti, hogy a nyájak akár a 30 kilométeres távolságon túl legelhettek. Az árvízmentes táblát a már említett Veker és a Kórógy, illetve a Kórógyba kapcsolódó Mágocsér tagolták ugyan, de a várost övező belső legelők és a külső legelők tömbje között a szántóterületet 1840-ben a szentesi gazdák egységes típusú földműves tanyákkal sűrűn megülték.

Maga a tanya szó ugyan nem volt a térképezés idején új keletű, de tudnunk kell, hogy a 18. század nyolcvanas, kilencvenes éveig a helyi népnyelv is szállásnak nevezte a határ épületeit, gazdasági üzemhelyeit. A terminus megváltozása nem volt véletlen. A szálláson a téli takarmányt gyűjtötték, ott teleltették a családi gazdaság jószágállományát, egyben a szállás földjébe őszi és tavaszi gabonát vethettek. A szántáson, vetésen, aratáson kívül nem folyt bennük rendszeres, folyamatos földműves munka.

Ez a rendszer a kukorica mind népszerűbbé válásával, mind nagyobb vetésterületével alapvetően megváltozott. A kukorica és a hasonlóan fontos, sőt mind fontosabbá váló egyéb kapásnövények folyamatos gondozást, ápolást igényeltek. Legalább kora tavasztól késő őszig állandóan munkaerőre volt szüksége a kapásnövényeket termesztő gazdáknak. A teleltető szállásból a meleg évszak földműves munkahelyévé és lakásává váló tanya a város törzslakosainak otthonaitól, családi gazdaságaitól el nem választható, a határban létesített tartozéktelephelyeként létesült, épült ki. A korai időben nem is volt igazán állandónak tekinthető lakója. A családok fiatal nemzedéke élt kint, de sohasem elszakadva a család városi házához. Télen a teleltetéssel foglalkoztatottak laktak, a mezőgazdasági szezonban az éppen aktuális munkák kívánta munkaerőnek biztosítottak a tanyán ellátást, hajlékot. Ha

5 BARTA LÁSZLÓ: *A szentesi örökváltság*. Szentes, 2006. A 87. oldalon közölt térképlapból az is kiderül, hogy a *Vízmentesített legelő* néven jelölt rész szervesen kapcsolódik a várost az árvízmentes platón övező Nyomással, ahol a lakosság városban tartott kezes jószágait legeltették, és ahol nappali munkában igénybe vett munkaállatok, lovak, ökrök éjszakai legeltetése folyt. A datálásra és a szerzőre vonatkozó helyesbítést – valamint figyelmem Kocsis Pál tevékenységére felhívását – Labádi Lajosnak, Szentes története kiváló kutatójának hálásan köszönöm. Vö. LABÁDI LAJOS: 130 éve hunyt el Kocsis Pál mérnök, az első szentesi telekkönyv megalkotója. *Szentesi Élet*. 2009. június 19. 2. Kocsis Pál mérnök (Szentes, 1812. december 12. – Szarvas, 1879. június 9.) 1847 és 1858 között szülővárosa mérnöke, a kataszteri munkálatok egyik előkészítője, elindítója, az első telekkönyv elkészítője. Szentesi állása elfoglalása előtt Magyaróvárott a főhercegi, Alsólendván herceg Esterházy uradalmak segédmérnöke volt.

nagyobb gazda birtokához tartozott a külterületen kiépült telep, tanyást (többsnyire családjával együtt) is alkalmaztak. Megbízása kötött idejű volt, akár a többi ott dolgozóé (béresek, szolgalók, kocsisok). Ők nem tekinthetők az adott tanya állandó lakóinak, hiszen a szolgálati idejük után nem is élhettek tovább ott. Az ilyen munkakerő gyakran és természetsszerűen cserélődött. Így a jószágok gondozóin kívül a kint dolgozó családtagok, munkások lakását, folyamatos ellátását biztosítani kellett.

A teletető szállással szemben különbséget jelentett, hogy a tanya igényelte az asszonyok, lányok jelenlétét. Hiszen a tartozék háztartását teljes értékűen el kellett látni, de a kapás munkákban is pótolhatatlan volt a segítségük. A baromfi nevelésétől a kezes jószág ellátásán át a tejgazdaság működtetéséig nélkülözhetetlen volt a leányok, asszonyok közreműködése. Nyilvánvaló, mennyi mindenben tért el a tanya a szállástól. Nem véletlen, hogy a megnevezés az élő köznyelvben megváltozott. Nagyon helytelen lenne, ha tanyát magányos telepként, magában álló, elkülönült önálló szórványként szemlélnénk, mutatnánk be. A városban lakók

házának, telkének, családi üzemének szerves, nélkülözhetetlen tartozékaként hozták létre. A tartozéktelepülés jellegét akkor is hangsúlyoznunk kell, ha tudjuk, hogy a 19. század második felétől, főként a 20. század elejétől a szerényebb birtokú gazdák rákényszerülhettek, hogy a városi hajlékukról lemondjanak. A kényszerhelyzettel, a mostoha viszonyokkal megalkudjanak, egyetlen életterükként a tanyát válasszák. Tudnunk kell azonban, hogy a városhoz, az anyatelepüléshez való kapcsolódást sohasem adták fel.

A térkép megörökített szép számmal olyan szántókat, amelyeken nincsen nyoma annak, hogy tanyát építettek volna rajta gazdái, noha a várostól, a gazda lakóhelyétől nem kis távolságra estek. A kibontakozó, kortársi mezőgazdasági szakirodalom néhány alkalommal éppen Szenteset említve ismertetett olyan példákat, hogy az épület nélküli szántókon a csak gabonát termelő gazdák az aratást, azaz a takarást követően a saját földjük alkalmi szűrűjén elnyomtatták a termést, csak a magot vagy a garmadát szállították el. Az 1950-es évek derekán Tálasi István professzor egyete-

■ Tanyák a város északi szántóterületén Kaján határrészen a Veker mellett (Seress László: Szentes város térképe, No. 10., részlet)

mi előadásaiban részletesen tárgyalta ezt a sajátos üzemviteli típust. Esetleg recens nyomait kutattatta.

A tanyaépületeket általában a szántóparcella belsejébe telepítették. Nincsen nyoma annak, hogy a dűlőutak közelében kívánták volna a helyüket kijelölni. Nyoma sem mutatkozott annak, hogy csoportokba igyekeztek volna szervezni a tanyákat. A felmérés idején sok esetben magában álló egyedi épületeket örökített meg Seress László a tanyavilágban. Nem kevés alkalommal két, esetleg három épületet emeltettek a gazdák. Ezekben az esetekben az épületeket igyekeztek egymás mellé úgy elhelyezni, hogy az épületek hossz tengelye derékszögben metssze a szomszédos épület tengelyét. Látszik, a tehetősebb gazdák igyekeztek a tanyaudvart az épületekkel szélárnyékban tartani. Megjegyzésre érdemes, hogy az első katonai felmérés felvételezői a város szomszédságát ábrázoló szelvények esetében tanyák jelzésére olyan jelet alkottak, ami alapján feltételezhetjük, hogy az 1780-as évek derekán már kialakult a tanyáknak az a típusa, mert hasonlóan érzékeltették a külterület építményeit, épületegyütteseit. Jellegzetes azonban, hogy a város távolabbi, kelet felé eső határrészeit ábrázoló szelvényein tanya jelzésére az egyszerű földbe ástott veremház sematikus körvonalát választották. (Ehhez analógiát kínálhat, hogy az I. katonai felmérés idején alapított mezőhegyesi ménésbirtok épületállományát ugyan Bécsben tervezték, de a csikósok szállása számára földbe ástott, boglyakemencés fűtésű veremházakat készítettek.)

Településtörténetileg sajátos folyamat, hogy a tanyarendszer kiépülésével a szó legigazabb értelmében rekultiválta a lakosság a hódoltság időszakában elpusztult községek, mezőváros területét. A hódoltság alatt a környék természeti védelmi adottságokban szerényebb településeinek népét az ártér szélén védettebb helyen fekvő Szentes fogadta be. A 18. századig csak legeltetett pusztaként hasznosítható középkori településhatárokat a tanya gazdálkodás hódíthatta vissza a földműves gazdaságnak, a lehetséges legintenzívebb hasznosításnak. Érdemes utalni arra, hogy a város újkori határa magában foglalta a teljesség igénye nélkül az Árpád-korban vagy a későbbi középkorban kialakult települések közül

Besenyő, Bökény, Dancsháza, Ecser, Fábiánsebestyén, Héked, Királyság, Sajt, Sáp, Szentilona, Szentlászló, Szentmihály, Tés, Tőke, Ünészéke, Veresegyház községek mellett a külön említendő Donáttornyát, mint ami a környék jelentős mezővárosává vált. A középkori Derekegyház és Mágocs a Károlyiak uradalmi központjaiként elevenedtek újjá. Egykor határukból olykor a szentesiek és a vásárhelyiek használatába is juthatott. Szentes nagyobb birtokú gazdái szívesen béreltek nagyobb területet az uradalom házi kezelésében álló földekből.

Igaz, voltak a város szomszédságában, ám a város határától elkülönített területrészek. Ezek nem a város földesurainak és uradalmainak tartozéka volt, hanem a történelem során más nemesi családok közbirtokossága alakult ki földjükön. Ezek a földesurak, közbirtokosok földjüket szívesen adták bérletként a szentesi gazdák használatába. Különösen Fábiánsebestyén újra való benépesítésében volt a szentesi gazdálkodó jobbágyoknak meghatározó szerepe. Sajátságos módon ezek a Károlyi-uradalomtól különálló birtoktestek végül közigazgatásilag önálló igazgatási egységek maradtak, amint Magyartés és Fábiánsebestyén példáján megmutatkozott. Közös körjegyzőségük viszont szentesi székhellyel működött. Utóbb a környező uradalmak egykori alkalmazottai, cselédei is szíven megtelepedtek. Térképünk felmérőjének nem volt jogcíme Fábiánsebestyénnel foglalkozni, de az áttekintő lapból kitűnik a szentesi határ körülölelte. Utóbb a bérlők tulajdonjogot szereztek.

Seress László felmérése kiterjedt a szentesi határba beékelődött földesúri kezelésű birtokrészekre, amilyen Bökény vagy Szentlászló. Tette azt annál is inkább, mert a váltságsszerződésben ezek a földesúri tulajdonból városi tulajdonba kerültek, vagy különféle területcseréket végeztek, amire a dűlőnevek utalhatnak ma is, mint az világos Cserebökény esetében. Ezek a cserék észszerűbb üzemvitelt, gazdálkodást biztosítottak mind az uradalomnak, mind a városnak. Szentes, Hódmezővásárhely és Szegvár esetében különösen feltűnő, hogy mind az örökváltságsszerződésnél, mind a jobbágyfelszabadítás utáni úrbéri rendezésnél a Károlyi-uradalom nem tartott meg az ártér környékén ingatlantulajdont,

noha a várható ármentesítés után bizonyos térségek hasznosíthatósága előreláthatóan rendkívüli mértékben megnövekedhetett.

A 1840 körüli térképezés még hatalmas legelőként és kaszálóként hasznosított területet talált. Ezek a részben a nyílt ártéren fekvő területet hasznosították, amint arra már fentebb utaltunk. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy nem csak az árterületen okozott gondot a víz. Komoly károkkal járhatott az árterületen kívüli térségekben, ha sok csapadék hullott. Az árvízmentes magasabb térszíneken is korlátozhatta, akár végleg el is lehetetlenítette mind a szántógazdaságot, mind a kertészkedést. Az esővíz a laposabb részekre összefuthatott, és ha nem folyhatott el vagy nem szivároghatott a talajba, akár a gyepet is kiölthette. A összefolyó víz a kimosott ásványi anyagokkal és nitrogénvegyületekkel dúsult. Ha a víz elpárolgott rendszeresen, az biztosan szikesedéshez vezetett. A térképen megörökített, ma is élő helynevek, dűlőnevek bőven utalnak az összefutó, lassan elfolyó, vagy pangó vízállásokra. Utalhatunk a már említett *Fertő*, a *Lapistó*, a *Rekettyés* terület névére vagy a *Széktó* megnevezést idézhetjük. Ezek tágabb környékét csak legelőként, kaszálóként lehetett az adott körülmények között hasznosítani.⁶

A szántógazdaság súlyának fokozatos növekedésére utalhat az, hogy ezeket a területeket mindenütt szorosan gyűrűbe fogták a tanyaföldek. Arra is fel kell figyelni, hogy a belső legelőterület jelentős részét feláldozta a város vezetése a házutáni földek kimérésével. A Hékédi-szőlőktől a Berki-szőlőig a belterületet körbevették a szigorú mértani rendben kimért kertészkedésre, szerény gazdálkodásra szánt parcellák tömbjei. Nyilván a kisjövedelmű, földnélküli vagy törpebirtokos háztulajdonosokat kívánta a magisztrátus a megélhetésükben segíteni. A rendszer meggyökeresedett, mert az 1940-es évek első felében még nem ritkán emlegették.

Érdemes különös figyelemmel vizsgálnunk a város belterületét, aminek Seress László térképe

szerkesztésekor külön szelvényt szentelt. A térképre rápillantva azonnal szembe ötlük, hogy a település utcahálózata világosan két kronológiai-
lag is elkülönülő részre oszlik. A város történelmi magja szorosan a Kurca magas partjára támaszkodik. Északról dél felé követi a medret kísérő, olykor meredek partvonalat. Sajátságosan a település magja, különösen a középkori útifalu tengelyét adó Tóth József utca, még az árvízmentes plató fölé is emelkedik. Északi végét a régi népnyelv Domb névvel illette. A középkori nyomvonal mellett vall, hogy a Tóth József utca folytatásában a Kisér városrészbe vezető Szent Anna utca sarkán szintén még a Kurca magas partja közelében volt a középkori templom, aminek helyén épült a mai plébániatemplom, mellette a plébánia épületével. A római katolikus templomtól déli irányban Hódmezővásárhely, Szegvár felé folytatódik az akár késő középkori megülésűnek tekinthető út, településtengely. Ugyan ezen a részen az út a magasabb térszínen marad, de a Kurca medre éppen a templom szentélye mögött elkanyarodik nyugati irányba. A város eddig leírt utcátengelye alatt a plébániatemplom nyugati előtere déli irányban alacsonyabb, bár még mindig abszolút árvízmentes magasságban széles terasz alakult ki. A településmag templomtól délre futó útja mellett sorakozó telkek nyugati telekvégénél alakult ki a Kis-ér vízfolyás medre, ami a magasabban fekvő településrész és az alacsonyabb terasz összefutó vizeit elvezeti a város alatti Bereklapos irányába. Ez a vízfolyás lett az alacsonyabb teraszra telepedett városnegyed névadója is.

A város legrégebbi része a Kurca-partot követő és a magasabb platón Hódmezővásárhely felé futó úthoz igyekezett igazodni úgy, hogy a mindenkor adott szintviszonyokhoz igazították az utcák vonalát. A térszíni adottságokhoz való következetes alkalmazkodás szilvamagra vagy orsóra hasonlítható utcahálózat kialakulásához vezetett. Mind északon, mind délen összeszűkült a magasabb, belvizektől is mentes szint. Így

6 A kérdést igyekeztem korábban megvilágítani többek között szentesi megfigyeléseimmel. FILEP ANTAL: Víz a magasban. Megjegyzések az árvízmentes térszínek és a domb-, illetve hegyvidékek hagyományos vízgazdálkodásához. *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. A Kárpát-medence felszínének változása a földhasználat és az életmód változása következtében*. Szerk.: ANDRÁSFALVY BERTALAN – VARGYAS GÁBOR. Budapest–Pécs, 2009. 65–108.

■ A város történeti magja eredetileg útifalu. A település növekedésével keletkező új utcák szigorúan és észszerűen a környezet szintviszonyaihoz alkalmazkodtak. (Seress László: Szentes város belterületének térképe, részlet)

mindkét irányban a település egykori vége felé a hosszan párhuzamosan futó utcák összefutottak. Ennek következtében ismétlődően az utcák csatlakozásánál háromszögletű terek alakultak ki. (Térképünk tanúsága szerint ezekre szívesen telepítettek szárazmalmokat.) A város utcáinak jelentős része észak–déli irányú. A hajdani távolsági forgalom jelentős részének ez előnyös volt, hiszen a várost könnyen el lehetett érni a Bődi-rév Kurca-partra csatlakozó útjáról, és déli irányban könnyen tovább lehetett haladni Csongrád és Csanád vármegyék települései felé. Ebbe az észak–déli forgalmi tengelybe kelet felé két fontos irányban keresztutat kellett kialakítani. Az egyik Békés vármegye északi részei felé Szarvasra, Békésbe vezetett, ebből ágazott ki a középkori Szentlászló határában a Kunszentmárton felé vezető út. A másik keleti irányú kereszttengety Békés vármegye déli településein át Arad felé és azon túl, a Maros völgyén Erdély belső területeire vezetett. Az előbbi a mai Arany János utca, a másik a főutca funkcióját betöltő Kossuth Lajos utca (már utaltunk rá, hogy a folytatása emberemlé-

kezet óta Aradi út). Érdemes megjegyezni, hogy a 18. századi postajárat is erre futott, Kiskunfélegyházánál ágazott el, Csongrádon, a Bődi-réven át Szentest érintve célolta meg Aradot.

A Seress-féle térkép belterületi szelvénye alapján arra kell következtetnünk, hogy Szentes eredetileg piacutcás (orsós) központú volt. A Tóth József utca déli végétől a gimnázium épületegyütteséig tartott a nagyobb kiszélesedés. Itt épült fel a középkori templom a plébániával. A város a 16. századtól reformátussá vált. Csak a 18. század negyvenes éveiben kezdték újjászervezni a római katolikus egyházközséget. telepítettek katolikus híveket. A földesúri és a megyei hatalom el is vette a középkori templomot a kálvinista közösségtől. A református hívek a Tóth József utca délkeleti végének előterében építhették fel ismételten a népesség szaporodtával mind nagyobb templomukat. Mellette kerestek helyet a város első emeletes épületének, a központi, református népiskolának, alakították ki a lelkészek és a kántor telkeit, házait. Ezzel megindult a város 19. századi központjának kiépülése. Ezt erősítette

az is, hogy a város görög kereskedői a református templom keleti előterében alakították ki telephelyüket, amint a helyi népnyelv kifejezte, a Görögudvart. Itt épült fel a görög ortodox egyházközség barokk temploma is. A város új központjának kialakulását még az is elősegítette, hogy a Károlyiak uradalmi tisztartóságának épületei is a Vársárhely felé tartó útból, a középkori településtengelyből kiágazó, a református templom felé tartó Petőfi utcában épültek ki. Sajátságos azonban, hogy 1840-ben a városképet ma döntően meghatározó Kossuth térnek és a szomszédos Erzsébet térnek nyomát sem találjuk Seress László térképén, noha a bizonyos meghatározó épületek már álltak akkor. A Kossuth tér keleti része, a Kiss Bálint utca és az Ady Endre utca közti terület még önálló telektömb házakkal, de a tér nyugati részén is esetlegesen állt egy-egy épület. Az 1880-as években kiépülő megyeháza (ma a levéltárnak és a múzeumnak helyet adó) épülete helyén akkor még utca volt. Ettől délre a mai Erzsébet tér helyén hatalmas telektömböt láthatunk jelentős méretű épületekkel, amit keletről és délről kisebb utcácska került meg, hogy a Kossuth utca felől a katolikus templom és mögötte a Kisér városrész könnyebben megközelíthető lehessen. Itt egyszerűen tetten lehet érni, hogy a városrendezés és a mérnöki szabályozás milyen fontos szerepet játszott a 19. század hatvanas éveitől. Érdemes utalnunk arra, hogy a kataszteri részletes felmérés elkészítésekor, 1882-ben a geodéta mérnök a Kossuth teret már a mai méretében és alakjában találta. (Szentes kataszteri térképe 121. IV. szelvény a FÖMI archívumából.) A beépítés vonalai körben már a mai állapotokat tükrözték. A szelvény már a megyei székházat is ábrázolta, ám sajátos módon a megyeháza déli homlokzata előtt még nem volt út. A mai Erzsébet tér helyén még telektömb csatlakozott a Kossuth tér nyugati épületsorához. (L. Török Enikő Szentes részletes felmérése című tanulmányának e szám 45. oldalán közölt képét!)

A város központi történeti magja is eléggé kiterjedt. Mind észak–déli irányban jelentősek a távolságok. Nagy és visszatérő gondot jelentett, hogy a településterület a parti magaslatról elérte az árvízmentes plátónak azt a szakaszát, ahol a magasabb sík csapadékvizei összegyűl-

tek, utat kerestek maguknak, hogy a Kurca mélyebb medrébe elfolyhassanak. Ugyan ez a 18. századtól a növekvő településterület számára kellemetlenséget okozhatott, de a hódoltság idején a város védelméül szolgált. Nevezetesen a mai belterületen a Kis Görgös és a Nagy Görgös utcák eredetileg a nevüket adó, az Arany János utcától északra folyó erek voltak, amelyek a Batthyány utcán keresztül a Kurcába folytak. Az Arany János utcától délre a mai Klauzál utca, Simonyi Ernő utca tengelyében a Kisvölgy medre gyűjtötte össze a környék és a város területének csapadékát és vezette délre a már említett Bereklapos felé, ahonnan az a Kurcába jutott. Nem véletlen, hogy a Kossuth utca–Klauzál utca kereszteződésében az I. katonai felmérés térképésze hidat jelölt. Magam is az ötvenes években, a környéken élő igen idős személyektől arról hallottam, hogy az útkereszteződésben olyan kátyú keletkezett olykor, hogy a belé ragadt szekeret hónapokig nem tudták kiemelni, meg kellett várni a fagyos időt, hogy kiáshassák. Az egykori vízjárásra utal, hogy a Klauzál utcában, a Simonyi Ernő utcában végig mély, kék színnel feltűnően jelzett árkot ábrázolt a térképkészítő. Az 1940-es és az 1950-es években is mély árok kísérte az utcát. A Klauzál utca északi végében hasonló jelzést adott Seress László.

A Görgös-erek és a Kisvölgy hozzájárult a maga vizes külső környezetével, mocsaras, nádas, gyékényes előterével, hogy a város szinte rejtve maradt, és nehezen lehetett megközelíteni. Ugyan sáncokkal nem tudták védeni, de a külső kerítések komoly akadályt jelentettek. Csak őrzött kapukon lehetett bejutni. A várost védte még egy külső vízmeder. A hékédi szőlőterület déli előtere és a város északi pereme között legelőhely terült el. Ez volt a „Felsőcsordajárás”, ami utóbb kiképző repülőterként is híressé vált. Ez a sík terület a Sárosparttól és a Kurca hékédi magas partjától sok csapadékot gyűjtött össze. Seress László szelvénye meg is örökítette az állandó vízállásai helyét. Mivel a térség enyhén lejt délkeleti irányban, lassan széles medrű vízfolyás alakult ki, ami a várost keletről, a hékédi részekről a belterület déli részéig kísérte. A 17. és a 18. századi településte-

■ 1840-ben egyes mellékutcákban és érintetlen utcaszakaszokon a térképész a baromudvaros telekrend előfordulását is dokumentálta. A lakóépületek a telek belsejében állnak és egyes gazdasági épületek az utcavonalban helyezkednek el (Seress László: Szentes város belterületének térképe, részlet)

rület és a Nagyvölgy között tágas tér maradt. De a hódoltság idején a Nagyvölgy is komoly védelmet nyújtott, hogy a várost ne lehessen váratlanul meglepni.⁷

Utóbb a 19. század elején a Nagyvölgy és a történelmi településmag közötti gyakran víz-állásokkal tarkított térséget mérték ki a kor racionális felfogásának megfelelően sakktáblás rendszerben házhelynek, új városrésznek. A ma már beépített egykori vásártér nyugati oldalától északi irányban induló Rákóczi utcától a vasútig épült fokozatosan a geometrikusan megszerkesztett, mérnöki kitűzött városrész. Szabálytalanság mindössze annyi keletkezett benne, hogy éppen a Nagyvölgyet nem vette figyelembe a kitűzés koncepcióját kialakító mérnök, és éppen a vasútállomás

környékén nem tudták sokáig kiépíteni tervszerűen az utcavonalat. Szólnunk kell arról, hogy a helyenként vízállásos térséget miként tették alkalmas építési területté. A város más részén, főként a Kisérben bőven akadt hasonló gond. A telektömbökben, általában a teleklábak vonalában árkokat ástak, ezeket mélyebb keresztárokakkal összekötötték és az alacsonyabb térszínre, a település területén kívülre, lehetőleg természetes vízfolyásokba, erekbe elvezették, a belvízcsatornának tekintett Kurcába juttatták. Az árokrendszer helyi népi nyelvi megnevezése mirhó. Olykor kettős hasznát vették, a telek felületén lévő összefutó vizet elvezették vele, biztosíthatták, hogy az építésre kijelölt térség kellően száraz legyen, a lakóházat, a gazdasági épületeiket ne veszélyeztesse a talaj nedvessége. A vegetációs időszakban a mirhó-árkokban visszamaradó, esetleg tudatosan visszatartott vízzel a kerteket öntözhatték. A módszer oly annyira bevált, hogy az I. világháború után az egykor nádtermő Alsóréten is lakótelepet lehetett építeni.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a 19. század első felének jeles tudós egyénisége, a népiétkutatás úttörője, Kiss Bálint akadémikus, a szentesi református egyházközség prédikátora elődei feljegyzéseit hasznosítva feldolgozta a gyülekezet történetét és igyekezett társadalomtudományi kitekintéssel 1800 és 1825 közötti állapotát feldolgozni. Tömör jellemzést adott a szentesiek életviszonyairól. Többek között összefoglalta a településnéprajz legfontosabb sajátosságait. Különösen fontos jellemzést adott a telkek beépítéséről, a telekrendről.

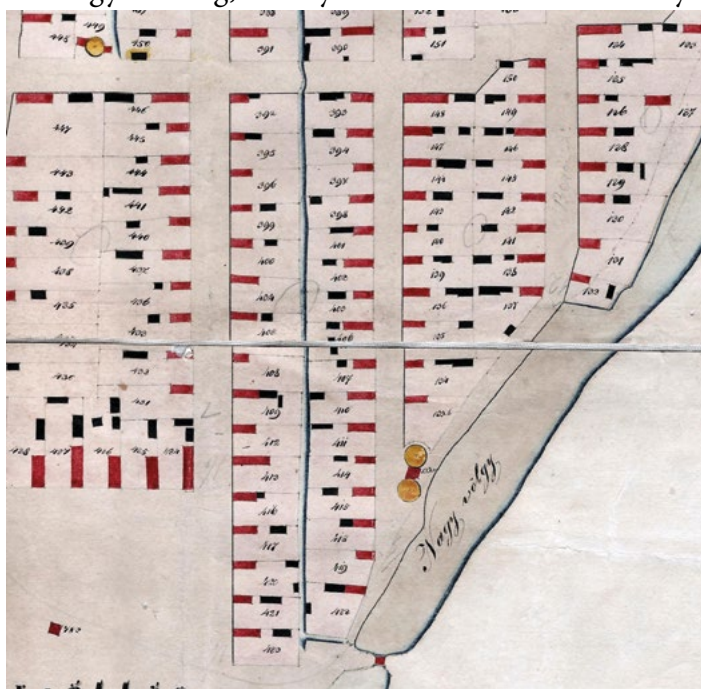
Az általa rögzített adalékokból tudjuk, hogy a 18. század végéig, a 19. század első évtizedéig Szentesen a baromudvaros telekrend volt szokásban. A lakóépületeket a telek bel-

⁷ A város belterülete vízrajzi adottságainak Zalotay Elemér dolgozatot szentelt, amiben többek között Seress László térképvariánsaira is támaszkodott. ZALOTAY ELEMÉR: Szentes régi vízrajza. *Kogutowicz Károly emlékkönyv*. Szerk.: WÁGNER RICHÁRD. Szeged, 1939. 303–312. [Csak a város belterületével foglalkozott.] L. továbbá ZALOTAY ELEMÉR: A Veker folyó fejlődés története. *Földrajzi Közlemények*, 57. (1939) 27–45.

sejében építették fel, az utcavonalra az istállókat, ólakat, színeket telepítették. Így a legelőre naponta kihatott jószág nem gázolta össze a lakóház környezetét. Akár az istállók trágyájával tölthették fel az őszelel, télen sáros utakat, utcákat. Kiss Bálint állítása igazolására több szentesi telek vázlatát lerajzolta értékes kéziratos művében. Többek között az így kiépített lelkési lakás telkét, a gyülekezete iskoláinak udvarrajzát rögzítette állításai igazolására. Megjegyezte azt is, hogy 1810 körül a telekrenden változtattak, és az utcavonalra telepítették az építendő új házakat, a gazdasági rendeltetésű épületeket a lakóház után a telek belsejében húzták fel. A telekrendnek a Kiss Bálint által bemutatott archaikus változata régi európai hagyományt tükrözött. Vitruviusnál, az ókor híres építészeti teoretikusánál is megtalálhatjuk párhuzamát. Magyar nyelvterületen Kelet-Magyarország, Erdély és Moldva számos

pontjáról ismertette a 20. századi néprajzi vizsgálat.⁸ Seress László 1840-ben készült térképe alkalmat kínálhat annak a vizsgálatára, hogy vajon a Kiss Bálint által jelzett, 1810 körül bekövetkezett változás ellenére maradt-e még emléke a régi telekrendnek. A város belterületét nagy pontossággal bemutató térképet módszeresen elemezve bizton állíthatjuk, hogy a mellékutcákban, a telekosztódások miatt kialakuló zugokban az építetők nem változtattak az eredeti telekrenden, beépítésen. Sőt, találtam olyan telket, aminek udvarán, házában 1942-től ismételtén megfordultam, és a térképünkön rögzített állapotokkal kellett szembesülnöm.

Fel kell hívnom a figyelmet, hogy Seress László térképe a város történeti magjában jó néhány olyan telekcsoportot dokumentált, ahol a lakóépület az utcavonaltól távol a telek mélyén maradt. Esetleg a gazdasági épület az utca mellé épült. A Tóth József utcát⁹ az Ady Endre utcával összekötő Pólya utca északi oldalán találunk telekláb mellé épített házakat, noha a telken fésűs beépítéssel is telepíthették volna az épületeket. Ugyancsak a Tóth József utcából nyíló Céház utca példáját idézhetem, ahol szintén az északi teleksor épületei az udvar mélyén állanak. A Céház utca Ady Endre utca sarkától az Ady Endre utca nyugati teleksorában az utca vége felé telepített szárazmalomig látunk terjedelmesebb méretű olyan házakat, amelyeket az utca vonalától távol, a telek mélyére építettek. Hasonlóan a városközpont belső magjában a Petőfi utca nyugati oldalán, a régi postahivatallal szemközt nyíló zugban, a későbbi Iskola utcában dokumentált a térképész olyan telekcsoportot, amelyben a lakóépületeket a

■ A 19. századi sakktáblás mérnöki kitűzésű utcahálózat és telekkiosztás részlete a történelmi városmag és a Nagyvíz között (Seress László: Szentes város belterületének térképe, részlet)

8 FILEP ANTAL: Baromudvaros telekelrendezés a Délkelet Alföldön a XVIII–XIX. században. *Ethnographia*, 83. (1972) 484–506. Kiss Bálint kéziratos monográfiája Takács Edit főlevéltáros áldozatos munkája révén elérhető az interneten: www.szentesinfo.hu címen a Várostarténet, kultúra, multimédia rovatban A Szentesi Református Eklézsia Historiája Forráskiadvány (2001) alcímen. Az adott helyen egyszerre tanulmányozható a 18. és a 19. század első harmadában készített kéziratos digitális fotokópiája a vele szinkronizált, a 20. század elején, dr. Zolnay Károly helybeli tudós, gimnáziumi tanár gépelt olvasatával.

9 Természetesen nyomatékosan fel kell hívnom a figyelmet, hogy a térképkészítés idején nem használtak utcaneveket. Mivel a térképszelvényeken nincsen koordinátabeoztás, kénytelen vagyok anakronisztikusan a jelenkori utcaneveket idézni, hogy valami módon lokalizálhassam észleléseimet.

10 BARTUCZ LAJOS: Adatok a Nagy Magyar Alföld népi építkezéséhez. *Néprajzi Értesítő*, 11. (1910) 32–54.

telek belsejében emelték, az utca felé gazdasági épületet helyeztek el. A városnak a 20. század negyvenes éveiben is viszonylag archaikus negyedeként lehetett tekinteni a Klauzál utca és a Vásártér, egykori nevén Vásár-állás közötti telektömböt. Ebben szép számmal találunk az utcavonaltól távol épített lakóházat, utcavonalra telepített gazdasági épületet. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a néprajzi kutatás a 20. század elején az 1760-as években újratervezett Szegvár községben is nyomára akadt az utcavonaltól távolabb épített házaknak. A telekelrendezést ott az is indokolta, hogy a családi gazdaság naponta többször legelőre hajtott, de déli fejšre a házhoz visszatérő juhok szárnyékának adott helyet a lakóház és a telek utcavonala közötti szabadon hagyott terület.¹⁰ Seress László felmérése a legsokoldalúbb történeti források közé tartozik. Segítségével új oldalról lehet megvilágítani az írott forrásokat, az élő emlékezeten nyugvó vizsgálatokat. Segítségével az agrár- és a településtörténettől a néprajzig, a szociológiáig rendkívül sokrétű következtetést vonhatunk le. A napi gyakorlati teendőinkben nélkülözhetetlenek a helyi tapasztalatok, megbízható fejlesztések tervezéséhez alaposan ismernünk kell a helyi adottságokat, hagyományokat, alaposan vizsgálnunk kell a korábbi fejlesztési kísérleteket, az adott helyzetekben egykor felmerült kihívásokra adott válaszokat, a körülményeket korszerűen mérlegelő adaptációkat, alkalmazkodásokat. Seress térképe azért is tanulságos számunkra,

mert a korábban döntően nagyállattartó helyi gazdaságok a felmérés időszakában átértékelték a napóleoni háborúkkal együttjáró gabonakonjunktúrát, és a legeltetésre alapozott, külterjes állattartás felől elindultak az egyre erőteljesebben a szántógazdaságra alapozó üzemvitelre. Az állattartásról nem kívántak lemondani, de mind több legelőterületet kívántak a gabonatermesztésbe vonni. Természetes törekvésük volt, hogy a kieső legelők állati táplálékát, a szűkülő kaszálók takarmányát a saját családi gazdaságban termelt abrakkal helyettesíthessék. Erre a rövidesen meginduló országos méretű vízrendezés, ármentesítés kecsegtető távlatokat ígért. A későbbi fejlődés részben a kataszteri felmérések szelvényein lesz nyomon követhető, illetve a telekkönyvek nyilvántartásában vezetett változásokban lesz mérhető. A 19. század átalakulásának közgazdasági, szociológiai, a népelet sajátosságaira is kitékintő, olykor irodalmi értékű nyelvezettel megfogalmazott elemzését majd a szentesi születésű Ecseri Lajosnak (1860–1938) köszönhetjük.¹¹ Volt bátorsága ahhoz, hogy a gazdák közgazdasági problémáit és a növekvő számú agrárszegénység mind égetőbb napi gondjait egyszerűen lássa, látassa – értse és értesse meg. A térkép üzenetét akkor érthetjük meg igazán, ha a térképezett föld közösségét is megkeressük, meglátjuk a térben eligazító jelek, jelzések gazdag világában.

FILEP Antal: Landscape, Settlement and Land-Use on the Map of Szentes in 1840.
filepantal@hotmail.com

Szentes had a map of property made 15 years before the introduction of the cadastral system. It is an excellent source of the era before the regulation of the rivers. One third of the land was the flood-basin of the Rivers Tisza, Körös, and Kurca. Even pasturage and hay production was arbitrary there. Plough-lands were created in the areas lying higher. They were used as permanent properties from the end of the 18th century. Farms were built. Animal husbandry, crop production, tobacco, grape and fruit assured the incomes. Gardening had international importance. The core of the internal area is made up of streets that follow the geographical features, it was completed with a chessboard pattern part at the beginning of the 19th century.

¹¹ L.: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Szerk.: ORTUTAY GYULA. I. Bp., 1977.

V Á R O S

H É K É D I S Z Ó L Ó K

Hékédi Sziget

Sz. Lászlói Sziget.

Önes viz Lapossa

Hosszu Hat.

Dánháza Sziget

Kis Dánháza

Töke ér Lapossa

R. KINZ.

*Müller junior
1870. 10. 10.
Schwarz, Budapest
vagy hasonlóan...*

SzVT. 5. No. 17.

*Schiner
Dr. v. Örgényi
Buda...*

Minster zu Linsamitollu
 Sines Linslin
 Peter Vörsen Füllberg